

Національна академія педагогічних наук України
Інститут педагогіки

Чубукова Т. О.

Історія першої половини ХХ століття в особах

Навчальний посібник для профільних класів
суспільно-гуманітарного напрямку

Київ
Педагогічна думка
2012

УДК 94(477)(092)''190/194''(07)
ББК 63.3(4 Укр)61/62-8
Ч-81

*Рекомендовано до друку рішенням вченої ради
Інституту педагогіки НАПН України
(12 грудня 2011 р., протокол №12).*

Рецензенти:

Булда А. А., доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри методики викладання соціально-гуманітарних дисциплін;
Белошицький О. О., кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник лабораторії трудової підготовки і політехнічної творчості.

Чубукова Т. О.

Ч-81 Історія першої половини ХХ століття в особах: навчальний посібник / за ред. Т. О. Чубукової. — К.: Педагогічна думка, 2012. — 128 с.

ISBN 978-966-644-235-5

Зміст навчального посібника «Історія першої половини ХХ століття в особах» висвітлює історію людства, окремих народів через долю пересічної людини та видатної постаті, тому що людина є творцем, суб'єктом і відповідно основною діючою особою в історії. В посібнику розкрито сутність і значення гуманістичних цінностей та традицій українського народу, подано гуманітарно-історичну картину світу за допомогою різноманітних образів і картин з життя людей минулого.

Упровадження посібника забезпечить: створення умов для організації діяльності учнів по вивченню видатних діячів України та освоєнню їхньої ролі в історії України. Головна мета: показати роль особистості в історії; сформувати в учнів більш повну і яскраву картину нашої держави та міста; виховувати в учнів почуття патріотизму, почуття гордості за свою Батьківщину та її громадян.

УДК 94(477)(092)''190/194''(07)
ББК 63.3(4 Укр)61/62-8

ISBN 978-966-644-235-5

© Інститут педагогіки НАПН
України, 2012.
© Т.О. Чубукова, 2012
© Педагогічна думка, 2012.

ЗМІСТ

<i>Урок 1.</i> Андрей Шептицький	5
<i>Урок 2.</i> Сергій Єфремов	11
<i>Урок 3.</i> Борис Грінченко	16
<i>Урок 4.</i> Іван Франко	23
<i>Урок 5.</i> Микола Лисенко	33
<i>Урок 6.</i> Михайло Грушевський	41
<i>Урок 7.</i> Микола Міхновський	50
<i>Урок 8.</i> Софія Русова	56
<i>Урок 9.</i> Кость Левицький	64
<i>Урок 10.</i> Симон Петлюра	68
<i>Урок 11.</i> Павло Скоропадський	76
<i>Урок 12.</i> Володимир Вернадський	82
<i>Урок 13.</i> Євген Петрушевич	88
<i>Урок 14.</i> Нестор Махно	93
<i>Урок 15.</i> Володимир Чехівський	97
<i>Урок 16.</i> Максим Рильський	103
<i>Урок 17.</i> Агатангел Кримський	108
<i>Урок 18.</i> Борис Лятошинський	113
<i>Урок 19.</i> Дмитро Багалій	117
<i>Урок 20.</i> Микола Хвильовий	120
<i>Урок 21.</i> Олександр Довженко	124

Урок 1

АНДРЕЙ ШЕПТИЦЬКИЙ

БІОГРАФІЧНІ ДАНІ (ЖИТТЄПИС)

Андрей Шептицький (1865–1944) — Український церковний діяч, митрополит.

Народився **28 липня 1865 р.** у с. Прилбичі (тепер Яворівського району Львівської області). Походив з давнього знатного українського роду, який у ХІХ столітті зазнав полонізації, члени родини стали франкомовними римокатоликами.

Початкову та середню освіту здобув удома та в гімназії Св. Анни у місті Краків (Польща).

1883 — після закінчення гімназії деякий час перебував на військовій службі, але через хворобу змушений був її залишити.

Навчався на юридичному факультеті Краківського та Вроцлавського університетів.

1887 — здійснив подорож в Україну та Росію, під час якої познайомився з філософом Володимиром Соловйовим та істориком Володимиром Антоновичем.

1888 — здобув науковий ступінь доктора права.

1888 — після закінчення навчання отримав наукові ступені доктора теології та доктора філософії. Вступив до монастиря отців Василіян у Добромилі. У чернецтві прийняв ім'я Андрей.

1892 — висвячений на священника у Перемишлі.

1901 — заснував монастир Студійського правила, у 1913 запросив до Галичини Чин редемптористів, які прийняли східний обряд і створили свою гілку.

1905 — заснував Український національний музей, купив для нього приміщення за 34 тис. доларів (з допомогою євреїв, бо поляк-власник не бажав продавати будинок українцям). Завдяки Шептицькому в музеї зібрано одну з найбільших у Європі збірок іконопису.

1907 — Шептицький добився призначення єпископа для українських поселенців у США, а в 1912 р. — у Канаді.

Як митрополит двічі відвідав Росію (1907, 1912) та Білорусь. Сприяв розбудові Російської греко-католицької церкви.

1910 — був ініціатором і засновником Земельного банку у Львові.

1914 — найбільшим політичним досягненням Шептицького стала домовленість з польською стороною про виборчу реформу, яка б збільшила політичне представництво українців у галицькому сеймі. Здійснити її завадила війна.

Загальна позиція митрополита у політичних справах: закликає духовенство не вв'язуватися в політику і сам подає приклад; як галицький митрополит він

ex officio був депутатом віденського парламенту і галицького сейму, але в стінах обох цих закладів до 1914 р. з'явився лише двічі і обидва рази виступав не на політичні, а на освітянські теми.

1917 — провів низку заходів, спрямованих на поширення і зміцнення католицької церкви в Росії.

Перебуваючи у Києві, митрополит призначив отця Михайла Цегельського Екзархом для католиків візантійського обряду в Україні.

У міжвоєнний період Митрополит Андрей продовжував роботу з розбудови УГКЦ.

1928–1929 — за ініціативою Шептицького було засновано Львівську греко-католицьку академію (1928), Богословське наукове товариство (1929).

Під час Другої світової війни Шептицький ставив питання про об'єднання всіх християн України навколо Київського Патріархату у єдності з Римським престолом, але не знайшов розуміння з боку окремих ієрархів церкви та української інтелігенції.

На кошти митрополита придбано будівлю, в якій розмістилася художня школа Олекси Новаківського, а також майстерня Модеста Сосенка та Осипа Куриласа. Шептицький надавав стипендії молодим українським митцям для здобуття художньої освіти у кращих навчальних закладах Європи.

1 листопада 1944 року, коло 13-ї години, Владика помер, переставши три дні перед тим з будь-ким розмовляти.

ДОКУМЕНТИ, ЩО СВДЧАТЬ ПРО ПОГЛЯДИ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ А. ШЕПТИЦЬКОГО

Як, на думку Андрея Шептицького, можна пізнати Бога?

Пізнавати Бога — справа не з легких. Вимагає великих зусиль та максимальної сконцентрованості особи на своєму пізнавальному процесі. Попри те, Бог «хоч і всюди присутній та дуже близький нам, — є таким безконечно великим, що наш людський розум заслабий, щоб Бога добре пізнати». Саме тому, — підкреслював Андрей Шептицький, — до Його пізнання наближаємось через пізнання речей, які до Нього належать. Коли людина розумом пізнаватиме цей природний світ, то неодмінно зустрине багато речей, відкритих без зайвих аналізів та обдумувань, а найголовніше — зустрине в них Бога: «Ба, — а звідки ж ці всі речі та цей мудрий лад приходить? Авжеж, що не зі себе самого! Бо нема на світі такої речі, щоб існувала сама від себе. А все, що є, опирається на чомусь іншому і від чогось іншого бере свій початок». Так особа завдяки розуму, через пізнання світу доходить висновку, що повинен існувати Бог, який створив цей світ і ні від кого не залежить, і ні від кого не походить, а від Нього походить все і все на Ньому базується. «...Коли споглянеш на цей широкий світ, — писав Андрей Шептицький, — і побачиш в ньому стільки добра і стільки краси, — чи ж не ясно тобі, як на долоні, що добрий Бог опікується нами, — що Він усім править і про все продумує?!» Відтак, Бога можна пізнати винятково через вияв любові до Нього, тому що Він полюбив людину ще до того, як вона була створена: «Мусиш Його любити,

бо Він перший полюбив тебе. І без числа доказів дав тобі, що тебе на правду любить! Все, що біля тебе і все, що служить тобі, — все те є доказом тієї любови».

Бліхар В. С. Гносеологічні питання у творчій спадщині Андрея Шептицького. — Мультиверсум. Філософський альманах. — К.: Центр духовної культури, 2005. — № 50.

У чому полягає різниця між поняттями «мудрість» і «знання» у поглядах Андрея Шептицького?

Беручи до уваги визначення мудрості у Святому Письмі як найдосконалішого знання, з одного боку, та філософське визначення мудрості як найвищого знання в кожному виді, зокрема, Андрей Шептицький припускав, що «назвавши знання, відповідно до найвищої причини, особно назвою “мудрості”, нам звичайно лишається загальна назва “знання” на означення осуду про інші, нижчі причини, тому то й богослови духові знання приписують осуд про сотворіння». Фактично, наслідувати позицію Августина Блаженного, якого згадував митрополит Андрей у своїх листах-посланнях. Згідно з Августином, мудрість — це знання Божих справ, а знання людських справ — це просто знання. Через такі причини, на думку мислителя, богослови мають підстави вважати знання нижчим за богословські чесноти, оскільки віра, згідно з його поглядами, безпосередньо стосується Бога, а знання, натомість, стосується справ людських. Тобто, Андрей Шептицький зробив чітке розмежування, згідно з яким «віра сама, як чеснота, як наука, як правда об’явлена, є також чимось неначе сотвореним, чимось людським, і як така підпадає під дар знання. Це його річ судити, в що треба вірити, а в що не треба вірити». Іншими словами, роздуми про те, в що вірити, а в що ні, належить до сфери знання, а роздуми про предмети Божої науки — до сфери мудрості. Відтак, згідно з переконаннями митрополита Андрея, мудрість є глибшим, конкретним та ґрунтовнішим знанням про серйозні, вищі та потаємні речі, тим часом як просто знання містить в собі поверхову, загальну та таку інформацію, яка не потребує конкретних аргументів про суть тієї чи іншої речі. «Мудрість є вищою та благороднішою чеснотою, — писав він, — ніж чеснота знання, бо хоч і знання може бути, а часто й буває повнішим пізнанням, а й певнішим пізнанням правди, але воно є пізнанням нижчої і меншої правди. Можна сказати, що при рівності предмета пізнання ліпшим і вищим буде пізнання вищого й більшого предмета, ніж певніше і повніше пізнання нижчого предмета.

Бліхар В. С. Гносеологічні питання у творчій спадщині Андрея Шептицького. — Мультиверсум. Філософський альманах. — К.: Центр духовної культури, 2005. — № 50.

Чи сприяли батьки А. Шептицького здійсненню його дитячої мрії?

Андрей Роман Марія Александер Шептицький (Андрей — це ім’я, набуто при вступі до василіанського ордену) народився 28 липня 1865 р. у с. Прилбичі на Львівщині.

У 10-річному віці Роман заявив, що хоче стати священиком. Згодом він уточнив своє прагнення, повідомивши рідних, що прагне бути духовним служителем Греко-Католицької Церкви. Для батьків це стало несподіванкою, ба навіть викликало розпач. Мабуть, обоє, зокрема мати, керувалися мотивами польського патріотизму. Але був ще й класовий мотив. Батьки злякалися, що їхній син-граф, увійшовши до середовища

греко-католицького духовенства, яке походило переважно з селянства, підпаде під його вплив і «опуститься» до їхнього рівня. Мабуть, аби обмежити Романові контакти з русинами-українцями, батьки скерували його на другий ступінь гімназійної науки до Кракова — прекрасної гімназії імені св. Анни, хоча добрих польських шкіл не бракувало й у Львові.

Допоки Андрей Шептицький був тільки ченцем чи навіть ігуменом, він не мусив декларувати національної приналежності. Але 1899 року Папа Лев XIII іменував Шептицького єпископом Станіславської дієцезії, а вже наступного року той повернувся до Львова й очолив усю Греко-Католицьку Церкву. Він одразу ж оголосив про своє українство, чудово усвідомлюючи, що справжню довіру земляків здобуде лише в майбутньому, не самою декларацією, а чином свого життя.

Семяновскі А. Юність і вибір Митрополита. Вроцлав.

Схарактеризуйте погляди, на які опирався Андрей Шептицький у діяльності Української греко-католицької церкви.

Одним з важливих напрямків діяльності у міжвоєнний період ХХ ст. було питання екуменічної єдності. «Під екуменічним рухом треба розуміти, — говориться в декреті другого Вселенського Ватиканського собору, — ті дії ініціативи, що постають та організуються відповідно до різних потреб Церкви та обставин часів для сприяння єдності всіх християн».

Найбільш яскравим виразником церковної єдності в першій половині ХХ ст. був глава УГКЦ митрополит Андрей Шептицький. Будучи велетнем Духа і розуму в українському суспільстві. А. Шептицький опирався на новозавітні накази Ісуса Христа, підкреслюючи, що Христос у своєму заповіті на Тайній Вечері говорив апостолам, щоб вони були єдині, як Він та Небесний Отець. Для А. Шептицького у християнській доктрині всюди знаходиться Унія; Унія в Святій Трійці... Там має бути гармонія і любов, що за думкою Кир Андрея, має віддзеркалювати єдність Святої Трійці.

Унійну працю, яку митрополит А. Шептицький здійснював протягом усього свого життя можна умовно поділити на три напрями. Перший — пропаганда ідеї унії серед католицького духовенства. Вона була направлена на необхідності глибокого вивчення та пізнання римо-католиками східного візантійського обряду та духовності українського народу; другий — унійна праця серед православних українців та активна підтримка їх з боку УГКЦ; третій — піднесення авторитету УГКЦ завдяки наполегливій щоденній праці греко-католицького духовенства, направленій на піднесення духовності, моралі та освіти галичан. Авторитет, моральність та висока духовність греко-католицького духовенства на думку митрополита повинні відігравати основну роль.

Пилипів І. Екуменічна діяльність митрополита Андрея Шептицького у міжвоєнний період // Галичина. — 2001. — № 5-6.

Яка роль митрополита у боротьбі за український університет у Львові?

У 1910 р. боротьба за український університет у Львові вилилась у криваву сутичку, в якій загинув студент Адам Коцко. Це викликало хвилю протесту по всій Західній Україні.

У боротьбу за український університет у Львові включилися громадські організації «Сокіл», «Січ», «Просвіта», «Руське товариство педагогічне» (серед його засновників був А. Шептицький)...

На нашу думку, останню крапку у змаганнях за український університет у Львові поставила смерть студента А. Коцка та блискуча промова Галицького митрополита УГКЦ Андрея Шептицького, виголошена 28 червня 1910 року на засіданні Палати Вельмож австрійського парламенту: «Висока Палато! Бажаю лиш звернути увагу однієї високої Палати на культурні потреби русинів, яких дотепер ще ніколи достаточо не взято до уваги. Хоч питання створення самостійного університету у Львові є вже від років предметом переговорів і найбільш наполегливих бажань і намагань руської нації, в цій справі все-таки дотепер не прийнято нічого позитивного. Що заснування руського університету у Львові є потрібне, уважаю доказаним і більше як доказаним — незаперечним; бо, якщо б русини мали вже один університет, можна б ставити під сумнів потребу другого, коли ж вони не мають жодного, тоді питання, чи руський університет є потрібний, майже лучиться з питанням, чи взагалі потрібні університети.

...Зо всіх згаданих причин, культурного й католицько-релігійного розвитку руського народу під покровом Габсбургів, уважаю створення руського університету у Львові не тільки потрібним, але також емініентно важливим».

Саме після цього виступу у 1913 році цісар підписав декрет, щоб заснувати Український університет у Львові від 1 вересня 1916 року.

...Але боротьбу за відкриття українського університету у Львові обірвала Перша світова війна.

Геник Л. Митрополит Андрей Шептицький у боротьбі за український університет у Львові // Рідна школа. — 2003. — № 3.

Розкажіть про меценатську діяльність Андрея Шептицького.

Щороку митрополит утримував своїм коштом по двадцять бідних юнаків і дівчат, допомагаючи їм здобути різноманітну освіту...

Тут, у Скнилові, митрополит відписав монахам-студитам замок з величезним садом та орним полем...

У Милованні (на Івано-Франківщині) митрополит передав замок із 250 га землі для товариства «Просвіта», щоб організували тут школу садівництва та городництва...

Митрополит Андрей Шептицький добре знав, розумів і любив українське національне мистецтво. Він був його щедрим меценатом. Одним з найбільших культурних добродіянь митрополита було заснування у Львові 1905 р. церковного музею, який згодом дістав назву українського національного музею. Приміщення, де він міститься й нині, купив і передав на музейні цілі митрополит. Відкрився музей у 1913 р. Шептицький подарував на його утримання і придбання нових експонатів 151 тис. крон...

Політична діяльність Андрея Шептицького мала виразне українське державницьке спрямування. Він часто брав участь у багатьох політичних акціях: протестував проти переслідування українських студентів Львівського університету, очолював делегацію до цісаря з вимогами рівних прав для українців в Австро-Угорській монархії.

Під час Першої світової війни за проповідь «Прийшли варвари, посягають на нашу культуру» командування російської армії заарештувало митрополита Андрея (18 серпня 1914 р.) і вислало у глиб Росії. Після звільнення 1917 р. він повернувся до Львова і широко розгорнув пастирську духовно-освітню працю, пильно дбаючи про розвиток української культури».

Лазечко П., Лазечко Л. Меценати української культури // Дзвін. — 2003. — № 11-12.

У чому полягає державотворча концепція митрополита?

Державотворча концепція митрополита визріла й теоретично оформилася на початку Першої світової війни. Основні її ідеї за змістом ідентифікувалися з положенням представників консервативного напрямку в українській політології міжвоєнної доби. Спільною основою концепцій є визнання спадкової влади гетьмана, яка повинна використовувати історичні традиції запорізьких козаків, а також утвердження пріоритетної ролі релігії і церкви в державі.

Органічне поєднання спадкової влади монарха з дієвою роллю церкви в процесі державотворення дає право визначити вказану концепцію А. Шептицького як клерикально-консервативну.

Усвідомлюючи, що регіональні етноніми «русин», «рутенець» перешкоджають об'єднанню українців, митрополит намагався ще в 1913 р. утвердити у свідомості світової громадськості політоніми «Україна», «українці». В умовах польської окупації, коли навіть назва «Україна» потрапила під заборону, він докладав багато зусиль для того, щоб роз'яснити різницю між політонімами «український — Україна» та «руський — Русь», що свідчило про його прагнення відмежувати український етнос від східних та західних сусідів, довести його автентичність в етнічних кордонах.

Гладка Г. Суспільно-політична діяльність митрополита Андрея Шептицького // Вертикаль. — 2000. — № 2 (9).

Якими були стосунки Андрея Шептицького з мамою?

Моя Найдорожча Мамо!

Ти пам'ятаєш, Мамо, мої слова, що коли Господь покличе мене на владичний престіл, то українці не будуть мені вірити, бо я із спольщеного роду, а поляки скажуть, що я зрадник.

І вчора я почув те, воно сталося. Бо учора при торжественному відкритті Національного Музею у Львові я одверто й рішуче заявив численним присутнім, що ми, українці, не хочемо чужої культури, ми хочемо жити своєю культурою, культурою тисячоліття від XI ст. починаючи, культурою, відмінною від усіх культур слов'янського Сходу Європи, дарма, що вона створилася під впливом Візантії, але ще з дохристиянських часів заховала свою поетичну душу.

Між іншим, Моя Кохана Мамо, для мене довго-довго було своєрідною загадкою, як це можливо, щоб упродовж століть український народ, цей убогий сільський люд, наражений на безнастанні напади турків чи татар, на фізичне й моральне нищення чужих, вірою і мовою окупантів, наражений на страшні наслідки частих воєн, нарід без керма і вітрил, міг зберегти свою, йому тільки притаманну духовність, виявом якої

є український іконопис, українське мистецтво, своїх мистців-артистів, свої цілі школи іконописців, про які Європа нічого не знає і ще довго не хотітиме знати, хоч буде примушена обставинами пізнати Україну...

Як тяжко, Мамо, що Ти, малярка і така поетична душа, фізично не могла бути цього дня при мені, бо що Ти була духовно, то я це почував. Ти була при мені й наш Тато, який тепер є при Тобі й який завжди захоплювався документами старої культури України, теж духовно був при мені.

Дванадцять листів о. Андрея Шептицького до матері. — Львів: Світ, 1994. — С. 48-49.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. *Назвіть у хронологічній послідовності основні явища політичного і культурного життя Андрея Шептицького.*

2. *Покажіть на карті місце народження і проживання українського діяча.*

3. *Схарактеризуйте біографію митрополита.*

4. *Виділіть та поясніть характерні ознаки впливу діяльності видатного діяча на суспільний та національний рух, політичне життя українських земель.*

5. *Спираючись на загальнолюдські та національні цінності, оцініть суперечливі процеси діяльності Андрея Шептицького у модернізації повсякденного життя населення, основні риси розвитку його духовного життя і культури.*

6. *Проаналізуйте, узагальніть факти та різні точки зору щодо поглядів Андрея Шептицького у процесах консолідації української нації, обґрунтуйте власну позицію з цих питань, викладіть її у формі усної відповіді та історичного есе.*

Урок 2

СЕРГІЙ ЄФРЕМОВ

БІОГРАФІЧНІ ДАНІ (ЖИТТЄПИС)

Сергій Олександрович Єфремов (1876—1939 (1937?)), справжнє прізвище Охріменко — український громадсько-політичний і державний діяч, літературний критик, історик літератури, академік Української Академії Наук (з 1919), дійсний член Наукового Товариства ім. Т. Шевченка у Львові.

Народився **6(18).10.1876** у с. Пальчик Звенигородського повіту на Київщині (тепер Катеринопільський район Черкаської області) у родині священика.

1891—1896 — навчався в Київській духовній семінарії, згодом закінчив юридичний факультет Київського університету св. Володимира.

Політичну діяльність розпочав у студентські роки, ставши членом Загальної Української Безпартійної Демократичної Організації.

1904 — разом з Б. Грінченком, М. Левицьким, Ф. Матушевським та ін. створив Українську Радикальну Партію, яка в 1905 за його ініціативою об'єдналася з Українською Демократичною Партією, отримавши назву Українська Радикально-Демократична Партія.

1905 — очолив Селянський Союз.

1908 — став одним із засновників і активним діячем Товариства українських поступовців (ТУП). Співробітничав у багатьох українських періодичних виданнях: «Зоря», «Правда», «Записки НТШ», «Киевская Старина», «Літературно-науковий вісник», «Рада», «Нова Рада», «Україна» та ін. Друкував у них статті публіцистичного та історико-літературного характеру.

1895–1918 — С. Єфремов — один із керівників видавництва «Вік».

За гострі публіцистичні виступи на захист української національної культури і політичних свобод у дореволюційний період неодноразово заарештовувався російськими властями.

Березень 1917 — увійшов до складу Української Центральної Ради.

Квітень 1917 — на Українському Національному Конгресі обраний заступником голови УЦР і членом Малої Ради.

Після створення 15(28).06.1917 першого українського уряду — Генерального Секретаріату УНР — С. Єфремов займав у ньому пост генерального секретаря міжнаціональних справ.

Вересень 1917 — очолював Українську партію соціалістів-федералістів.

Квітень 1918 — **травень 1920** — офіційних посад не займав.

1929 — заарештований як керівник неіснуючої «Спілки визволення України».

З 1939 — доля невідома (за іншими даними, загинув у 1937 р.).

Сергій Олександрович Єфремов був одним з найвидатніших представників неонародництва в українській літературі. Вважав, що провідною ідеєю в історії української літератури завжди була «визвольно-національна ідея». С. Єфремов — автор монографічних нарисів про видатних українських письменників: «Марко Вовчок» (1907), «Тарас Шевченко» (1914), «Співець боротьби і контрастів» (1913) (у виданні 1926 — «Іван Франко»), «Михайло Коцюбинський» (1922), «Іван Нечуй-Левицький», «Іван Карпенко-Карий» (1924), «Панас Мирний» (1928) та ін.

Однією з найвизначніших праць С. Єфремова було видання «Щоденника» і «Листування» Т. Шевченка (1927–1928). Історико-літературні погляди вченого найповніше представлені в його фундаментальній двотомній праці «Історія українського письменства» (1911).

ДОКУМЕНТИ, ЩО СВДЧАТЬ ПРО ПОГЛЯДИ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ СЕРГІЯ ЄФРЕМОВА

Розкажіть про початок політичної діяльності С. Єфремова.

З 1897 року Єфремов починає долучатися до політичної діяльності, отримуючи перші ази в Київській загальній організації. Інтерпретуючи почуте по-своєму, він поширював його серед однолітків, спрямовуючи їх через реальне минуле України до її реального майбутнього, долаючи сучасне. До існуючих партій він приставати не поспішав. Якщо РСДРП та інші загальноросійські партії були цілковито несумісні з його сприйняттям тогочасного геополітичного довілля, то РУП у часи його відходу від національного

світосприйняття в бік мавпування західноєвропейської соціал-демократії і марксизму (Антонович, Петлюра, Порш, Русов) також не відповідала його розумінню потреб майбутньої української держави. Він повністю не сприймав ідеї спільності з російською соціал-демократією. На той час він ідеалізував і мав за взірець автономно-федеральні стосунки Норвегії та Швеції. Цю свою позицію він висвітлює у брошурі «Національне питання в Норвегії», яка побачила світ у Львові в 1902 р.

С. Єфремов ніколи не йшов з більшовиками ні на які компроміси: «...Не приймаю системи на брехні й провокації, на світовому дурилюдстві заснованої»... У період 1905–1907 рр. він був серед творців Української радикально-демократичної партії, Товариства українських поступовців, Української партії соціалістів-федералістів. Завдячуючи активній позиції на мітингах та маніфестаціях Сергій Олександрович інколи опинявся за ґратами (відбував арешти у 1906, 1919 рр. і останній — у 1929 р.)

Сніжко В. «Навколишки не стану...» // Українознавство. — 2004. — № 3-4.

Схарактеризуйте політичні погляди Сергія Єфремова.

Політичні погляди С. Єфремова великою мірою формувалися також під впливом позицій М. Драгоманова. У листі до дочки Драгоманов писав, що «для правильного розвитку народів їм треба мати державну незалежність», хоча публічно цього не висловлював. Напевне, за відсутності навіть української народної школи будь-яка ідея повної незалежності України видавалася безнадійно утопічною.

У спадщині Єфремова значну частину становить політична публіцистика: аж до початку 20-х рр. він є активним учасником громадсько-культурних, політично-державних подій в Україні, в останній період життя переважають науково-організаційні інтереси...

С. Єфремову були близькі такі позиції М. Драгоманова, як з'ясування причин і наслідків «зросійщення» українців, вторинності української літератури, нищення української культури, пошуки шляхів розвитку українського красного письменства в європейському річищі, розвій національного руху тощо. Йому завжди боліло питання національного знесилення українства, зокрема культури. У багатьох працях він звертався до цієї теми, але найглибше її розкрив у статті «Фатальний вузол» (1910), у якій відплив національних культурних сил за межі українського простору назвав «національною катастрофою», «національним лихом»...

Ліпницька І. Духовна спадкоємність: М. Драгоманов і С. Єфремов // Дивослово. — 2008. — № 8.

Які погляди Михайла Драгоманова поділяв Сергій Єфремов?

Напередодні російської революції 1905 р. С. Єфремов з тих самих причин, що й Драгоманов, не задовольняючись діяльністю «Старої громади», її певною консервативністю, котра, як зазначав Б. Грінченко, стала «гальмом, кайданами на ногах, що не давали змоги поступатися вперед», пориває з громадівцями і разом з М. Матушевським, Б. Грінченком, М. Левицьким організовує Українську радикальну партію. «Цим ми до якоїсь міри підкреслювали історичний зв'язок своєї партії з драгоманівським рухом та галицьким радикалізмом Франка і Павлика», — писав С. Єфремов своїх спогадах «Про дні минулі». Він прагне активної, дієвої праці, а не поміркованого забалакування нагальних національних проблем...

С. Єфремов далі розвинув думки своїх попередників щодо небезпеки антинаціональної освіти як для нації в цілому, так і для її еліти, підкресливши, «що обрусительна школа на Україні навмисне, «с обдуманым наперед намерением», нехтувала всі сторони життя, які могли серед молоді збудити питання — «хто ми, чії сини, яких батьків?»... І коли російська школа взагалі може похвастати тільки тим, що виховувала або «человеков в футляре» — майбутніх чиновників, або протестантів, то та ж сама школа на Україні далеко більшого лиха накоїла, прищепивши легіонам інтелігентних людей нехтування до інтересів свого народу та його національного, а разом культурного та політичного відродження.

Ліпницька І. Духовна спадкоємність: М. Драгоманов і С. Єфремов // Дивослово. — 2008.

У чому полягала діяльність видатного діяча?

Коли говорив Сергій Єфремов, не позіхав ніхто. Його слава, авторитет, одверто кажучи, сила в літературному житті його часу не знала меж. Юрій Бойко твердить, що популярність Єфремова серед читачів дорівнювала славі найвизначніших класиків української літератури....

Немало добавили до всенародної слави Єфремова бурні суперечки по обидва боки Збруча довкола його безпощадних рейдів на так званих модерністів; це були справді буйні баталії, що їх сам Єфремов роз'ятрував щораз новими атаками. Коли слава з монографії та дослідно-критичних статей була, так би мовити шанобливо святочна, то ця полеміка дала йому те, чого дехто з інтелектуалів бажає якнайгарячіше — «горезвісний» поголос непрощеної всемогутності...

Перша і найсенсаційніша атака на модерністів появилася 1902 року, коли авторові було всього двадцять шість, три роки після його дебюту. Насправді ж саме цю довгу, приблизно на сто сторінок друку, статтю — «В поисках новой красоты» — можна вважати за дебют Єфремова в літературній критиці. Стаття бо мала своїм завданням не тільки зупинити небезпечне поширення пошести модернізму, але теж установити авторову критичну методу. Цікаво, що вже на перших етапах кар'єри молодий Єфремов накреслює для себе (і, безумовно, для читача) широко розгорнену програму майбутньої діяльності. Ще цікавіше, що до кінця життя він, в основному, від цих ранніх постулатів не відступає.

Рубчак Б. Літературна критика Сергія Єфремова. — 125 років Київської української академічної традиції. — Нью-Йорк, 1993.

Дайте оцінку літературної діяльності С. Єфремова.

С. Єфремов володіє образним мисленням, метаморфічним письмом. Його публіцистичні статті, нариси, замітки, зарисовки та есеї часто сповнені поетичністю, образністю, хоча це не значить, що логіко-раціональна сфера була приглушена чи відсторонена. Ось зразок публіцистичності, яка базується на синтезі філософського знання, літературного документального матеріалу, творчого досвіду, образного мислення. У нарисі-спогаді про Б. Грінченка С. Єфремов прекрасно демонструє це вміння: «Всім нам доводилось спостерігати чудову картину, коли темної зоряної ночі мало не щохвилини прорізають небо ясні смуги падушких зірок. Немов дощем вогневим рясно падають вони, зникаючи безвісті в світовому просторі й лишаючи по собі неясні одлиски якогось

незважаючи суму. Була зірка — і нема її; світила ясно — і згасла, де ділась — ніхто не скаже... Наука, правда, докладно виявляє причини тих вогневих дощів... Але темної, хоч і зоряної, ночі так гарно марити серед тиші і від сухого наукового пояснення думка мимоволі якось обертається до певних глибокої поезії, безпосередніх вражіннів та внутрішнього змісту народних переказів. Зорі — то, кажуть, душі людські. Кожна людина на землі має свою зірку на небі. І що краща людина на землі, то ясніша зірка її сяє на небі: коли тут, унизу, відбувається останній акт людського життя, — там, угорі, зривається зірка з призначеного долею місця й котиться додолу. То душа з тілом розлучається: погасло життя — гасне й та зірка, що була видимою ознакою його, проривавши попереду ясною смугою темряву навколо себе...

Качан В. А. Українське народознавство в іменах. — К.: Либідь, 1994.

Яку роль відводить видатний критик літератури?

Література, а вже особливо українська, це спочатку до кінця суспільна функція, або, точніше кажучи, суспільна інституція, яка твердинею стоїть у центрі суспільного життя; воно, отже, центральна суспільна інституція. Український рух, — пише Єфремов, — від своїх початків, має літературу за єдиний вираз і прояв: на письменстві сконцентровується здавна все громадське життя наше, сюди йшли всі національно-свідомі сили наші, нігде в інших місцях не знаходячи, де б можна було себе до діла прикласти. Це... наложило на наше письменство певні повинності громадського характеру, яке воно по спроможності своїй сповняло.

Як центральна суспільна інституція, література має супроти суспільства певні, здебільшого цілком точно (конституційно) визначені обов'язки. Якщо якась вітка (відділ, філіял) цієї установи не виконує встановлених обов'язків, сенс її існування втрачається, і вона стає непотрібною. А якщо якийсь філіял починає активно бунтуватися проти таких обов'язків, або, що гірше, проти легітимності свого центру, він стає загрозливим для народу і його слід негайно закрити.

Рубчак Б. Літературна критика Сергія Єфремова. — 125 років Київської української академічної традиції. — Нью-Йорк, 1993.

Як сучасні дослідники характеризують мову С. Єфремова?

Мова Єфремова потребує вивчення передусім як зразкова літературна форма мови. Син сільського священика, він сформувався у природній живомовній стихії наддніпрянського села. Його мова органічно поєднує різні форми свого побутування — від високого стилю спілкування з Богом до побутового низького просторіччя. Обдарований тонким відчуттям слова, Єфремов мріяв стати прозаїком, але реалізував свій літературний хист лише в публіцистиці й літературознавстві. Водночас у щоденникових записках, особливо в другій їх частині, виразно виявився нереалізований в художній творчості письменницький талант автора...

Загалом стиль Єфремова визначає блискуче володіння словом, афористичність письма, вміння лаконічно й точно відтворити пережиту ситуацію, суспільний стан, настрій.

Масенко Л. Цінне джерело // Урок української. — 2000. — № 1.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. *Назвіть* у хронологічній послідовності основні віхи політичного і культурного життя Сергія Єфремова.
2. *Покажіть* на карті місце народження і проживання українського діяча.
3. На основі аналізу різних джерел інформації *опишіть життя та діяльність* С. Єфремова.
4. *Схарактеризуйте* біографію Єфремова Сергія Олександровича.
5. *Застосуйте періодизацію* вітчизняної та всесвітньої історії як інструмент для розуміння особливостей розвитку українського діяча початку ХХ ст.
6. *Обґрунтуйте зв'язок між причинами, сутністю, значенням та наслідками* процесів формування індустріального суспільства та діяльністю С. Єфремова.
7. *Проаналізуйте, узагальніть факти* щодо поглядів Сергія Олександровича Єфремова у процесах консолідації української нації, формуванні політичних партій.

Урок 3

БОРИС ГРІНЧЕНКО

БІОГРАФІЧНІ ДАНІ (ЖИТТЄПИС)

Борис Дмитрович Грінченко (1863–1910), псевдонім Василь Чайченко, Л. Яровенко, П. Вартовий, Б. Вільховський та ін.— видатний український письменник, громадсько-політичний діяч, фольклорист, мовознавець і педагог.

Народився **27.11 (9.12) 1863** на хуторі Вільховий Яр на Харківщині (тепер Сумська обл.).

Навчався в реальному училищі у Харкові.

3 1881 вчителював на Слобожанщині й Катеринославщині.

1891 (за ін. дан., 1892) — спільно з І. Липою, М. Міхновським, Ю. Міхновським, В. Боровиком, М. Вороним, О. Черняхівським заснував Братство Тарасівців.

1884–1900 — працював у Чернігівському земстві, активно співпрацював з місцевою Громадою.

На кошти І. Череватенка організував на підросійській Україні видавництво популярних книжок українською мовою («Про грім та блискавку», «Велика пустиня Сахара», «Жанна д'Арк», життєписи І. Котляревського, Є. Гребінки, Г. Квітки-Основ'яненка та ін.).

3 1902 жив і працював у Києві.

3 1904 — один із лідерів новоствореної Української демократичної партії.

Наприкінці 1904 очолив ліву течію УДП, яка утворила Українську демократично-радикальну партію.

За дорученням київської Громади редагував «Словар української мови» (тт. 1–4, 1907–1909).

3 1906 — співробітник газети «Громадська думка», редактор журналу «Нова громада».

1906–1909 — очолював київську «Просвіту».

Належав до гурту найвизначніших представників українського народництва. В період найбільшого розмаху великодержавно-шовіністичної політики російського уряду в Україні виступав за послідовне проведення національно-культурної роботи серед українського суспільства.

Свої політичні погляди виклав у написаній ним програмі УДРП та в «Листах з Наддніпрянської України», газета «Буковина», 1892–93).

Боровся за навчання українських дітей рідною мовою, виступав за чистоту української літературної мови. Створив ряд шкільних підручників, серед яких «Українська граматика», «Рідне слово».

Помер **23.04 (6.05) 1910** в Оспедалетто (Італія), похований у Києві.

ДОКУМЕНТИ, ЩО СВДЧАТЬ ПРО ПОГЛЯДИ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ Б. ГРІНЧЕНКА

Яким був шлях отримання освіти Б. Грінченка?

Народився Борис Дмитрович Грінченко на хуторі Вільховий Яр (тепер Харківської області). Батько його — відставний штаб-ротмістр, походив із заможного роду, мати — з московської родини полковника Літарєва. Отже, як підкреслював у автобіографії письменник, «в сім'ї Грінченків ніколи не говорено по-українському». Процесу усвідомлення юним Б. Грінченком своєї національної приналежності сприяв постійний контакт із простими селянами. Юнак добре був знайомий зі світом народної поетичної творчості й обрядовості. А довершив формування його душі «Кобзар» Т. Г. Шевченка.

Єдиний навчальний заклад, де вчився Б. Грінченко, — Харківське реальне училище. Втім, закінчити його не довелося: Бориса виключили разом із гуртом революційно налаштованих народників і припровадили до тюрми. Мужньо відбув він півторамісячне ув'язнення, наслідки якого були фатальними: юнак позбавлявся права здобути навіть середню освіту; до кінця життя мав знаходитись під жандармським наглядом. Крім того, тяжкі тюремні умови спричинили невиліковну хворобу — сухоти, що, зрештою, і вкоротила йому віку.

Згодом Б. Грінченку все ж вдалося влаштуватися дрібним канцеляристом у Харківській казенній палаті, а невдовзі й скласти іспит за фахом народного вчителя. Працюючи на освітній ниві, він переконався на практиці: народна маса у своєму безправ'ї й забитості була далекою навіть від усвідомлення власної національної визначеності.

Календар знаменних і пам'ятних дат. — 2003. — 4 квартал.

Схарактеризуйте діяльність видатного українського діяча.

1902 р. Борис Грінченко з сім'єю переїжджає до Києва. Тут він стає засновником і редактором української газети «Громадська Думка» (перший номер вийшов 31 грудня 1905 року). З 1906 р. випускає місячник «Нова Громада». Того самого року стає засновником і головою товариства «Просвіта» Упродовж чотирьох років своєї діяльності «Просвіта» видала науково-популярні книги, організувала багато народних читань у Києві й за його межами, літературно-музичних вечорів, збирала кошти на пам'ятник Шевченкові, укомплектовувала українські бібліотеки.

У Києві Б. Грінченко працює з дружиною по 10-11 годин щодня над «Словарем української мови» (1907–1909), за який одержав премію ім. Костомарова Російської Академії наук. У похмурі й гнітючі часи, коли складався словник, це був справжній подвиг, створити працю всеосяжну, завдяки якій зібране до купи багатство відкрилося ніби своєю новою якістю, глибинною суттю. У фантастичній лексичній щедрості, у багатшому духовному спектрі постало саме життя народу, в усьому розмаїтті, достовірності дум і почуттів.

Це не просто архіцинна лексикографічна пам'ятка, не лише збірник 68 тис. слів живої української мови. Це — свідчення європейського рівня культури народу з тисячолітньою історією й оптимістичним майбутнім. Можна стверджувати, що Борис Грінченко першим відкрив нам і світові всю красу й багатство української мови.

Календар знаменних і пам'ятних дат. — 2003. — 4 квартал.

Який вплив мав Т. Г. Шевченко на погляди Б. Грінченка?

У своїй автобіографії Борис Грінченко зазначав: «Писати я почав дуже рано — ще шестилітнім хлопцем, але по-московському, бо українську мову з нашої сем'ї було вигнано як мужицьку. — ...Але одного разу (був тоді в третьому класі) (тринадцяти років — А. Ж.-Л.) почув, як одна пані похвалила при мені українську мову Т. Шевченка. Став писати по-українському, а вдома знайшов Кобзаря у батька в скрині (якось випадком туди потрапив), і враження від цієї книги покрило всі враження, які мав досі від книг...»

Майбутній молодий український письменник мав багато всесвітніх літературних вчителів — читав все, що потрапляло до рук, але після читання творів Т. Шевченка «трупи встали і очі розкрили, — згадував Б. Грінченко про пережите тоді потрясіння. З того часу «Кобзар» став його особистим євангелієм (так він і підкреслив в автобіографії). Упевнено можна стверджувати, що відтоді письменник залишив прихильності до «московських патріотичних тенденцій шовіністичного кольору», що було пропороване в його сім'ї. «Шевченко з трупів поробив живих людей, бо що до нього були українські інтелігенти як українці, коли не трупи? За це ми й зevamo його нашим національним пророком; тим ми бачимо в ньому феноменальне, може, єдине явище у всесвітній історії», — пише про Т. Шевченка вже тридцятилітній письменник. — «Ми певні, що в українській літературі з'явиться ще багато діячів, рівних Шевченкові талантом, але не буде вже ні одного, рівного своїм значенням у справі нашого національного відродження: будуть великі письменники, але не буде вже пророків».

Животенко-Піанків А. Педагогічно-просвітницька праця Бориса Грінченка // Шкільна бібліотека. — 2003. — № 4.

Чому таку велику увагу приділяв видатний український діяч просвіті?

Оте страшне непорозуміння, що стоїть у наші часи між розумом нації та широкими масами людності, було для його найбільш гнітючим з наших світових непорозуміннів і розігнати його — це було найголовнішим бажанням небіжчика, завданням його недовгого, зате повного невсипущої праці, життя. Факт величезної ваги в нашому житті завжди стояв перед ним, і тим фактом було — «розділення нашої нації на дві частини,

зовсім не однакові кількістю: інтелігенцію та народ». «Обидві частини, — каже Грінченко, — належать до однієї нації, обидва сини однієї землі, але у всьому іншому їх розділя мало не безодня — саме та, що ділить не самосвідомий патріархальний світогляд від логічної думки, яка будує науку, та від громадської самосвідомості» («Перед широким світом»). На те, щоб зменшити оцю безодню, або хоч моста через неї перекинути, й посвятив своє життя наш письменник. На це йшла його практична робота на селі, якої гарною пам'яткою лишилась книжка «Перед широким світом», про це ж таки говорив він раз-у-раз і в своїх теоретичних працях. Все ж їх можна назвати просвітними в широкому розумінні цього слова. У всіх їх на перший план поставлено бажання — відтворити «людей-братів», закидати ту безодню, що ділить людей, і величезній частини людськості застує світ правдивого сонця перед очима — широкий світ знання і правди. Скрізь найпершим шляхом до цього поставлено освіту, що розкриває очі людини й на її становище в світі та на стосунки межі людьми. Можна сказати, що Грінченко скрізь і завжди був учителем, — не тільки тоді, коли практично працював у народній школі, читав книжки з селянами, писав науково-популярні праці свої, — ні, він оставсь учителем і в інших своїх творах, бо був ним і в житті. Просвіту він положив во главу угла не тільки своєї практичної діяльності, а свого теоретичного світогляду.

Діло просвіти для його було тим ділом, єдиним може, що «ніколи не одурює» і раз-у-раз мусить дати незліченно корисні результати на все життя людське.

Ефремов С. Живий пам'ятник. Пам'яті Б. Грінченка // Світло. — 1998. — № 1.

Яка, на думку народного учителя, потрібна школа?

Раз одного тямущого чоловіка спитали:

— Що треба робити, щоб народ був дурний, не мав ніякого права і був довічним попихачем?

Він одказав:

— До сього є багато способів, а один з найкращих такий: треба або зовсім народ не вчити, або вчити його чужою мовою. Тоді народ не вийде з темноти і буде слухняним безправним попихачем.

І сьому правда.

Давно вже тямущі люде кажуть, що як учити дитину, то треба, щоб наука була тією мовою, якою дитина говорить змалку. Так кажуть і педагоги, люде, що добре тямлять науку про те, як треба доводити до розуму дитину...

Друге те, що звичайна всяка наука дитячій голові важка. А тут іще як почати задурювати дитині голову сією чужою мовою, то дитина й зовсім очманіє. І через те ми й бачимо, що дуже часто після науки чужою мовою, дитина хоч так-сяк і навчиться читання-писання, а розуму в неї в голові не то не прибуде, а часом і той, що є, заморочиться. Бо наш розум так, як наше тіло: як робити через силу, то пропаде й сила. Як через силу товкмати в голову і науку, і чужу мову, то й памороки голові заб'єш...

Що це діло не так легко зробити, то це, звісно, правда. Та тільки ж робили це інші народи, то можемо зробити й ми. Та зробила вже це частка нашого таки українського народу. Тут уже згадувано, що в Австрії живе частка нашого народу в Галичині та на Буковині. Дак там уже це діло зроблено: по нижчих школах учать українською мовою,

є українські гімназії, а на двох університетах — У Львові та Чернівцях — читають професори науку теж і українською мовою. То можна зробити це діло і в нас.

Звісно, зразу впорядкувати його не так легко. Треба поскладати книги до науки, треба й самих учителів наготувати таких, щоб вони вміли вчити українською мовою. Найлегше це зробити з нижчою школою: там треба скласти для науки яких півдесятка книжок та й годі, та дещо з їх уже й готове є. Учителів сільських привчати до української мови теж не дуже важко: всі вони живуть серед народу, мову його щодня чують, розуміють, а багато з їх то й добре говорять нею. За для їх треба видати українську граматику та хоч невеличкий словар та зібрати їх улітку на якісь курси (дочасно науку) української мови, — то вони за якійсь там рік любісінько вмітимуть робити все, що треба.

Грінченко Б. Якої нам треба школи. — К.: Криниця, 1917.

Як характеризує історію Руси-України Б. Грінченко?

Тримаючи усі ці факти в полі зору, Б. Грінченко не міг змиритися з тим, що після століть самостійного національного і державного життя Русь-Україна зазнала великого лихоліття від своєї значно молодшої сестри (скоріше — доньки) Русі Північної, яка не могла терпіти обіч себе самостійної високорозвиненої держави Руси-України і подбала про те, аби хоча б частину її мешканців розчинити у ростовсько-суздальському елементі. Далі нагадує Б. Грінченко про татарське лихо, яке зрештою змусило Русь-Україну прилучитися до Литви, хоч Україна і тут не зреклася власної національності, — навпаки, «переробила Литву на Русь». На сторінках праці Б. Грінченка, де йдеться про напади литовських князів на Україну, читач знову зустрічається з твердженням про високу освіту в Україні: «...Не будши самі письменними, (литвини — А. Ж.-П.) навчилися письменства від нас, перейняли з ним і нашу мову та й почали закони і все інше писати тодішньою нашою писемною мовою. Українці були освіченіші за литвинів і, хоч їх підбили, взяли над ними гору розумом та освітою, через те і українська та білоруська мови запанували серед освіченіших литвинів. Помалу литовська держава перебилася на українсько-білоруську». На доказ цього письменник згадує, що в часи Литовсько-Руської держави, коли після татарських навал почався занепад Києва та культурно-освітнього життя в Русі-Україні в цілому, все ж в основу кодексу права Литовсько-Руської держави було покладено правні засади й традиції Київської держави (Литовські статuti: перший — 1529, другий — 1566 і третій — 1588).

Животенко-Піанків А. Педагогічно-просвітницька праця Бориса Грінченка // Шкільна бібліотека. — 2003. — № 4.

Як письменник характеризує суспільне життя України? За що він гостро критикує Христю Алчевську та її просвітительську діяльність?

Із червня 1892 року в газеті «Буковина починають друкуватися Грінченкові «Листи з України Наддніпрянської». У цих публіцистичних роздумах письменник намагається проаналізувати суспільне життя України, його суперечності: «Сумно, сумно стане тому, хто подивиться тепер на нашу Україну. Вся вона розбилася на два величезні табори: панів та мужиків, інтелігенцію та народ. Розрізнило їх багато речей: і соціальні

обставини, і економічні, і просвітні». І в цих, і в наступних рядках Б. Грінченко змальовує досить реалістичну картину життя в Україні з його соціальним та національним гнітом, політикою русифікації, яку проводив царський уряд. Він гостро критикує перший том книжки «Що читати народові», підготовленої з ініціативи Христі Алчевської, її просвітительську діяльність. Зауважимо, що в перший том «Що читати народові» не ввійшов жодний твір українських авторів.

Не будучи ніколи вороже настроєним проти братньої культури Росії, високо цінуючи надбання її літератури, Борис Грінченко однак твердо стоїть за національну освіту і зараховує Христину Алчевську до табору так званих «перевертнів» які хочуть «змоскалити» народ, денаціоналізувати його.

До речі, можливо, саме під впливом критики Бориса Грінченка Х. Алчевська стала прихильніше ставитися до української мови, культури, а в третьому томі книжки «Що читати народові», який вийшов у 1906 році, було вміщено твори Шевченка, Котляревського, Квітки-Основ'яненка, Марка Вовчка, Івана Франка, Панаса Мирного, Михайла Коцюбинського, Лесі Українки, а також 300 українських пісень.

Неживий О. Борис Грінченко — педагог: від минулого в майбутнє // Рідна школа. — 1999. — № 2.

Доведіть, що Б. Грінченко був дійсно народним учителем.

Справді характерно, що на світанні свідомого життя, коли 17-літний юнак опинився на роздоріжжі й мусив гадати про свою майбутню путь життя — вчительська праця зразу стає йому за єдино бажаний у житті шлях. На мізерні засоби, живучи в голоді й холоді, але з властивою йому видержкою та енергією, він ступає на цей шлях. Самотужки готується на вчителя й нарешті улюблена праця в його руках: він на селі, в школі, — вчителем і малих школяриків, і їх дорослих батьків. З споминів його колишніх учеників ми знаємо, який був із його вчитель. Це був учитель не тільки грамоти, але й життя; словом і прикладом доводив він усім, хто з ним стрівався, що люде — брати; власним життям засипав він ту безодню, яку соціальні причини витворили поміж інтелігенцією та народом. Грінченко твердо вірив, що «досягти поєднання з масами інтелігенція може, не знижуючись до того рівня, на якому вони стоять, а навпаки — піднімаючи їх угору до тих високостей, на які вже вибилася людська думка» («Перед широким світом»). І справді, не знижається ніде Грінченко до своїх менш культурних слухачів та читачів, а тільки вміє знайти ту спільну з ними мову, яка була б зрозуміла й некультурним людям, яка, даючи їм знання, підіймала б їх на високості вселюдської думки, робила б з їх людей насамперед.

Єфремов С. Живий пам'ятник. Пам'яті Б. Грінченка // Світло. — 1998. — № 1.

Схарактеризуйте діяльність видатного українського діяча по створенню народопросвітньої бібліотеки.

Ще в юні роки Б. Грінченко запалився ідеєю створення народопросвітньої бібліотеки, ідеєю, яка не залишала його впродовж усього життя. Видавництво в Чернігові до деякої міри реалізувало мрію-ідею письменника, і його активність не залишилася непоміченою сучасниками. Найяскравіший приклад цього знаходимо у статті «З останніх

десятиліть ХІХ в.» І. Франка, в якій він зазначав, що організація Б. Грінченком чернігівського видавництва взагалі є найважливішою його заслугою: «Хоч як немилосердно нівечила їх (популярні книжки — А. Ж.-П.) цензура, забороняючи все, що тільки було ліпше, навіяно свобіднішим духом, та все-таки всього заборонити було годі. Українські брошурки розходилися сотками, тисячами, а з тим ішло в народ не тільки реальне знання різних життєвих справ, але також те розуміння, що українською мовою можна писати про всякі справи, що вона здатна до книжки й до науки».

Як переконуємося з видавничої діяльності Б. Грінченка, що мала виразно педагогічний характер, письменник глибоко розумів істину: втраченого в культурному розвої народу швидко не повернути, але вже зараз можна і треба зупинити регресію. Не шкодуючи розумових і фізичних сил, вкладаючи власні кошти, славний син української землі невсипуще працював все своє життя на благо свого народу — не лякаючись... йшов сміло за діло святе!

Животенко-Піанків А. Педагогічно-просвітницька праця Бориса Грінченка // Шкільна бібліотека. — 2003. — № 4.

Яким, на думку письменника Миколи Федоровича Чернявського, був Борис Грінченко?

Так високо оцінений за життя і в перше десятиліття після смерті, потім Борис Дмитрович Грінченко був настільки зневажений, що нерідко згадувався в історії української літератури як антипод до «вірного служіння робітничому класові», «заклику до революції» і т. п.

Його творчість називали «національно-обмеженою, а то й буржуазно-націоналістичною».

Разом з цим не могли безслідно згинуть слова одного з побратимів — українського письменника Миколи Федоровича Чернявського: «Тепер, коли Грінченка нема між нами, я думаю й питаю сам себе: “Яка ж була головна, основна риса в характері цього нашого поета, праці на користь народу?” І я сказав би:

— Мужність... Ця вдача робила його холодним до дешевих лаврів уславленості серед малосвідомої людності й одвертала його від самохвальства й самореклами. Не гнув він ні шиї, ні сумління ні перед ким, і ні перед ким не запобігав. Він був певен, що працю його життя правдиво оцінить історія української літератури й культури».

Неживий О. Борис Грінченко — педагог: від минулого в майбутнє // Рідна школа. — 1999. — № 2.

Назвіть основні твори видатного українського письменника.

Грінченко автор бл. 50 оповідань («Чудова дівчина», 1884; «Сама, зовсім сама», 1885; «Олеся», 1890; «Украла», 1891; «дзвоник», 1897 та ін.), повістей («Соняшний промінь», 1890; «На розпутті», 1891; «Серед темної ночі», 1900; «Під тихими вербами», 1901), зб. поезії («Пісні Василя Чайченка», 1884; «Під сільською стріхою», 1886; «Під хмарним небом», 1893 та ін.). Істор. темі присвячені драми «Серед бурі» (1897), «Степовий гість» (1897), «Ясні зорі» (1884-1900). Грінченко перекладав твори Ф. Шиллера, Й. В. Гете, Г. Гейне, В. Гюго та ін. Грінченко впорядкував і видав у трьох книгах

«Етнографічні матеріали, зібрані в Чернігівській і сусідніх з нею губерніях» (т. 1-3, 1895-99. Йому належать зб. нар. творчості «Пісні та думи» (1895), «Думи кобзарські» (1897), «Веселий оповідач» (1898) та ін.».

Довідник з історії України. — К.: Генеза, 2001.

Як ви розумієте слова поета М. Чернявського: «Він більше працював, ніж жив»?

Життя Бориса Дмитровича Грінченка — «се один суцільний подвиг, метою котрого було відродження України». Всю свою подвижницьку багатогранну діяльність поклав він на вівтар відродження України та освіти рідного народу. По праву співвітчизники вважали його «справжнім апостолом українського націоналізму, голосом совісті українства».

Доля відміряла йому шевченківський — сорокасемирічний вік, однак не тільки важко, а майже неможливо узгодити цей підрахунок з усім тим, що встиг зробити Б. Д. Грінченко. Його самозречення на ниві як громадянської, освітньої, так і літературної роботи було дивовижним. Видатний поет, прозаїк, драматург, перекладач, педагог, мовознавець-лексикограф, фольклорист і етнограф, публіцист, редактор-видавець; бібліограф, популяризатор дитячої літератури й української історії, за словами поета М. Чернявського, «він більше працював, ніж жив».

Календар знаменних і пам'ятних дат. — 2003. — 4 квартал.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. **Назвіть** у хронологічній послідовності основні віхи політичного і культурного життя Бориса Грінченка.

2. **Покажіть** на карті місце народження і проживання українського діяча.

3. **Опишіть життя та діяльність** Б. Грінченка.

4. На основі аналізу різних джерел інформації **визначте зв'язки** між процесами формування поглядів Грінченка Бориса Дмитровича, як видатного українського письменника, громадсько-політичного діяча, фольклориста, мовознавця і педагога.

5. На основі критичного аналізу та інтерпретації альтернативних джерел інформації **виділіть та поясніть характерні ознаки впливу** діяльності видатного діяча на економічний та соціальний розвиток та політичне життя українських земель.

6. Користуючись довідковою літературою, Інтернетом тощо для самостійного пошуку інформації, **підготуйте доповідь** про основні події, пов'язані з ім'ям Б. Грінченка.

Урок 4

ІВАН ФРАНКО

БІОГРАФІЧНІ ДАНІ (ЖИТТЄПИС)

Франко Іван Якович (1856–1916) — поет, письменник, громадсько-політичний діяч, національний ідеолог.

Народився у с. Нагуєвичах Самбірського округу (тепер с. Івана Франка Дрогобицького району Львівської області) в сім'ї сільського коваля.

1862–1863 — навчання у початковій школі у с. Ясениці-Сільні.

1864–1867 — навчання у Дрогобицькій школі василіан, гімназії.

1875 — по закінченні Дрогобицької гімназії вступає до Львівського університету (філософський факультет), включається у роботу студентського гуртка та його органу — журналу «Друг».

1876 — поезії «Балади і розкази».

1878 — арешт за ведення соціалістичної пропаганди (вісім місяців ув'язнення). Повість «*Voas constrictor*», вірш «Каменярі».

1880–1885 — арешт (три місяці ув'язнення) призупиняє навчання в університеті. Вірші «Не пора...», «Вічний революціонер», повісті «Борислав сміється», «Захар Беркут», збірник оповідань «Галицькі образки».

1887 — збірка «З вершин і низин».

1890 — Разом із М. Павликом, Є. Левицьким та ін. засновує першу українську політичну партію — Русько-українську радикальну партію

1890–1893 продовжує навчання у Чернівецькому та Віденському університетах. Роман «Для домашнього вогнища», казка «Лис Микита», збірник оповідань «У поті чола», драма «Украдене щастя». Захист докторської дисертації у Віденському університеті.

1894 — з приїздом у Львів М. Грушевського, активно співпрацює з Науковим товариством ім. Т. Шевченка (НТШ).

1895 — роман «Основи суспільності».

1896–1897 — збірки «Зів'яле листя», «Мій Ізмарagd».

1898 — святкування 25-річного ювілею творчості.

1899 — один із засновників Національно-демократичної партії.

1900 — збірка «Із днів журби», повість «Перехресні стежки».

1904–1905 — подорож до Італії, поема «Мойсей».

1906 — збірка «*Semper tūro*»; обраний почесним доктором Харківського університету.

1910 — завершує «Нарис історії української літератури».

1913 — святкування 40-літнього ювілею творчості.

Франко переклав українською мовою численні твори світової літератури (з 14 мов).

1916 — помер, похований на Личаківському кладовищі у Львові.

ДОКУМЕНТИ, ЩО СВДЧАТЬ ПРО ПОГЛЯДИ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ І. ФРАНКА

Якими були погляди на соціалізм Івана Франка?

Що таке соціалізм?

Соціалізм — це змагання усунути всяку суспільну нерівність, усякий визиск і всяке вбожество, запровадити справедливий, щасливий від теперішнього лад, а саме таким способом, щоб теперішній продукційний капітал, себто ґрунти, фабрики, машини й інше знаряддя праці, а так само усяка сировина, замість бути приватною власністю

кількох людей, має перейти у власність загалу. Тим самим соціалізм противний усякому поділові, — він не хоче відбирати від одних, а давати іншим, уважаючи все, що тепер має людськість, за наслідок праці всієї людськості від довгих віків, — що, отже, несправедлива річ давати його у виключне володіння кільком людям, які можуть знищити те, на що працювали інші, або вживати його навіть на шкоду трудящим. Найсправедливіша річ, щоб те, що досі випрацювала людськість, належало тільки їй усій, було її спільною й вічною власністю, з якої однаково може користатися кожен і до якої з свого боку він повинен докладати своєї праці, скільки може...

Який же новий лад ставить соціалізм замість теперішнього?

Докладно передбачити цей майбутній лад важко, але головні підстави, на які він має спиратися, такі: замість приватної власності на капітал — власність загальна, національна, громадська; замість суспільних класів — всебічна освіта кожного громадянина й праця по черзі в різних галузях виробництва; замість теперішньої сліпої конкуренції — вільна умова громади з громадою, народу з народом; замість теперішніх злиднів і боротьби за існування — постійний добробут, спертий на постійну працю й безупинний розвиток усіх природжених здібностей кожного громадянина...

Хто дбатиме про це все?

Загал громадян, який буде зацікавлений, щоб усі співгромадяни були якнайкориснішими громаді, а це можливо тільки за якнайкращого та якнайвсебічнішого розвитку.

Франко І. Вибрані суспільно-політичні і філософські твори. — К.: Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1956.

Як Іван Франко характеризує галицьку інтелігенцію?

Критичні письма о галицькій інтелігенції.

Як же жила інтелігенція?

Говорити про інтелігенцію перед скасуванням панщини у нас, то значить говорити про духовенство, — бо ніякої другої інтелігенції в нас не було. Духовенство тодішнє мусимо розділити на сільське і міське, або властиво на парохів та капеланів і василіанів та консисторі львівський і черемиський. Поділ сей конечний, бо сесі групи жили зовсім майже неподібним, відрубним життям, стояли, так сказати, на різних ступенях горожанських і культурних. Черці і консисторі мали свої добра, не раз досить обширні, їх положення було незалежне і вони мали загальне поважання у панів, — для того й не диво, що гляділи згори на бідних, мало просвічених і стоячих на ласці панській сільських попів. Між черцями та консисторськими попами були й люди вчені та списателі, по монастирях були бібліотеки, — звичайно зложені з старих церковних та богословських книг, та притім вони, пробуваючи в містах, більше могли мати зв'язків з образованим світом, ніж сільські попи. Сих послідніх доля була зовсім незавидна. Мало вчені, прибиті дорешти пустою схоластикою та обрядами, вони ніколи не були людьми образованими в тім значенні, як се ми тепер розуміємо. Приміри жиючих ще попів, «antiquae educationis» (старовинне виховання) вказують нам найліпше, що се було за образования. Церковні книги, церковний обряд, — ось і все, що виносили сі попи зо шкіл, з чим вступали в життя, та й більше їм і не було треба. Пани не хотіли до своїх сіл попів розумних, бо се звичайно новатори, гарячі голови, котрі ні з сього

ні з того могли б починати бесіду про якісь там «людські права», «чоловічу гідність», або подібні революційні штуки...

Франко І. Вибрані суспільно-політичні і філософські твори. — К.: Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1956.

Якою, на думку Івана Франка, повинна бути література?

Література, її завдання і найважливі ціхи.

Але що ж ви б'єте на самостійність? Що вам винна самостійність? Хіба ви перечите її, хіба й ви хочете «єдиного літературного язика»? — так запитає нас, може, дехто. Се питання в ґрунті речі дуже наївне, дитинне і нічо не значуще, — але воно серед наших обставин могло б дати притоку до криків, нарікань, підозрінь і т. д. — тому-то й хочемо сказати в тім згляді свою думку.

Зачнім від літератури. Ч. автор статті в «Правді» мучиться і доказує, що література українська має бути зовсім самостійна і відрубна від московської. Для кого має бути ся відрубна література? Чи для самої інтелігенції? Очевидячки — ні, бо інтелігенція, вже коли хоче бути інтелігенцією, не може замкнутися в тіснім кружку одної літератури, але мусить студіювати, читати і порівнювати й твори других літератур, московської, німецької, французької і проч. Значить — тут відрубності не зведеш, бо тут головна ціль — іменно якнайбільший космополітизм (тут в розумінні інтернаціоналізм) думки і научної праці. Значить — така відрубна література може бути тільки для народу, для маси, не знаючої другої бесіди, то й ніяка друга література для неї не можлива, бо маса її попросту не зрозуміє. Значить, ніщо й доказувати самостійність і потребу самостійності, бо вона доказана самим тим фактом, що так є і інакше бути не може. Таке доказування або дуже наївне, немов доказування того, що вдень дійсно сонце світить, або показує, що самому доказуючому се питання неясне, що сам він не вірить в нього і силується вмовити себе, що воно так, а не інакше, — звісна-бо річ, що тільки то доказується, що може бути так, а може бути й не так.

Франко І. Вибрані суспільно-політичні і філософські твори. — К.: Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1956.

Як великий український письменник розуміє поступ?

Що таке поступ?

Слово «поступ» почуєте часто в наших днях із різних уст. Усі накликають до поступу, дехто тішиться ним, дехто нарікає на нові «поступові» думки та порядки. Може би, не від речі було поміркувати, що таке поступ, у чім його шукати, чи є ним тішиться або, може, журитися?...

Хто каже «поступ», той каже одним духом дві речі. Одне те, що все на світі змінюється, ніщо не стоїть на місці, а друге — не таке певне, більше питання, ніж твердження: чи змінюється на ліпше чи на гірше?...

Праця в нашій суспільності, — кажуть комуністи, — вже тепер у значній часті спільна. А плоди тої праці не спільні. Кожний чоловік робить більше над свою потребу, але не кожний забирає всю ту надвишку своєї праці на свою власність, — навпаки,

мільйони і мільйони дістають із плодів своєї праці навіть менше, ніж би їм потрібно для сьак-так заносного, людського життя. Надвишку їх праці забирають собі інші, які й збагачуються їх працею. Коли вся суспільність, — говорять комуністи, — працює спільно або майже спільно над відтворюванням усяких достатків понад свою безпосередню потребу, то повинна вона вся з тих плодів своєї праці не лише жити в достатку, але надто чимраз більше багатіти, бо та надвишка виробленого її працею повинна бути її спільним добром...

(...) Чого ж шукають усі ті люди?

На се одна відповідь: шукають дороги до поступу, але не такого, як досі. Їх не задовольє сам поступ багатства; вони питають: а в чиїх руках се багатства, хто й на що користується ним? Їх не задовольє сам поступ науки і штуки; вони хочуть, аби наука і штука були власністю всіх людей, прояснювали їх розум і звеселяли життя...

Франко І. Краса і секрети творчості. Статті, дослідження, листи. — К.: Мистецтво, 1980.

Що вкладав Іван Франко в поняття «самостійний розвій»?

Сухий пень. 1905.

Минали роки, минали правління. Були коронації, були амністії, вертано з сибірських тундр, увільнювано з каземат різних злочинців, але того, без вини і потреби засудженого — українського слова, — не згадав, не помилював ніхто протягом отсе вже близько 30 літ, і добре так сталося, бо ті 30 літ дали доказ, що українське слово не стояло царською ласкою і може стояти, жити й розвиватися наперекір царським указам.

Були «віання» і течії, ліберальні пориви та соціалістичні агітації серед російської суспільності, але не було й серед неї дружного голосного протесту проти сього соромного указу з р. 1876. І добре так, бо українська суспільність мала нагоду переконатися, що справа українського слова, українського розвою чужа для великоруської суспільності; що та суспільність також засліплена своїм державним становищем, у справах державних думає (з виїмком немногих, високих умом і серцем одиниць) так само, як її бюрократія, чи іншими словами, що російська бюрократія невідрадна дочка російської суспільності, і, видержавши остру боротьбу з отсею всесильною бюрократією, українській суспільності прийдеться видержувати хронічну, довгу, але не менш важку боротьбу з російською суспільністю та крок за кроком відвойовувати собі у неї право на самостійний розвій...

Пришла й остання весна — брехлива, фарисейська, оперта на пустім слові і здмхнена одним словом — і знов не піднявся з-посеред російської суспільності ані один смілий і рішучий голос в обороні українського слова, ані один грімкий протест проти соромного указу. Правда, й самі українці потішали себе тим, що, допомагаючи здобути реформи в ліберальнім дусі, вони тим самим розширять рамки також для розвою української нації. Чи не було й се само ошукою, як була нею для всієї російської суспільності пам'ятна «весна» з кінця 1904 року?

Будівничий української державності. Хрестоматія політологічних статей Івана Франка. — К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006.

Що пропонує видатний український діяч в питаннях освіти?

Велика частина нинішньої неволі і нужди робочого люду лежить у тім, що робочі люди тепер невчені і темні. Темний чоловік не може дати собі ради ні в чім, не може докопатися правди в тім, що йому говорять, не може мати участі в добутках людської мислі і людських штук. Для темного чоловіка єдиний вихід — віра, релігія, а іменно віра й релігія вбиває розум людський і чимраз дужче його затемнює. Темного чоловіка кожний одурить і залякає, він не може ніколи бути певний, в чім його право й обов'язок. А й наука така, яку нині подають у школах, для робочого люду, хоч і як багато коштує, прецінь мало чим ліпша від цілковитої темноти: в тій школі так само затемнюють розум робітника всякими катехізмами, фальшованою історією, навчанням зовсім непотрібних речей, а залишуванням потрібних. Науку подають в теперішніх школах не для того, щоб виховати з нього підданого, щоб умовити в нього покірність теперішнім, несправедливим порядкам і утвердити його в темноті...

Щоб знести тоту темноту і до послідньої можності розбити пута неволі, котрими від віків обпутано бідний робочий народ, Галицька робітницька Громада, враз із другими робітницькими громадами цілого світу, вважає конечним домагатися в ділах освітніх:

1. Щоб кожному вольно було вчитися і навчати, чого і як його воля;
2. Щоб навчання і виховання молодого покоління було ділом громадським — не забороняючи однако ж і родичам, коли вони до того охочі і спосібні — навчати самим своїх дітей;
3. Щоб школа розвивала всі, тілесні й духовні, спосібності учеників, щоб не виводила заниділих та слабосилих учених, неспосібних до ручної праці, але щоб виводила вчених, розумних і розвинених робітників;
4. Щоб релігії, яко речі, опертої не на знанні, а на вірі, не вчено по школах; так само всяке богослужіння, доки воно не буде заступлене наукою та штуками красними, вважалось не громадським ділом, а ділом поєдинчих людей, так що котрі люди схотять мати собі церков, попа і т. д., ті нехай і удержують їх своїм коштом.

Франко І. Педагогічні статті і висловлювання. — К.: Радянська школа, 1960.

У що вірить наш народ, на думку Івана Франка?

Радикали і релігія.

Бо погляньмо докладно! В що вірить наш народ? Скажемо: він вірить в бога. Певна річ, але не менше певна також, що вірить і в чорта, і в потопленників, і в чари та відьми, і в хмарників та ворожок, і що та низька поганська віра є у нього властивою, практичною вірою, тобто тою, котра знаходить застосування в тисячних випадках практичного життя. Тимчасом віра в одного бога є у нього чимсь таким, як свята ікона в хаті: перед нею він поклониться, свічку засвітить, але зрештою практичного впливу на його життя вона не має. Обряди і вірування нашого народу, навіть ті, які прийняла і освятила церков, далеко більше надихані поганською вірою в оживленні сили природи, ніж в єдиного, всемогущого і всевідушого бога. І не говорять, що церков справді силувався завсіди викорінити в народі ту поганську віру. Було б дуже сумно, якби церков справді тисячу літ працювала в тім напрямі, а наш народ таки нічого б не навчився.

Велика більшість духовенства піддержувала і ширила ту віру, вона сама говорила і говорить народові десять раз більше про чорта і про всяких злих духів, як про бога. Яке християнство насадили таке й мають.

(1898)

Франко І. Монолог атеїста. — Львів: Каменярь, 1973.

Як характеризує попів у Галичині видатний письменник?

Попи і економічне положення Українського народу в Галичині.

Коли хто-небудь посторонній розговориться з українським мужиком в Галичині і почне розпитувати його про його життя-буття, то безперечно після звичайних нарікань на «панів та жидів» почує також не менше тяжкі нарікання на попів і попівське здирство. «Піп — вовче горло, дере з живого і умерлого, а не пожалує чоловіка, хоч би перед ним землю гриз», — от так звичайно виражається наш мужик о своїх духовних пастирях. Не диво за тим, що і небагато дотеперішні в Галичині видані публікації опозиційного і соціалістичного напрямку поперед усього дали голос тим жалобам українського люду в Галичині на попів і попівське здирство. Вияснити се можна двома причинами: раз тим, що здирство попівське справді багато причиняється до економічної руїни і деморалізації народу, а, по-друге, й тим, що галицькі попи, не бачачи того, вважають себе єдиними добродіями і представниками того народу, вважають «себе народом, а народ (коли їх не хоче слухати) — народовідступником».

Франко І. Монолог атеїста. — Львів: Каменярь, 1973.

Які здібності, крім літературних, мав великий письменник?

В історії світової культури налічується не так багато людей з таким діапазоном інтересів, з таким багатством виявів свого духовного внутрішнього світу, як Іван Франко.

На ювілейному святі 1898 року, присвяченому двадцятип'ятиріччю його літературно-громадської діяльності, І. Франко сказав: «Тільки те, що здобудемо своєю працею, те буде справді наше надбання; і тільки те, що з чужого культурного добра присвоїмо собі також власною працею, стане нашим добром. От тим-то я старався присвоювати нашому народові культурні здобутки інших народів і знайомити інших з його життям».

Перекладав Франко з класичних старогрецької та римської літератур, староіндійської, староперської, староарабської, західноєвропейських поетів — староісландських, німецьких, французьких, англійських, італійських, мадярських, шведських, фінських та ін. Також з народної поезії не тільки європейських, а й азійських та африканських народів, перекладав також з усіх слов'янських літератур...

У передмові до збірки своїх поем 1899 р. Франко говорить про принципи вибору того чи іншого твору з невичерпаної скарбниці людської творчості, вбачаючи в світовій культурі скарби для підвищення духовності свого народу, для підвищення й прогресу своєї національної літератури. Геніальний митець вважає, що літературні смаки письменників повинні примушувати їх читати з величезною насолодою твори всіх талановитих письменників, незалежно від того, якою мовою вони написані. Підтвердженням цього є слова І. Франка: «Кождий чільний сучасний писатель, — чи він слов'янин

чи німець, француз чи скандинавець — являється неначе дерево, що своїм коренем вривається якомога глибше і міцніше в свій рідний, національний ґрунт...»

Коваленко С. Прометей українського перекладу // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. — 2006. — № 6.

Назвіть найбільш відомі твори видатного письменника.

Творча спадщина багата й різноманітна. Ф. — автор бл. 4000 літ., публіцистичних та наук творів. Він один із небагатьох у світі авторів, який вільно писав трьома (укр., польськ., нім.) мовами, а перекладав з 14 мов. Літ. діяльність розпочав 1868. Перший твір опубліковано 1874. Серед найвідоміших творів — вірші «Каменярі» (1878), «Вічний революціонер» (1880), «Не пора, не пора...» (1880, згодом став одним із нац. гімнів); поема «Мойсей» (1905); повісті «Воа constrictor» (1878), «Борислав сміється» (1881), «Захар Беркут» (1883), «Основи суспільності» (1895), «Для домашнього вогнища» (1897), «Перехресні стежки» (1900); драма «Украдене щастя» (1893), казка-поема для дітей «Лис Микита» (1890). За життя Ф. було видано декілька збірок його літ. творів — поетичні збірки «З вершин і низин» (1887), «Зів'яле листя» (1896), «Мій Ізмарagd» (1897), «Із днів журби» (1900), «Sempertiro» (19006), та зб. оповідань — «Галицькі образки» (1885), «У поті чола» (1890).

Грицак Я. Довідник з історії України. — К.: Генеза, 2001.

Схарактеризуйте громадсько-політичну діяльність Івана Франка.

Політичні погляди Ф. стали причиною певної його ізоляції від громад.-політ. життя у Галичині аж до кін. 1890-х. Через «неблагонадійність» Ф. усували від редагування провідних укр. газет і журн., перешкоджали його членству у «Просвіті» та НТШ, не допустили до кафедри укр. літератури у Львів. ун-ті (1895). Ціле десятиріччя (1886–1896) змушений працювати у редакціях польськ. журналів і газет (згодом цей період свого життя Ф. назвав «наймами у сусідів»). Водночас намагався організувати опозиційну політ. силу, яка змогла б модернізувати громад.-політ. життя Галичини, зокрема впровадити нові європейські ідеології. У жовтні 1890 Ф. разом М. Павликом, В. Будзиновським, Є. Левицьким та ін. заснував першу укр. політ. партію Русько-укр. радикальна партія, став її першим головою (до 1898) та одним із головних ідеологів. Від цієї партії безуспішно висувався кандидатом на виборах в австр. парламент 1897 та 1898. 1899 вийшов зі складу РУРП і приєднався до Української нац.-дем. партії. Перехід Ф. у нац.-дем. табір був пов'язаний зі змінами у проводі укр. нац. руху в Галичині, насамперед, з приїздом 1894 до Львова М. Грушевського. Тільки 1899 завдяки підтримці М. Грушевського Ф. став дійсним чл. Наукового товариства ім. Шевченка.

Активну участь у політ. житті припинив 1904. Відхід від радикального руху, а згодом і від політ. життя частково був пов'язаний з великою зайнятістю Ф. справами НТШ. 1898–1901 та 1903–1912 Ф. очолював філол. секцію, а 1898–1900 та 1908–1913 — етнографічну комісію НТШ; був ред. багатьох видань т-ва, зокрема з 1898 по 1907 разом з М. Грушевським та В. Гнатюком редагував «Літературно-науковий вісник». 1908 різко погіршився стан здоров'я письменника, але, незважаючи на це, він продовжував творчо працювати...

Грицак Я. Довідник з історії України. — К.: Генеза, 2001.

Якими були політичні погляди Івана Франка?

За своє життя пройшов складну світоглядну еволюцію. В останні роки навчання у гімназії та відразу після переїзду до Львова був близьким до москвофільства, мав намір писати лише для освіченої публіки, а не для народу. Під впливом публіцистики М. Драгоманова разом з ін. студентами — членами «Академічного гуртка» (М. Павликом, В. Левицьким, І. Релеєм та ін.) на поч. 1876 перейшов на народо-вські позиції. Досвід першого арешту (червень 1877) та судового процесу (січень 1878) сприяв переходу Ф. на соціалістичні позиції. Був одним із головних авторів «Програми соціалістів польських і руських Східної Галичини» (1881). У світогляді Ф. цього періоду поєднувалося кілька впливових європейських соц. ідеологій (у т. ч. марксизм), які він пробував критично застосовувати до галицьких обставин. Вважав, що провідну роль у соц. й дем. русі в Галичині має відігравати не промисловий пролетаріат, а селянство, яке було переважно укр. Однак із серед. 1890-х усе помітнішим стає негативне ставлення Ф. до марксистської ідеології та практики соц.-дем. руху (ст. «Соціалізм і соціал-демократія» 1897); рецензії (1899) на кн. Фарсова «Народники и марксисты»; «Що таке поступ?» (1903), «До історії соціалістичного руху» (1904) та ін...

Грицак Я. Довідник з історії України. — К.: Генеза, 2001.

Якій вклад видатного діяча в суспільне життя?

На початку ХХ століття Франко активізує видання збірок прози, і тоді побачили світ такі книжки, як «Добрий заробок і інші оповідання» (1902), «Малий Мирон і інші оповідання» (1903), «На лоні природи і інші оповідання» (1905), «Маніпулянтка і інші оповідання» (1906), «Місія. Чума. Казки і сатири» (1906), «Батьківщина і інші оповідання» (1911). Узагалі у річищі малої прози Іван Франко залишив близько сотні творів, ставши одним із найпродуктивніших і найзначущих українських оповідачів. У своїй великій та малій прозі Іван Франко змальовував картини народного життя, свободолобних рухів у Галичині та Польщі, сучасного йому українського села, звичаїв та психології «бориславської території», автобіографічної минувшини, цінностей і ментальності «верхів суспільства», духовних шукань української інтелігенції.

1905 рік у творчому розвої Івана Франка позначений тим, що він створює один із своїх вершинних текстів — поему «Мойсей», про яку витончений стиліст і поціновувач художньо-образного слова Михайло Коцюбинський у листі до її автора від 29 листопада того ж року сказав: «З яким смаком, з яким насолодженням перечитав я її... Ще слухаючи її в Вашому виконанні (йдеться про фрагмент зустрічі письменників у Львові. — Я. Г.), я був захоплений нею, а тепер, в цілості, вона зробила на мене ще більше враження». Іван Франко часто звертався до жанру поеми й за свою літературну діяльність написав понад три десятки поем. Найсильнішими серед них є «Смерть Каїна», «Іван Вишенський», «Страшний суд» і, безперечно, «Мойсей».

Окрім цього, письменник продовжував перейматися культурологічними й літературознавчими студіями, і, як зазначав Є. Кирилук, «1896 року починається публікація багатотомного видання І. Франка «Апокрифи і легенди з українських рукописів» у серії

«Пам'ятки українсько-руської мови і літератури» (1896–1910)», що стало значним внеском у царину національної філології.

Голобородько Я. Іван Франко як лідер української меритократії // Українська література в загальноосвітній школі. — 2006. — № 9.

Що може бути показником наукової та дослідницької популярності Франкової постаті?

Помежів'я ХІХ–ХХ століть прикметне тим, що саме тоді Франкові сучасники починають масштабно й шанобливо усвідомлювати його значення для української культури. Постать письменника стає морально-духовним й естетичним імперативом, а його творчість — синонімом служіння українським інтересам і суспільству...

Показником наукової та дослідницької популярності Франкової постаті слід уважати і те, що вже досить значний час поширені такі терміни, як «франкознавство», «франкознавча наука», «франкознавча література», а Є. Трущенко запропонував термін «літературознавча франкіана»...

Російський учений П. Федосєєв, розмірковуючи над епохальністю постаті й творчості І. Франка, підкреслював, що це «гігантська, енциклопедична особистість», «достеменний титан у царині духу», «автор тисяч творів, написаних українською, російською, польською і німецькою мовою». Український академік Леонід Новиченко наголошував на тому, що «колосальна, як на одну людину, творча спадщина І. Франка є явищем не тільки національного, не тільки всеслав'янського, а й світового масштабу». Розвиваючи власну макротезу, він зацентрував увагу на тому, що «праці Франка-літературознавця, критика, мистецтвознавствця, фольклориста, етнографа, історика, соціолога, філософа, економіста, публіциста... можуть вразити будь-кого багатством і різногранністю свого змісту», оскільки це «могутня інтелектуальна база, у взаємодії з якою зросла творчість Франка-письменника, сформувався його художній світ».

Голобородько Я. Іван Франко як лідер української меритократії // Українська література в загальноосвітній школі. — 2006. — № 9.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. **Назвіть** у хронологічній послідовності основні явища політичного і культурного життя Івана Франка.

2. **Покажіть на карті** місце народження і проживання українського діяча.

3. На основі аналізу різних джерел інформації **опишіть життя та діяльність** Івана Яковича Франка (1856–1916), видатного українського поета, письменника, громадсько-політичного діяча, національного ідеолога.

4. **Схарактеризуйте** біографію видатного українського письменника та **надайте йому власну оцінку**.

5. На основі критичного аналізу та інтерпретації альтернативних джерел інформації **виділіть та поясніть характерні ознаки** впливу діяльності видатного діяча на події суспільних та національних рухів, на економічний та соціальний розвиток та політичне життя українських земель.

6. Користуючись довідковою літературою, Інтернетом тощо для самостійного пошуку інформації, **підготуйте доповідь** про Івана Франка.

Урок 5

МИКОЛА ЛИСЕНКО

БІОГРАФІЧНІ ДАНІ (ЖИТТЄПИС)

Лисенко Микола Віталійович (1842–1912) — композитор, етнограф, диригент, піаніст, громадський діяч. Основоположник української класичної музики.

Народився у с. Гриньках на Полтавщині, походив із козацько-старшинського роду Лисенків.

1852–1855 — навчався у приватних пансіонах Києва.

1855–1859 — навчання у Другій харківській гімназії.

1859–1865 — продовжує навчання у Харківському (один рік) і Київському університетах.

1865–1867 — працює мировим посередником у Таращанському повіті на Київщині.

1867–1869 — навчання в Лейпцигській консерваторії (фортепіано і композиція). У 1868 р. пише «Заповіт» на слова Т. Шевченка, друкує першу серію з «Музики до “Кобзаря” Шевченка», «Збірник українських пісень».

З 1869 — повернення до Києва, творча, фольклористична, музикально-громадська і педагогічна діяльність.

1872–1873 — оперета «Чорноморці», опера «Різдвяна ніч». Виступ з рефератом «Характеристика музичних особливостей українських дум і пісень, виконуваних кобзарем Вересаєм».

1874–1876 — розвідки «Про торбан і музику пісень Відорта», «Народні музичні інструменти на Україні».

1883–1912 — створює опери «Утоплена», «Наталка Полтавка», «Енеїда», дитячі опери «Коза-дереза», «Пан Коцький», «Зима й Весна», одноактну оперу «Ноктюрн», музичну драму «Тарас Бульба», гімн «Вічний революціонер».

1903 — святкування 35-річчя діяльності М. Лисенка.

1904 — відкриває власну музично-драматичну школу, виступає із концертами як піаніст, організовує хори, концерти по всій Україні.

1905 — організує музичне товариство «Боян» (разом з О. Кошицем).

1907 — заарештований.

1908–1912 — голова правління «Українського Клубу».

1912 — помер, похований у Києві.

ДОКУМЕНТИ, ЩО СВДЧАТЬ ПРО ПОГЛЯДИ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ МИКОЛИ ЛИСЕНКА

Яким було дитинство Миколи Лисенка?

Микола Віталійович Лисенко народився 1842 року 10 березня (ст. ст.) в с. Гриньках, колишнього Кременчуцького повіту, на Полтавщині, в будинку свого діда в перших по матері М. П. Булюбаша (помер 1838 р.). Рід Лисенків — давній козачий. Предок

його — Вовгуря-Лис належав до страшного загону Кривоносових Вовгурянців (1648 р.), учасників Хмельниччини.

Батько М. В., Віталій Романович, служив у Орденському Кірасирському полку, мати, Ольга Єреміївна, походила з полтавського роду Луценків. Через давні шлюби фамілія Лисенків поріднилася з полтавськими родами Немировичів-Данченків та Булюбашів.

Дитинство Миколи Віталійовича пройшло в м. Крилові (пізніше — Новогеоргієвське) та м. Жовнині (на Сулі). Батьки жили не бідно, і все в них було заведено по-панському. Мати композиторова скінчила науку в Петербурзі в Смольному інституті, зовсім не знала мови української і до самої смерті найрадніше розмовляла французькою мовою. Батько Миколи Віталійовича добре знав українську мову й охоче говорив нею, хоч свідомого українця з нього не було, і в колі його панувала звичайно російська мова. Так що коріння української свідомості Миколи Віталійовича та невпинного його прагнення до простого народу з його побутом і творчістю треба шукати в інших умовах молодого життя композиторового. Це — перш за все — вплив рідного села, стихія якого особливо панувала в оточенні бабуні Миколиної, Марії Василівни Булюбашової, що жила після смерті свого чоловіка в Гриньках в умовах цілком старосвітських і дуже кохалася в творах словесної й пісенної творчості народної.

Ревуцький Д. Микола Лисенко. Повернення першоджерел. — К.: Музична Україна, 2003.

Як згадував Микола Лисенко своє дитинство?

З автобіографічного листа до О. М. Огоновського

Від 8 червня 1894 р.

...До того всього місцевий народний український елемент там не чужий був у панській господі батьків Лисенка. До двірні панської належало чимало молодих покойових дівчат. Челядок тих залюбки кликали до покоїв бавити панича співами та ігрищами різними (в горю-дуба, в баштана, у зайка, у перепелки, у кривого колеса і т. ін.). Цей елемент, либонь, найлюбіше прищепився хлопцеві своїми мелодіями, акцією, усією потішаючою і слух і зір обстановою... На весілля завжди було кличуть панича Миколу продавати з братами молоді молодому. Весь ритуал весільний, которий так цікавив малого своєю театральною обстановою, сам собою дававсь у руки будучому етнографові. Прийде далі літо, настане день Купала, то вже ближчі до двору парубки й дівчата питаються, чи не вільно розікласти огнище у панському дворі справляти Купала. А тут того тільки й треба. Розкладають багаття, завітчані в польові квітки, з віхтями горящої соломи, дівчата стрибають, плигають з дотикаючими піснями через вогонь, а з ними вкупі й панич Микола. Настане Різдво, то вже колядники, щедрівники, посівальники на новий рік ніколи було не минають панської господи, колядують, щедрують...

Увесь той багатий матеріал не пропадав дарма; наче та крапля по краплі з цілющої та живущої води западала у молоду душу. Прийшов свій час до роботи, уже зосталося хіба занотувати той матеріал та в ноти завести, а він був уже не чужий, змалку чуваний, душею перенятий, серцем засвоений...

Лисенко М. В. Про народну пісню і про народність в музиці. — К.: Мистецтво, 1955.

Якими були студентські роки М. В. Лисенка?

Коли Микола Віталійович закінчував своє навчання в Харківській Другій гімназії, становище матеріальне батьків його змінилось на гірше.

Саме під цей час батько Лисенків збудував у Жовнині винницю, заснував бурти, розпочав нові будівлі. Вся ця діяльність закінчилася трохи пізніше повним крахом і загибеллю всього майна. Микола Віталійович скінчив гімназію по весні 1859 року із срібною медаллю і того ж року вступив до Харківського університету на природничий факультет. Отже, пробути в Харкові він міг один рік, а з 16.12.1860 ми бачимо його вже в університеті в Києві, куди переїхали й батьки його, сьак-так влаштувавши свої господарські справи.

Продовжуючи науку свою на природничому факультеті в Києві, попадає Лисенко у самий вир національної боротьби: польська студентська партія змагалася з російською, з якої стала виділятися українська, і в цій останній починає відігравати роль Микола Віталійович, що з головою поринув у громадську роботу поряд із вірним своїм другом М. Старицьким. Українська свідомість, почавшись із поверхневого захоплення національним костюмом, скоро приводить Миколу Віталійовича до впертого студювання української народної музики, якій молодий музикант потім віддасть усе своє життя. Проте, хоч як захоплювався Микола Віталійович політикою, українською літературою та публіцистикою (Шевченко, Марко Вовчок, Куліш, Костомаров та ін.), музики він не кидав, і робота його над нею тільки змінила свої форми — від студювання фортепіанової техніки він переходить до студювання народної пісні. В своїй автобіографії Микола Віталійович початок серйозного записування народних пісень відносить на студентські роки».

Ревуцький Д. Микола Лисенко. Повернення першоджерел. — К.: Музична Україна, 2003.

Як М. Лисенко характеризував у автобіографії студентські роки?

3 автобіографічного листа до О. М. Огоновського

Від 8 червня 1894 р.

...До студентських років Лисенка й припадає збирання усіляких етнографічних матеріалів. Від 60-х років позначилося ревне відшукування матеріалів народної творчості, списання народного побуту, звичаїв і традицій суспільних та економічних. Цей рух занадто експансивно відгукнувся на полудні, в Україні, в Києві, столиці краю. Київські студенти 60-х років навозили через вакації літні масу етнографічного матеріалу, найбільше пісень народних. Пішов тим шляхом і М. Лисенко, відзначаючись великим запалом і завзяттям в збиранні народної музики з побуту, а там і обрядової, записуючи слова й мелодії пісень народних. Крім тих пісень траплялось йому записувати й пісні змісту історичного, так звані думи від кобзарів, мандруючих народних співців-музик, які під пригравання кобзи або ліри співали про давні діла славних дідів, про славну Січ, про запорозьких козаків-богатирів, про напади татар та турків і т. ін».

Лисенко М. В. Про народну пісню і про народність в музиці. — К.: Мистецтво, 1955.

Який вплив мав Тарас Шевченко на Миколу Лисенка?

Але сталося так, як мало статись: талановитому і допитливому юнакові — для визначення свого національного та суспільного життєвого «кредо» — потрібен був

якийсь сильний емоційний поштовх. І цей, можна з певністю сказати, «катарсичний стрес», він уперше відчув, прочитавши «Кобзар» Т. Шевченка, що і вирішило його долю. І якщо вплив народного оточення сприяв формуванню «національного обличчя» майбутнього видатного українського композитора, «розблокуванню» приспаних кількома його найближчими попередніми поколіннями «по татові» і «по мамі» (по обох генетичних коренях) глибинних потягів підсвідомості до всього «свого», рідного, не «російсько-французького», то Шевченко «звільнив» його від старанно насадженого гувернантським вихованням (ще з дуже малих років) соціального аристократизму, презирства до «плебеїв» (і не тому, що сам з них походив), до «рабів отих малих», і водночас остаточно і безповоротно, своїм «Кобзарем» завершив «творення» М. Лисенка як українця.

Ось як згадує про це сам композитор: «Коли мені стукнуло 16 років, я був жовторотим паничем. Ніколи не замислювався над тим, хто нас годує своєю працею. Поміщик, селяни — всі здавались мені на своїх місцях, доки на канікули не поїхав до свого дядька. Сусіди не дуже любили його за те, що він оженився на своїй кріпачці і, як торочили всі, сам «омужичився». Ніде не відчував я себе, як у дядька. Від нього вперше і почув я про Тараса.

Хіба не з одного тіста виліплені поміщики і кріпаки? Тарас наш кріпак, а чи знайдеться серед нас, панів, хоч один, що зрівнявся б з ним розумом, талантом і серцем? Почитай, хлопчику, може порозумнішаєш, — посміхнувся він у вуса, передаючи тоненьку книжечку в синій обкладинці — раннє видання «Кобзаря».

Цілу ніч просидів я над «Кобзарем» і з того часу з ним не розлучався. Навряд чи гдав дядько, що ця тоненька книжечка переверне все моє життя. А трапилось саме так!»

Ластовецький М. Вплив особистості Т. Шевченка на формування національної свідомості М. Лисенка // Молодь і ринок. — 2007. — № 11–12.

У чому полягала педагогічна діяльність композитора?

Дедалі частіше замислювався Лисенко над необхідністю відкрити власну музичну школу, яка систематично поповнювала б українську культуру кадрами кваліфікованих музикантів... Нарешті, з осені 1904 р., в будинку № 15 по В. Підвальної вул. (тепер вул. Ворошилова) «Музично-драматична школа М. В. Лисенка» почала функціонувати. Сам композитор при школі не мешкав, а жив з 1894 по 1912 р. в буд. № 95 по вул. Маріїнсько-Благовіщенській (нині вул. Саксаганського), де тепер встановлено меморіальну дошку.

У статуті школи, затвердженому міністерством внутрішніх справ, говорилося, що вона має на меті дати своїм вихованцям цілком закінчену художню, музичну і драматичну освіту, тобто основним завданням нового учбового закладу було створення нових кадрів кваліфікованих акторів та музикантів. Школа давала вищу освіту. Програми музичних дисциплін відповідали програмам консерваторій, а виклад предметів драматичного відділу — програмам Московського філармонічного музично-драматичного училища...

Основним педагогом фортепіанних класів був сам Микола Віталійович Лисенко. Кількість учнів його була величезна. Наприклад, в період 1905–1906 і 1906–1907 рр.

його клас налічував 19 учнів молодшого курсу, 2 — середнього і 7 — старшого. На кожного учня Лисенко заводив у власній записній книжечці своєрідний «особистий листок», де занотовував увесь репертуар учня на зиму й літо, музичні п'єси для іспиту та його дату, репертуар по класу ансамблю. Нотатки ці демонструють прекрасну обізнаність Лисенка з найрізноманітнішою фортепіанною літературою як педагогічною, так і художньою.

Архівович Л., Гордійчук М. М. В. Лисенко. Життя і творчість. — К.: Мистецтво, 1952.

Поясніть висловлювання М. Лисенка про народну пісню і про народність у музиці?

З листів до Івана Франка

Є в тім утворі фрази музикальні, і в тім напрямі й треба б працювати, аби виволитись з пут німецько-чеської продукції, якою тхнуть всі майже закордонні твори слов'янські. Тут криється головна хиба усіх складателів, а найголовніша хвороба є в тому, що й галичани простують цим фальшивим шляхом. У вас усіх немає охоти до народної етнографії, нема захвату до безцінних перлин народної усної музи... Вона одна є оригінальна в строю, в складі, і нею лише перейняти, можна до якогось спасенного наслідку прибитись, інакше всі оті квартети, котрі пишуться у вас по нарису і зразку німецько-чеських квартетів, не варті й доброго слова. Вони ухиляють людей від правдивого ґрунту творчості, не порушують жодної струни життя, всі вони мертві. Коли б замість отих штучних квартетів взялися тямущі люди та розібрали на 3–4 голоси щиро народні пісні ваші, розкішні, — що то був би за гостинець для вашої спольщеної (під оглядом музикальним) публіки, котору все тягне від свого рідного. А то всі ваші складателі пруться в обійми тої німецької музики найгіршого розбору, котора нового вже не пророче нічого...

Лисенко М. В. Про народну пісню і про народність в музиці. — К.: Мистецтво, 1955.

Підтвердьте революційно-демократичні тенденції у творчості видатного українського діяча.

В творчості Лисенка періоду 1903–1907 рр. ми знайдемо композиції, що цілком підтверджують революційно-демократичні тенденції їх автора. Це два хори на слова І. Франка: «Вічний революціонер» і «Ой що в полі за димове?» та монолог на слова М. Старицького «В грудях вогонь». Не всі ці твори рівноцінні своїми музичними якостями. Хор «Ой що в полі за димове?», написаний напередодні революційних подій — у 1903 р. цікавіший з погляду тексту, ніж з погляду музики. У ньому в типовій для подібних творів Франка напівсимволічній формі передано прагнення людства до кращої долі, мрію про перемогу розуму й справедливості над силами п'їтьми й царством насильства.

Серед цих творів найбільше ідейно-художнє значення має хор «Вічний революціонер». Сповнений революційного пафосу, цей вірш І. Франка має в українській літературі значення, подібне до Горьківського «Буревісника». Образ вічно живого революційного духу, що кличе мільйони до бою за світле майбутнє, якнайкраще відповідав настроям мас у період революційного піднесення 1905 р. І те, що Лисенко зупинився

в цей час саме на цьому тексті, дає право твердити, що він близько знав і розумів прагнення народу і відображав ці прагнення в своїй музичній творчості.

Музичне втілення «Вічного революціонера» Франка, надзвичайно вдале й високохудожнє, являє собою зразок повної відповідності змісту й форми. Відображені в тексті ідеї і почуття народних мас, високі революційні поривання мільйонів, природно, потребували і масового жанру, розрахованого на виконання колективом. Звідси — жанр хорової композиції. Лисенко вірно відчув, що саме такий жанр міг бути співзвучний вимогам і запитам революційного пролетаріату, який виходив на демонстрації. Створення революційної пісні, як могутнього засобу масової агітації, було тоді невідкладним завданням...

Архівович Л., Гордійчук М. М. В. Лисенко. Життя і творчість. — К.: Мистецтво, 1952.

За що був заарештований жандармами М. Лисенко?

У лютому того ж 1907 р. царська поліція вчинила серед передових діячів української культури ряд трусів і арештів.

Прийшли і до Лисенка, як до людини, що вже неодноразово була «під підозрінням», зробили трус і заарештували. Про умови, в яких довелося композиторові провести цілу ніч, розказує один з «товаришів по нещастю»:

«...в цілу довжину камери, попід віконню зроблено поміст — нари дощаті: гасничка блимає, освітлюючи тьмяним світлом брудні стіни... чоловіка з десять нас укинута було сюди...»

На ранок жандарми відпустили Лисенка додому.

Під час арешту Микола Віталійович не втратив властивого йому оптимізму і навіть, жартував: «От коли, аж тепер висплюсь добре!» — бо завжди був перевантажений надмірною роботою.

Діяльність Лисенка в період революції 1905–1907 рр. варта особливої уваги. Він як свідома й передова людина, композитор-громадянин один з перших відгукнувся на животрепетні запити народу і в першу чергу — робітничого класу, створив композиції, сповнені справжньої революційної гостроти.

Як Римський-Корсаков, почувши, як співає повсталий пролетаріат «Дубинушку», гармонізував її, як Глазунов працював над обробкою трудової бурлацької пісні «Эй, ухнем», так і Лисенко, увібравши в себе найбільш розповсюджені інтонації революційних пісень, повернув їх народові у вигляді художнього твору — гімну «Вічний революціонер».

Архівович Л., Гордійчук М. М. В. Лисенко. Життя і творчість. — К.: Мистецтво, 1952.

Яким був вклад Миколи Віталійовича Лисенка в українську культуру?

Серед славних українських культурних діячів минулого одне з головних місць належить Миколі Віталійовичу Лисенку. Він очолив прогресивний напрям в історії розвитку української музики, створив національну українську музичну школу, засновану на всебічному перетворенні кращих традицій російської і західноєвропейської класики, на глибокому вивченні пісенної культури свого народу.

Важко назвати хоча б один музичний жанр, до якого не доклав би своїх працюючих рук, мудрого розуму й палкого серця Микола Віталійович. Формування світогляду Лисенка і його мистецьких прагнень проходило в період могутнього піднесення демократичного руху в Росії, коли кращі діячі братніх російської й української культур піднесли прапор боротьби за справжнє народне мистецтво, коли важка доля простих трудівників, їх самовіддане змагання за світле майбутнє стали основною темою художньої творчості...

Любов до вітчизни, до трудового народу була невіддільна у композитора від любові до народної творчості. Ніхто з українських діячів минулого не зробив так багато, як Лисенко, щодо збирання, вивчення, художніх обробок і популяризації народних пісень. У них він вбачав основу своєї творчості, вони були постійним джерелом ідейно-образного наснаження і художнього збагачення його безсмертної музи.

Гордійчук М. М. Микола Лисенко — борець за народність і реалізм у мистецтві. — К.: Наукова думка, 1965.

Яку роль відіграло відкриття музично-драматичної школи Лисенка?

Після ювілею Лисенко використав гроші, зібрані йому громадськістю для придбання дачі, на організацію музично-драматичної школи. 1904 р. школа була відкрита. Вона стала вогнищем української музичної і театральної освіти. Вперше на Україні був відкритий відділ української драми та клас народних інструментів, зокрема бандури. Лисенко організував клас теорії музики (композиції), ставлячи за мету підготовку національних композиторських кадрів. Спеціальні і додаткові предмети в школі викладалися за програмою консерваторій. Це було зроблено для того, щоб «ті, хто вступає в школу, могли закінчити її з атестатом, тримати іспити при консерваторії для одержання атестату на звання вільного художника»...

У школі вчилися переважно діти робітників, дрібних службовців, а також селян, яким було майже неможливо потрапити в школу російського музичного товариства, куди здебільшого приймали дітей аристократів і буржуа.

У спогадах сина композитора, О. М. Лисенка, є цікаві моменти щодо характеристики діяльності школи та її учнів, зокрема в період революції 1905–1907 рр. У школі були створені групи, які виступали з концертами на околицях міста, наприклад в Лук'яновському народному домі, залізничному клубі, народній аудиторії та ін. Для допомоги бідним учням, а також політичним в'язням влаштовувались оперні вистави і концерти силами учнів і педагогів.

Булат Т. П. Героїко-патріотична тема в творчості М. В. Лисенка. — К.: Наукова думка, 1965.

Схарактеризуйте останні роки життя композитора.

Остання автобіографія Лисенка написана ним для акад. Сумцова, очевидно, десь після 1908 р., бо найпізніший твір його, що згадується в ній, це — збірник пісень для шкіл 1908 року. Подаємо тут короткі відомості про останні роки життя композитора і його смерть. Після 1905 року Лисенко брав активну участь у музикальному житті України.

Він керував хором і виступав як піаніст і музикальний організатор. В 1908 році був заснований у Києві при найближчій участі Лисенка український клуб «Родина», де він був головою до самого закриття клубу, що сталося уже перед самою смертю Миколи Віталійовича. Брав Лисенко участь і в роботі Київського наукового товариства.

Творчої роботи композитор не залишав до останніх годин свого життя. Він продовжував працювати над творами малої форми, написав останніми роками кілька соло-співів, підготував для одного голосу з супроводом фортепіано Сьомий збірник пісень (№ 41), який вийшов у світ уже після його смерті (1915 р.). З більших робіт його треба назвати оперету «Енеїда», що йшла з великим успіхом у Києві в театрі М. Садовського в 1911–1912 рр., та «оперу-хвилинку» — «Ноктюрн» (1912 р.), що була «лебединим співом» Миколи Віталійовича.

Ревуцький Д. Микола Лисенко. Повернення першоджерел. — К.: Музична Україна, 2003.

Як ви вважаєте, чи треба вивчати внесок у культуру М. В. Лисенка?

За роки радянської влади амплітуда оцінок М. В. Лисенка коливалася від «запеклого буржуазного націоналіста» до «палкого революціонера-демократа», за ним міцно закріпилися звання «композитора-класика» та «основоположника української класичної музики». Постать Лисенка аргіогі стала немовби «недоторканою» для будь-якої критики, а оцінки його творчості аксіоматично передбачають лише позитив. Хоча за останні роки вивчення творчої спадщини М. В. Лисенка не припинялося (у Києві була захищена дисертація «Лисенко — творець національної музичної мови», у Канаді виданий розкішний фотоальбом «Микола Лисенко і музичний світ»), сучасна музична молодь переважно ставиться до класика з пересторогою: грати його не дуже люблять, а досліджувати вважають вже нічого, оскільки про все написано. З іншого боку, Лисенко був такою непересічною особистістю, за своє життя зробив так багато, при чому не тільки в музичній царині (вона, звичайно, все-таки становить основний доробок), і ще стільки питань з різних причин залишаються досі невисвітленими...

Сікорська І. Микола Лисенко та українська композиторська школа // Народна творчість та етнографія. — 2002. — № 3.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Назвіть у хронологічній послідовності основні явища політичного і культурного життя Миколи Лисенка.

2. Покажіть на карті місце народження і проживання українського діяча.

3. На основі аналізу різних джерел інформації опишіть життя та діяльність Миколи Віталійовича Лисенка (1842–1912), композитора, етнографа, диригента, піаніста, громадського діяча, основоположника української класичної музики.

4. На основі критичного аналізу та інтерпретації альтернативних джерел інформації виділіть та поясніть характерні ознаки впливу діяльності видатного діяча на події російської революції, суспільних, національних рухів, на економічний і соціальний розвиток та політичне життя українських земель.

5. Обґрунтуйте власну позицію з цих питань, викладіть її у формі усної відповіді.

Урок 6 МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ

БІОГРАФІЧНІ ДАНІ (ЖИТТЄПИС)

Грушевський Михайло Сергійович (1866–1934), псевдонім М. Заволока, Михайло Заволока, М. Сергієчко, — історик, археолог, літературознавець, соціолог, публіцист, письменник, організатор української науки, громадсько-політичний і державний діяч.

Народився у Холмі (тепер Хелм, Польща) у сім'ї вчителя гімназії.

1886 — закінчує Тифліську класичну гімназію, друкує перший літературний твір «Бехаль-Джугур».

1890 — закінчує Київський університет (історико-філософський факультет), пише монографію «История Киевской земли от смерти Ярослава до конца 16 века».

1894 — захищає магістерську дисертацію «Барское староство. Исторические очерки» (дістає ступінь магістра), очолює кафедру всесвітньої історії Львівського університету.

1894–1913 — голова Наукового товариства ім. Т. Шевченка, редактор «Записок» Товариства.

1898 — видає перший том «Історії України-Руси», продовженої у наступних дев'яти томах (1899–1936).

1899 — один із організаторів Української національно-демократичної партії.

1904 — стаття «Звичайна схема руської історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства», «Очерки истории украинского народа», літературна збірка «Оповідання».

1906 — один із засновників часопису «Український вісник» (органу української парламентської громади І Державної думи).

З 1908 — після переїзду до Києва входить до керівництва Товариства українських поступовців (ТУП).

1914–1916 — арешт, заслання до Симбірська, переїзд до Москви.

1917–1918 — голова Української Центральної Ради (УЦР), бере участь у проголошенні Універсалів УЦР. Статті «Якої ми хочемо автономії і федерації», «Хто такі українці і чого вони хочуть», «На переломі», літературна збірка «З старих карток».

1919–1924 — еміграція (Австрія, Чехо-Словаччина), заснування Українського соціологічного інституту, повернення в Україну, обрання академіком АН УРСР.

1923–1927 — семитомна «Історія української літератури».

1929 — обрання академіком АН СРСР.

З 1930 — працює у Москві.

1931–1932 — арешт (звинувачення у керівництві контрреволюційною організацією «Український національний центр»), знаходження під наглядом ДПУ-НКВС.

1934 — виїзд на лікування до Кисловодська; помирає після операції, похований на Байковому кладовищі у Києві.

ДОКУМЕНТИ, ЩО СВДЧАТЬ ПРО ПОГЛЯДИ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ М. ГРУШЕВСЬКОГО

Яким було дитинство Грушевського Михайла Сергійовича?

Я походжу з давньої (звісної з ХVІІІ в.), але бідної духовної родини Грушів, пізніше Грушевських, що загніздилася в Чигиринському повіті. Були се переважно дячки, паламарі, але дідові мойому Федорові вдалось дійти священства і перейти під Київ, до села Лісників, і се помогло батьку мойому Сергію вийти на дорогу, хоч він рано зіставсь сиротою, але завдяки енергії й здібностям осягнув вищу освіту й, не прийнявши свячення, віддався діяльності педагогічній, був спочатку «професором» в семінаріях переяславсько-полтавській і київській, потім директором народніх шкіл на Кавказі, а бувши автором одного популярного в Росії підручника слов'янської мови, не тільки міг забезпечити нам, дітям, можливість, не журячись за хлібом насущним, віддаватися науковій роботі замолоду, а й зіставив по собі досить значний маєток — в значній часті призначений ним знов-таки на цілі гуманітарні (стипендії й школу)», — читаємо в автобіографії, написаній Михайлом Грушевським.

Грушевський Михайло Сергійович. Електронний ресурс: <http://who.com.ua/index.php/politics/5-grds/9-2008-08-27-16-29-13>

Як розпочиналась діяльність видатного українського діяча?

Михайло Сергійович Грушевський народився 1866 року в м. Холмі (тепер Хелм, Польща) в родині освітнього діяча. Ще хлопчиком, живучи з батьками в Тифлісі (Тбілісі), відчув тугу за рідним краєм, і ця генетична туга кликала його на Україну. Саме через те вчитися він поїхав у серце землі української — Київ, у тамтешній університет; і тут юнака запримітив інший видатний український історик Володимир Антонович. Пізніше він залишив М. Грушевського на кафедрі історії і сприяв формуванню наукового історичного світогляду молодого талановитого свого колеги на найновіших європейських вченнях.

У 1894 році в Львівському університеті цісарським указом (Галичина належала тоді до Австро-Угорської держави) відкрито кафедру історії України — в Росії все українське заборонялося, і жодної такої кафедри в університетах не було. В. Антонович порекомендував на цю кафедру саме М. Грушевського. Тоді ж таки у Львові було реорганізовано в наукове «Товариство ім. Т. Шевченка», і М. Грушевський в 1987 році стає його головою. Це була фактично українська Академія наук. Згадане «Товариство...» розгорнуло величезну науково-дослідницьку діяльність, фактично з'єднало наукові сили як Східної, так і Західної України.

Шевчук В. Михайло Грушевський. Як жив український народ. — К.: Веселка, 1992.

Яким був політичний шлях М. Грушевського з 1917 до 1930 р.?

У час першої світової війни переїхав із Галичини до Москви, а після Лютневої революції 1917 року повернувся до Києва, де був обраний головою революційної української Центральної ради, перейшовши до української партії соціалістів-революціонерів, і багато сили і енергії віддав на відновлення і становлення української держави, — саме за Михайла Грушевського було проголошено незалежність Української Народної Республіки, а він став її першим президентом.

У квітні 1918 року німецькі окупанти розігнали Центральну раду, поставивши на чолі України гетьманом російського генерала Павла Скоропадського, після чого М. Грушевський змушений був емігрувати до Відня, потім до Праги. Тут патріарх української історії розгортає велику наукову, політичну й культурну діяльність, закладає Український соціологічний інститут, де зібрав розпорошені військовими розрухами наукові й культурні сили — тут за його сприянням та ініціативою виходить ряд книг, зокрема восьмий том його «Історії України-Руси».

Але як тільки відкрилася спроста працювати на рідній землі, М. Грушевський у 1924 році з дозволу Радянського уряду повертається на Україну, в Київ. Очолює кафедру історії України та історичний відділ Всеукраїнської академії наук (ВУАН), видає прецікавий історичний журнал «Україна», різноманітні збірники тощо. З 1924 року він — академік ВУАН, а з 1929 — академік АН СРСР. За цей короткий час українська історична наука під керівництвом М. Грушевського піднялася до загальноєвропейського рівня, але, на жаль, все це тривало недовго — на початку 30-х років починається тотальний розгром української науки й культури.

Шевчук В. Михайло Грушевський. Як жив український народ. — К.: Веселка, 1992.

Які першочергові завдання виділяв Михайло Грушевський?

За таких обставин Центральна Рада («скромний український мікрокосм», — за словами М. Грушевського) дістала від міської Думи одну кімнату в Педагогічному музеї. «Так виглядало приміщення, в котрім я застав се будуче українське правительство».

Отже, 14 березня 1917 р. М. Грушевський вперше прибув на засідання Центральної Ради («се була громада цілком випадкового складу», — зауважив він пізніше). Але його увагу тоді привернув «перший кооперативний з'їзд»... делегати з'їзду запросили його на почесного голову і в ході засідань він кілька разів брав слово.

З'їзд, як згадував пізніше М. Грушевський, підкреслив свою солідарність з революційною Росією й закликав усі громадсько-політичні організації підтримати новий уряд Росії та демократичний лад і, водночас, уперше представив громадськості «українські домагання». На з'їзді вперше була висунута й політична програма, головним пунктом якої стала вимога утворення Російської федеративної республіки «з національно-територіальною автономією України», а також ряд інших вимог (з якими, до речі, майже текстуально збігаються вимоги, що звучали на Україні в 1988–1990 рр.). «Для українського громадянства — його київського центру — се було перше революційне хрещення, момент надзвичайно важливий у його динаміці», — напише через кілька років М. Грушевський.

Серед інших першочергових завдань М. Грушевський виділяв заснування української газети (нею стала «Нова рада», перший номер якої вийшов 11 квітня), відновлення

української школи та організацію маніфестації української громадськості 19 березня — на честь Шевченківського свята й підтримку російської революції.

Копиленко О. Л. «Українська ідея» М. Грушевського: історія і сучасність. — К.: Либідь, 1991.

Як, на думку видатного політичного діяча, остаточно сформувалася Українська Центральна Рада?

...щоб надати Центральній Раді характер справжнього представництва всього організованого українського народу, рішено якомога скорше скликати з'їзд представників організованої української людності цілої України. З'їзд сей призначено на Великодні свята, 6, 7 і 8 квітня. Постановлено, що кожна установа, яка визнає себе українською, — чи буде то сільська громада, чи повіт, чи союз організацій, може послати одного представника; українські організації, які мають велике число членів, можуть прислати більше членів, пропорціонально кількості. Таким чином, українським людям, де тільки об'єдналися, дана була змога взяти участь у сім з'їзді і подати на нім свій голос. І справді, українське громадянство відізналося на заклик Центральної Ради. Хоч українських газет так як би не було ще, бо почали виходити з кінцем березня (марта) і то в такій малій кількості, що на провінцію навіть не попадали, все-таки з усіх сторін поспішили депутати на з'їзд, не вважаючи на страшенно трудну їзду. По підрахунку, що вівся при видаванні білетів, делегатів таких, що мали право голосу на з'їзді, бо мали уповноваження від організацій, було коло 900; а друге стільки гостей, себто членів організацій, — але не депутатів, — які не мали голосу. Дуже багато було селян і солдатів з різних частин.

З'їзд засідав три дні, 6, 7, і 8 квітня; прийняв постанови добиватись спільними силами всього українського народу широкої української автономії, творити негайно її підстави, і для об'єднання громадських сил краю та укріплення нового ладу дати почин для заснування краєвої ради для цілої України.

Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. — К.: Знання, 1991.

Що є, а чого нема в Універсалі за Грушевським?

Чи правда, що Універсал викликає анархію, розриває з Росією й російською революцією, захоплює владу над усею українською і не-українською людністю, обкладає її податками, і таке інше, як то пишуть різні ворожі Українству газети?

Неправда! Універсал признає єдність Російської революції, визнає санкцію Всеросійського Учредительного Зібрання і зовсім не розриває з Центральним Урядом.

Ц. Уряд, правда, поставив У. Ц. Раду в неможливість дальше вести безпосередні зносини з ним, назвавши її органом неправомочним, — але се річ його зійти з сеї нерозважно зайнятої позиції, Універсал же ніякого розриву з ним не проголошує. Найкраще се показують останні постанови самого Уряду, що висилає своїх членів-міністрів для порозуміння з Ц. Радою. Розриву ніякого нема.

У. Ц. Рада не претендує на ніяку владу над не-українськими народностями, тільки над українським народом, що її настановив.

Вона накладає національне самооподаткування тільки на українську людність, не чапаючи не-українців. Коли не-українці прилучаються до того добровільно, — як пишуть

з різних місць, се їх діло, се вони роблять добре, але силкувати до того не-українців не можна.

Властю для всього краю, для всієї людності У. Ц. Рада стане тільки тоді, коли в склад її вийдуть представники організацій не-українських. Про се й іде тепер мова. Так от полтавська рада солдатських і робочих депутатів, признаючи У. Ц. Раду, ухвалила послати в склад її своїх делегатів. Про се йдуть переговори з київськими комітетами і партійними організаціями. Коли таке поповнення У. Ц. Ради буде переведене, вона стане органом і властю для всього краю, а тепер вона на се не претендує.

Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. — К.: Знання, 1991.

Як М. Грушевський характеризує угоду з російським центральним урядом? Що нового виділяє він у взаємовідносинах України і Росії у червні-серпні 1917 р.?

Порозуміння Української Центральної Ради з Російським Центральним Урядом, довершене в переговорах президії У. Ц. Ради й Генерального Секретаріату з представниками Тимчасового Уряду, міністрами Керенським, Терещенком і Церетелі 29 і 30 червня, відкрило собою нову сторінку в житті України. Організоване українське громадянство, поставлене попередньою відмовою Тимчасового Рос. Уряду на національні українські домагання в відносини напружені, з сим порозумінням переходило на ґрунт тісного союзу і співробітництва. Міністри-соціалісти, особливо найбільш впливовий тоді в справах внутрішньої політики Ір. Г. Церетелі, доволі скоро порозуміли помилку, зроблену Тимч. Урядом під впливом централістів з партії ка-де. А порозумівши, постановили вигладити її щирим і повним порозумінням з У. Ц. Радою, себто задоволенням в повній мірі автономного домагання українського громадянства.

Якийсь час Тимч. Уряд пробував вийти з утвореного положення дорогою компромісу, обопільних зближень і т. ін. Такий характер мала його відозва до українців і потім постанова — вислати до Києва делегацію з інформаційно-посередницькими порученнями. Але в нинішній гарячий момент пускати справу на довгу і сумнівну дорогу обопільних вивідів і обмацувань, очевидно, не було корисно. Обставини кликали українське громадянство до негайного громадянського будівництва без огляду на те, як до сього ставитимуться російські централісти. У. Ц. Рада, зараз по проголошенню Універсалу, приступивши до сформування свого виконавчого органу — Генерального Секретаріату — показала виразно, що не буде ждати результатів сих вивідів, а зараз поведе будову нового життя на Україні твердою рукою, перебиваючи всякі прояви дезорганізації й анархії.

На основі попередніх переговорів міністри Терещенко і Церетелі (в неприсутності Керенського, що по короткій конференції попереднього дня виїхав з Києва) другого дня нарад, 30 червня, поставили конечні пункти згоди Центр. Уряду з Ц. Радою, що по їх гадці, мала бути проголошена одночасно заявою Ц. Ради в формі нового універсалу і декларацією Ц. Уряду.

Виконавчий орган, який виділить з себе У. Ц. Рада, поповнена представниками національних меншостей України, Ц. Уряд признає його вищим органом краєвої управи України і через нього буде здійснювати все, що дотикатиме її життя й управи. Орган

сей — за яким міністри згодні кінцець-кінцем зіставити його попередню назву — Генерального Секретаріату (довго вони не годились на се) буде відповідальним перед У. Ц. Радою, яка, таким чином, зістається в ролі верховного революційного органу України. Але вона не буде робити ніяких самовільних кроків для здійснення автономії України поза своїм виконавчим органом — Ген. Секретаріатом, затвердженим правительством.

Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. — К.: Знання, 1991.

Доведіть, що в українській історіографії М. Грушевський виступає як новатор та пропагандист міждисциплінарних досліджень.

В українській історіографії М. Грушевський виступає як новатор та пропагандист міждисциплінарних досліджень. На його думку, науковець повинен використовувати пізнавальні можливості інших наук — археології, антропології, етнології, порівняльного мовознавства, соціології. Такий міждисциплінарний підхід збільшує об'єктивність отримуваних знань про минуле. Доводячи необхідність використання істориками здобутків вищеназваних наук, М. Грушевський зазначав, що «...історик ніяк не може помітувати здобутками сил дисциплін, коли мова йде про дуже темні й інакше зовсім неприступні питання в історії народу чи його території». Але оскільки на кінець ХІХ ст. ці науки ще не усталили власних дослідницьких технологій, М. Грушевський закликає «уживати їх даних дуже обережно, щоб не напустити в науку туману і не привести її ще в гірше становище». Порушенням принципу об'єктивності для професора є моністична аргументація, тобто використання дослідником виключно одного типу джерел, що призводить до викривлення дійсного образу історії. Дані всіх, корисних для дослідів наук, повинні братися до уваги вченим, тим самим «обопільно доповнюючи та контролюючи себе».

Тельвак В. Методологічні основи історичних поглядів М. С. Грушевського (кінець ХІХ — початок ХХ століття) // Київська старовина. — 2002. — № 2.

Схарактеризуйте життя українського народу за спогадами М. Грушевського.

Так українство не вмерло, а йшло вперед, не зважаючи на заборони, хоч не в Росії, то в Галичині. Добре було й те: воно і в Росії українцям духу додавало, дорогу їм вказувало. Та тільки українському народові в Росії пожиток з того невеликий був. Ті галицькі газети і книжки заборонені були в Росії, мало хто їх і бачив тут. Тільки з 1906 р. стало можливим діставати книжки й газети, видані в Галичині, й стало можливим користуватися свobodно з того, що за ті літа зробили за границею українські письменники з Росії й з Галичини. А в Росії, як сказано, не можна було видавати сливе ніяких українських книжок для навчання і для відомостей, ніяких українських газет. Наука в школі була на мові московській, і більше дітей селянських та школа мучила, ніж учила! Скільки то часу пропадало, поки діти навчаться розуміти вчителя хоч трохи. А не маючи для читання українських книжок, учні, вийшовши зі школи, через кілька літ і відвикали читати, забували й те, чого навчилися в школі.

Страшно се шкоду чинило і чинить нашому селянству. Сто літ тому школи були українські, і тоді українські селяни були далеко письменніші й розумніші, як російські;

се виразно кажуть тодішні люде. Через сто літ, як скасовано українські школи, між російськими селянами більше стало письменних, більше освічених, тямущих людей, що їх у школі вчили рідною мовою, і книжки російські вони достатньо для читання мали. Селянин же наш зоставався темним і неосвіченим, біднів, підупадав, зоставався позаду інших народів. Хоч сидів на урожайній землі, а бідував гірше від тих, що живуть на пісках та болотах. На се не раз вказували українці уряду, та се нічого не помагало. Тільки вже в останній час, як пішов вільний дух, після японської війни попущено дещо. Та й то — книжок багато не пускають, навіть надруковані нищать; газети теж закривають; з-за границі також нема ще зовсім вільного довозу книжок. Правдивої свободи слова в Росії ще нема, як нема й свobodного життя.

Грушевський М. Як жив український народ. — К.: Веселка, 1992.

Як Грушевський характеризує релігійну думку на Україні наприкінці першої половини ХІХ ст.?

На сільським споді він почав давати себе відчувати на добре при кінці I-ої половини ХІХ в., коли перевелись старі попи й інший клир, який ще тримавсь старих традицій, стали напливати вихованці нових шкіл, в тім і чужинці — Москалі (уряд умисно дбав про підмішування до української духівницької верстви елементу московського: головно вони розсідалися по вищих духовних посадах, по багатших міських парафіях, але згодом стали займати й кращі сільські). Тож саме в тім часі, як в Галичині українська уніатська церква націоналізувалась і зв'язувалась з народним життям, з інтелігенцією і народними масами ріжнородними зв'язками: не тільки релігійними, але й національними, культурними, політичними, завдяки тому, що духовенство під впливом ідей національного відродження потягло до народу, до активнішої участі в його політичнім та національнім руху, — в Україні Східній як раз помічається сильний рух від офіційної православної церкви і шукання задоволення релігійного почуття поза церквою. Особливо в тих частях її, де пульс народного життя бився живіше і людність була рухливіша й активніша.

Грушевський М. З історії релігійної думки на Україні. — К.: Освіта, 1992.

Якою повинна бути шкільна мова на думку Михайла Грушевського?

Кожного разу, особливо під осінь, як починається наука в школі і виникають думки про школу — сумні гадки нагоняють вони.

Зі школою в Росії не добре, особливо зі школою сільською, народньою.

Мало тих шкіл, так що на всіх дітей не стає. Вчать ся у них небогато, а як що навчать ся, то і те часто забувають, вийшовши зі школи, навіть писати і читати не вміють. І по числу письменних Росія стоїть на однім з останніх місць поміж іншими краями. А між ріжними краями Росії Україна також належить до гірших, найменше освічених.

Причин тому є кілька: мало грошей іде на народні школи, мало про них дбають. А головне через те так тупо в них наука йде, що вчать дітей не українською мовою, котрою вони дома говорять і котру одну тільки добре розуміють...

Чому ж воно так, що на Україні не вчать дітей по нашому, як треба? А тому, що ріжні пани кажуть, ніби то руську мову, що нею дітей по школах вчать, наші діти розуміють

як свою рідну, а селяне буцім самі не хочуть, щоб по школах їх дітей вчили українською мовою.

Щоб сього не було, передовсім наші люде повинні казати при кожній нагоді всю правду, всякому панови чи начальству, що наука руською мовою йде тупо, що діти її розуміють слабо і що селяне хочуть, щоб дітей їх учили рідною мовою.

Треба, щоб учили в школі і руської мови, і добре вчили, але щоб навчали мовою рідною: тоді діти і всього иншого навчать ся скорше і краще, будуть знати руську мову та не будуть мішати не знати по якому своє з руським.

Се наші люде повинні самі на кождім місці казати всім, щоб не клепали на них, мовби то вони самі не хочуть, щоб їх дітей учено рідною українською мовою.

Грушевський М. Про українську мову і українську школу. — К.: Веселка, 1991.

Якими були погляди М. Грушевського на українську і російську мову?

Переглядаючи справу українську на запитання комітета міністрів, Академія Наук, головню уважала на два питання, тому що про се говорить ся часто невірню і баламутно:

Перше — чи правда, що українська мова якась нова вигадка Українців?

Друге — чи правда, що руська мова, котрою вчать у Росії, се мова спільна і Великоросам і Українцям, «общеруська», як то кажуть, має служити за рідну мову їм обом однаково, і нема через те, мовляв, причини, щоб Українці розвивали свою українську мову, нею писали, друкували, учили?

Отже насамперед пригадують на се, що українська мова не новина. В найдавніших писаних книгах, які тільки маємо — з XI віку, тому 800 літ і більше, як Ярославіві сини в Києві панували, вже добре видно, що не однакова була мова на Україні і в великоруських північних сторонах. Писали тоді книжною, словянською мовою, домішуючи і народного говору, і видно, що інший він був в українських сторонах, інакший у великоруських. З часом та народня мова все більше відміняла ся, кожда в свій бік, і все менше ставала схожа між собою, і так виробила ся теперішня українська мова і теперішня великоруська, що інакше звуть її руською, московською, або кацапською. Українська мова такаж стара споконвічна, як і великоруська.

Грушевський М. Про українську мову і українську школу. — К.: Веселка, 1991.

Чи дійсно М. Грушевський був «українським буржуазним істориком, одним з головних ідеологів і ватажків буржуазно-націоналістичної контрреволюції на Україні»?

В той же час для радянської влади впродовж наступних десятиліть він залишався ніким іншим, як «українським буржуазним істориком, одним з головних ідеологів і ватажків буржуазно-націоналістичної контрреволюції на Україні». Тільки в незалежній Україні ім'я Михайла Грушевського знайшло справжнє визнання. Високістю духу, благородством помислів він заклав найглибші ідейні підвалини національного відродження, очолив перший у ХХ столітті прорив українського народу до самостійності.

За своє життя Грушевський зробив і написав так багато, що про його творчу і політичну діяльність створено величезну літературу, склався окремий міждисциплінарний напрямок, який має назву грушевськознавство. Михайло Грушевський — це вчений

світового рівня, творча спадщина якого вражає своїм тематичним діапазоном, енциклопедичністю, фундаментальністю. Його перу належить близько двох тисяч праць з історії, соціології, літератури, етнографії, фольклору.

Ще й досі неповною мірою досліджено його публіцистику, епістолярний доробок. Та насамперед він увійшов у вітчизняну історію як її великий літописець, автор фундаментальної «Історії України-Руси», справедливо названої метрикою нашого народу. Створена ним цілісна концепція українського історичного процесу увібрала в себе кращі здобутки сучасної йому світової української науки, була осяяна високою свідомістю і тому стала стрижневою ідеєю українського відродження. Михайло Грушевський — блискучий, неперевершений організатор наукового життя, голова Наукового товариства імені Шевченка, Українського наукового товариства, історичної секції Всеукраїнської Академії наук, керівник університетської та академічної кафедр, засновник львівської і київської наукових шкіл, які складають цілу епоху у вітчизняній історіографії.

Грушевський Михайло Сергійович. Електронний ресурс: <http://who.com.ua/index.php/spolitics/5-grds/9-2008-08-27-16-29-13>

Якою була концепція національного державотворення Михайла Грушевського та ідея суверенності українського народу?

Михайло Грушевський — видатний громадський і державний діяч, визнаний лідер національно-демократичної революції. Він належить до тих політиків, які сповна пізнали велич і насолоду тріумфу і гіркоту поразки, але до кінця залишилися вірними ідеї усього життя — самоствердженню свого народу.

Однією з провідних ліній концепції національного державотворення Михайла Грушевського виступає ідея соборності українських земель. Він наголошував: «Народність і територія стрілися саме на порозі історичного життя нашого народу і утворили першу підставу його розвою». Тривала подвижницька праця Михайла Грушевського у Галичині і Наддніпрянщині, у Львові й Києві стала живим уособленням єднання західних і східних теренів України.

Не менш важливе значення для сучасності має всебічно обґрунтована ним ідея суверенності українського народу, або, як казав Михайло Сергійович, «право самому порядкувати на власній землі». Зрозуміло, стверджувати, що він завжди був радикальним самостійником, було б відступом від історичної правди. Проте не можна не бачити, що його автономістські і федералістські погляди пройшли суттєву еволюцію, визначалися конкретно-історичними обставинами.

Про це свідчать, зокрема, такі промовисті документи, як Універсали Центральної Ради, де авторська участь Грушевського не тільки незаперечна, а й визначальна. Становлення демократичної, правової Української держави також є одним з лейтмотивів ідейної спадщини Михайла Грушевського. Він показав, що еволюція людства, попри всі складнощі, має тенденцію до встановлення справедливого демократичного ладу. Влада у державі має належати особам, обраних народом на демократичних засадах, працювати для народу, спиратися на волю його більшості.

Грушевський Михайло Сергійович. Електронний ресурс: <http://who.com.ua/index.php/spolitics/5-grds/9-2008-08-27-16-29-13>

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. **Назвіть** основні події, пов'язані з діяльністю М. Грушевського в роки революції на українських землях.

2. **Опишіть життя і діяльність** Михайла Сергійовича Грушевського (1866–1934), громадсько-політичного і державного діяча.

3. **Схарактеризуйте біографію** Михайла Сергійовича Грушевського.

4. **Визначте сутність і особливості** поглядів Михайла Сергійовича Грушевського.

5. **Застосуйте періодизацію** вітчизняної та всесвітньої історії як інструмент для розуміння особливостей впливу видатного діяча на події в Україні.

6. **Використайте карту як джерело інформації** для з'ясування міст народження і проживання видатної особистості.

7. **На основі критичного аналізу та інтерпретації альтернативних джерел інформації виділіть та поясніть характерні ознаки біографії видатного діяча; обґрунтуйте зв'язок між причинами, сутністю, значенням та наслідками Першої світової війни, початком визвольних змагань українського народу та політичним життям М. Грушевського.**

Урок 7

МИКОЛА МІХНОВСЬКИЙ

БІОГРАФІЧНІ ДАНІ (ЖИТТЄПИС)

Міхновський Микола Іванович (1873–1924) — громадсько-політичний діяч, засновник та ідеолог державної незалежності України й українського націоналізму.

Народився у с. Турівці Прилуцького повіту на Полтавщині у родині дворян.

3 1890 — вчиться на юридичному факультеті Київського університету, по закінченні якого працює адвокатом.

1891 — разом із Б. Грінченком, І. Липою, В. Боровиком створює «Братство тарасівців».

1896 — створює товариство «Молода Україна».

1899–1900 — переїжджає до Харкова, на замовлення Революційної української партії (РУП) складає програму «Самостійна Україна» (видана у Львові).

1901–1904 — створює Українську народну партію (УНП). Статті та відозви «Робітнича справа в програмі УНП», «Десять заповідей», «Справа української інтелігенції в УНП» (викладає основні засади українського націоналізму). При УНП створює напіввійськову організацію, яка здійснює ряд політичних терористичних актів у Харкові, Києві та інших містах.

1906 — публікує програму УНП (передбачала створення самостійної Української держави).

1909–1914 — керує роботою національно-патріотичної організації у Харкові, редагує та видає «Хлібороб» (1905), «Запоріжжя», «Слобожанщину» (1906), «Сніп» (1912–1913).

1914–1918 — мобілізований до російської армії.

1917 — висуває ідею створення національних збройних сил (засновує Український військовий клуб ім. гетьмана П. Полуботка, Перший козачий полк ім. гетьмана Б. Хмельницького), очолює повстання полуботківців з метою проголошення незалежності України.

За наказом В. Винниченка заарештований та відправлений на фронт.

1918 — перебуває в опозиції до гетьмана П. Скоропадського, Директорії УНР.

1920 — переїзд у Новоросійськ, згодом на Кубань, де працює у системі народної освіти.

1924 — повернення до Києва, арешт співробітниками ГПУ. Обставини смерті остаточно не з'ясовані.

ДОКУМЕНТИ, ЩО СВДЧАТЬ ПРО ПОГЛЯДИ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ М. МІХНОВСЬКОГО

Яким було дитинство Миколи Івановича Міхновського?

Нащадок старовинного козацького роду, корені якого простежуються ще з XVII століття, Микола Міхновський народився у сім'ї сільського священика у селі Турівка Прилуцького повіту на Полтавщині (тепер — Згурівський район Київської області) у 1873 році [1]. Його дитинство пройшло серед української природи, народних пісень, оповідань і дум. Світогляд дітей формувався під впливом батька, який виховував їх у «самостійницькому дусі». Батько Миколи — Іван — свято беріг національні традиції і сміливо правив богослужіння українською мовою.

Освіту Микола Міхновський здобув у Прилуцькій гімназії. Закінчивши гімназію, у 1890-му році вступив на юридичний факультет Київського університету.

Матеріал з Вікіпедії — вільної енциклопедії.

Як різні політичні діячі характеризують діяльність ідеолога українського націоналізму?

Ще під час своєї першої історичної промови на тему необхідності збройної революційної боротьби за права українського народу 19 лютого 1900 року, Микола Міхновський із запалом говорив про «потребу терористичної акції». Логічно, що він став на шлях організації бойового українського підпілля.

У 1904 році, коли Росія святкувала 250-ліття «приєднання Малоросії», УНП на знак протесту вирішила підірвати у Харкові пам'ятник російському поету Пушкіну. У Києві та Одесі планувалося висадити у повітря пам'ятники російським імператорам. Акцію у Харкові успішно здійснила підпільна бойова структура УНП «Оборона України» на чолі з Віктором Чехівським. На місці понівеченого пам'ятника Пушкіну були розкидані відозви із заклик до «боротьби за своє національне визволення».

У прагненні дійти до народних мас, до широких верств української інтелігенції, самостійники мусили долати опір не лише царської бюрократії та зрусифікованої культурної еліти. Як і раніше, вони стикалися з нерозумінням, а то й відкритою неприязню з боку і соціалістичних, і поміркованих українських діячів. Усі тодішні авторитети були

їхніми опонентами: Михайло Грушевський вбачав у Міхновському людину «зі здібностями і ще більше амбіціями, із сильним нахилом до авантюризму, інтриги і демагогії»; Симон Петлюра критикував його на сторінках часопису «Україна», звинувачував в «обмеженості і вузькості»; Володимир Винниченко в одному зі своїх раних гумористичних оповідань «Поміркований та щирий» створив непривабливий образ самостійника Данила Недоторканого, у якому можна впізнати риси Миколи Міхновського. Поза досить вузьким колом своїх однодумців Міхновський залишався небажаним, незрозумілим і навіть небезпечним. Від цього легко було впасти у відчай, відмовитися від своїх ідеалів та перейти на позиції «поміркованого українства». Та Микола Міхновський був не з тих, що легко здаються.

Зовсім по-іншому сприймали Міхновського його друзі та однодумці. Один з них, Микола Євтимович, так характеризував його: «Микола Міхновський — це українська стихія... лише опанована сильним та благородним інтелектом. Він був високоосвічений і досвідчений правник... тонкий психолог, щасливий ініціатор, видатний організатор, блискучий промовець, талановитий публіцист, розумний і тактовний керманіч, мілітарист з інтуїції, добрий знавець нашої минувшини, історичної та побутової, революціонер, як тип людини, здатної на рішучий чин. Вихований на добрій українській традиції, в українському селі, Микола Міхновський був прекрасним взірцем української расової культури, був українським аристократом у властивому значенні цього поняття.

Матеріал з Вікіпедії — вільної енциклопедії.

До чого закликав М. Міхновський, і які кроки робив на шляху до цього?

Микола Міхновський — професійний адвокат, видатний діяч українського вивольного руху, теоретик національного самостійництва, автор брошури «Самостійна Україна», лідер Української народної партії, член Української Центральної Ради і Українського генерального військового комітету. Закликав до проголошення незалежності України і робив кроки на шляху до цього. На початку липня 1917 р. виявився причетним до збройного виступу українізованого полку ім. П. Полуботка з метою проголошення незалежності й у вересні був висланий із Києва на Румунський фронт, де перебував до глибокої осені 1917 р. Після повернення з фронту перебував на Полтавщині, де прилучився до організації консервативної за своїми соціально-економічними принципами і самостійницької за політичною спрямованістю — Української хліборобсько-демократичної партії. 6 березня 1918 р. у Лубнах зібрався з'їзд цієї партії, який заявив, що «Селян-хліборобів не задовольняє нинішній уряд... Тільки за умови, коли селяни будуть обробляти 20—100 десятин, тільки тоді можна буде завести культурне господарство, при якому земля буде давати 100 і більше пудів із десятини».

Турченко Ф. Г. П. Скоропадський і М. Міхновський 1918 р.: дві моделі державного будівництва // Український історичний журнал. — 2008. — № 4.

Схарактеризуйте роботу М. Міхновського, спрямовану на організацію українського війська.

Зростання українського військового руху вимагало створення єдиного керівного центру. Такий центр сформувався у Києві. Провідна роль у ньому належала колишньому

основоположникові Революційної Української партії, поручикові М. Міхновському, який служив адвокатом при київському окружному суді. Він належав до «Братства самостійників». Разом зі своїми прихильниками і однодумцями — А. Степаненком, В. Отамановським, Ю. Ганом, В. Павленком, В. Євтимовичем — вони виступили за негайне формування національної регулярної армії. Вже 6 березня М. Міхновський скликав перше українське підготовче віче Київського гарнізону, яке ухвалило рішення розпочати роботу, спрямовану на організацію українського війська. 9 березня відбулися перші збори українських офіцерів і солдатів Київського гарнізону, які постановили вважати себе Установчою Військовою Радою. 11 березня в Києві відбулося військове віче, на яке прибуло понад тисячу солдатів і офіцерів. За інформацією «Вістей з Української Центральної Ради» віче прийняло ухвалу про організацію Українського охочекомонного (на добровільних засадах) полку та обрало Тимчасове Військове Бюро із 7 членів.

З ініціативи М. Міхновського 16 березня 1917 р. створено товариство «Український військовий клуб імені гетьмана Павла Полуботка». Головним завданням товариства-клубу визначалось «згуртування всіх вояків-українців до негайної організації національної армії, яко могутньої своєї мілітарної сили, без якої не можна й помислити про здобуття повної волі України». Завдання безпосередньої організації українських військових частин покладалося на Український Військовий Організаційний Комітет.

Литвин С. Суд історії. — К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2001.

Інтерпретуйте події Першого військового з'їзду, пов'язані з ім'ям М. Міхновського.

На з'їзді панували радикальні погляди. На думку М. Міхновського, з'їзд повинен був поставити перед лідерами Центральної Ради чітке завдання негайної організації власних національних збройних сил. Проте, незважаючи що саме товариство-клуб ім. П. Полуботка головним чином підготувало це поважне зібрання і за даними, наведеними В. Голубком, серед делегатів з'їзду лише близько 45 відсотків становили прихильники самостійників, М. Міхновський не зміг провести ідею негайної «націоналізації» армії на національно-територіальному принципі», хоча вона явно стояла перед українським військовим рухом. Самостійницька течія мала обмежений вплив на громадську думку і політичні події в Україні.

Литвин С. Суд історії. — К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2001.

Як М. Міхновський пропонував ліквідувати кризу?

Критикуючи соціалістичну Центральну Раду, М. Міхновський не підтримував ідею знищення республіканського ладу і встановлення правоконсервативного режиму з опорою на «Союзы земельных собственников». Довідавшись про підготовку перевороту, він звернувся до соціалістів-самостійників із пропозицією виробити спільні вимоги до лідерів УПСР з метою провести реконструкцію уряду і таким чином ліквідувати кризу. Зокрема, передбачалося розпустити Центральну Раду і передати владу спеціальному комітетові з 30 осіб, в якому соціалістів повинно бути не більше 20 %, скасувати закон про соціалізацію землі, скласти новий кабінет і вибрати диктатора, а через 6 місяців обрати парламент, якому передати владу. М. Міхновський у розмові

з Є. Чикаленком сказав, що соціалісти-революціонери були не проти такої реконструкції, «але ніяк не могли помиритися на особі диктатора, тим паче, що вони ніяк не врили в те, що їх німці скинуть...»

Турченко Ф. Г. П. Скоропадський і М. Міхновський 1918 р.: дві моделі державного будівництва // Український історичний журнал. — 2008. — № 4.

У чому полягала відмова М. Міхновського співпрацювати із П. Скоропадським?

Про спробу П. Скоропадського залучити М. Міхновського до роботи в гетьманському кабінеті писав і Є. Чикаленко, посилаючись на свою розмову з М. Синицьким, який разом із О. Лотоцьким був на прийомі у гетьмана. П. Скоропадський нарікав, що українці не хочуть їти допомагати йому будувати державу, говорив, що він витворив для Міхновського у себе посаду, рівну міністерській, але той одмовився. Д. Дорошенко пояснював цю позицію М. Міхновського його особистою амбіцією, яка «не дозволяла йому брати посаду, нижче міністерської».

Можливо, в оцінці Д. Дорошенка є частина істини, хоча рішення М. Міхновського не було суто особистим: свою позицію він узгодив з учасниками зборів Союзу українських партій, які вирішили, що М. Міхновському не слід погоджуватися на запропоновану посаду, бо вона цілком залежить від гетьмана, який у будь-який момент може звільнити його і, таким чином, «не зробивши нічого для України, осоромить себе на віки, бо йому поставиться в вину те, що він пішов на послуги у той час, коли уряд гетьманський вів обрусительську політику». Сам М. Міхновський так прокоментував відмову: «...Я зовсім не хочу грати роль вишибайла при гетьманові... Я людина громадська і хочу разом з іншими українцями працювати в українському уряді». Він вірив, що український кабінет буде створений і його позиція буде цьому сприяти.

Пізніше, коли стало зрозуміло, що сподіватися на зміну складу кабінету найближчим часом не доводиться, у середовищі українських політиків відмова М. Міхновського співпрацювати із П. Скоропадським стала оцінюватися як помилка. Є. Чикаленко 31 серпня 1918 р. записав у своєму «Щоденнику»: «Тепер і Шемет визнає, що то була помилка, а тоді, коли я умовляв Міхновського не одмовлятися від цієї посади, то Шемет не підтримував мене, а згоджувався із Міхновським, який казав, що він не хоче йти на послуги до гетьмана, щоб українське громадянство не обурилося на нього».

Турченко Ф. Г. П. Скоропадський і М. Міхновський 1918 р.: дві моделі державного будівництва // Український історичний журнал. — 2008. — № 4.

Схарактеризуйте головне питання у дискусії М. Міхновського з П. Скоропадським.

Питання про характер Української держави було головним у дискусії М. Міхновського з П. Скоропадським та його оточенням. Останній сприймав Україну через призму територіального, а не національного патріотизму. Звідси його кредо, сформульоване, правда, уже після описаних подій, в еміграції: «В національном вопросе, — писав П. Скоропадський, — (я) считал, что нужно спасти этот богатейший край, выдвинув сильно украинский национализм, но не во вред русским культурным начинаниям

и не воспитывая ненависти к России, а давая свободно развиваться здоровым начинаниям украинства. Возмущался теми великороссами, которые, не считаясь с жизнью, все твердят свое старое и смотрят на Украину как на нечто, совсем не отличающееся от Тульской губернии».

У передмові до «Спогадів» П. Скоропадського Я. Пеленський писав, що до України гетьман ставився «з пошаною в сенсі територіального патріотизму, залюбки користуючись поняттями “козаки”, “українські козаки”».

Турченко Ф. Г. П. Скоропадський і М. Міхновський 1918 р.: дві моделі державного будівництва // Український історичний журнал. — 2008. — № 4.

Які шляхи накреслив М. Міхновський у статті «Самостійна Україна»?

Як відомо, перші спроби перенести націоналістичну ідеологію на практичний ґрунт політичної роботи здійснив М. Міхновський (1873–1924). У загальновідомій праці «Самостійна Україна» (1900 р.) він накреслив шляхи, якими могла прийти Україна до незалежності. Своїми сміливими концептуальними розробками М. Міхновський здобув авторитет і повагу серед однодумців, тих, хто поділяв його погляди на боротьбу за українську незалежну соборну державу. В їх очах він був «апостолом української державності». Разом з тим, у тогочасному українському політикумі знайшлося чимало тих, хто не сприйняв поглядів М. Міхновського. Для них він став «шовіністом», «реакціонером», «екстремістом».

В основу свого вчення М. Міхновський поклав ідею про необхідність відновлення національно-державної самостійності України, встановлення в ній справедливого соціального ладу, розгортання боротьби за національні права українського народу. Доки українська нація не матиме права розпоряджатися собою, доки темрява і неосвіченість є одним із ефективних способів тримати націю в неволі, доти неможливий її поступальний політичний, економічний, національний і культурний розвиток. «Доки ми не здобудемо собі політичних й державних прав, — наголошував М. Міхновський, — доти не матимемо змоги уладнати стан речей у себе дома до нашої вподоби, бо інтерес наших господарів є цілком супротивний нашим інтересам, бо розплющення очей у рабів є небезпечне для панів».

Аналізуючи суспільно-політичне життя української спільноти, М. Міхновський доходив висновку, що важливою, а може й головною, причиною пригнобленого становища, нещастя української нації є відсутність у неї націоналістичних ідей. «Націоналізм — це велетенська непоборна сила. Під її могутим натиском ламаються здається непереможні кайдани, розпадаються великі імперії і з'являються до історичного життя нові народи, що до того часу були під чужинцями-гнобителями».

М. Міхновський зазначав, що в Україні націоналізм дуже запізнився, українська нація, за винятком її невеликої частини, не є націоналістичною. Вона не володіє могутньою зброєю для захисту своїх інтересів і тому загарбана, перебуває в рабстві. Лише коли вона візьме на озброєння націоналізм, тоді подолає будь-які труднощі і перепони на шляху до незалежності. Україна має стати на новий шлях, а її провідники повинні очолити боротьбу, щоб вести її «до великого ідеалу».

Дробот І. І. Проблеми історії України новітнього часу // Український історичний журнал. — 2001. — № 6.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. *Назвіть основні події, пов'язані з діяльністю видатної особистості в роки Першої світової війни і революції на українських землях.*
2. *Покажіть на карті місце проживання М. Міхновського.*
3. *На основі різних джерел інформації опишіть життя і діяльність громадсько-політичного і державного діяча.*
3. *Схарактеризуйте біографію М. Міхновського.*
4. *Визначте сутність і особливості поглядів Миколи Івановича Міхновського як громадсько-політичного діяча, засновника та ідеолога державної незалежності України й українського націоналізму.*
5. *Порівняйте різні точки зору щодо впливу М. Міхновського на політику уряду в 1917–1918 роках.*

Урок 8

СОФІЯ РУСОВА

БІОГРАФІЧНІ ДАНІ (ЖИТТЄПИС)

Русова Софія Федорівна (1856–1940), дівоче прізвище — Ліндфорс — громадський діяч, літературознавець, етнограф, одна із засновників жіночого руху в Україні.

Народилася у с. Олешні на Чернігівщині (тепер Ріпкинського району Чернігівської області), була п'ятою дитиною в сім'ї.

Мати — Ганна Жерве — за походженням французенка, батько — Федір Ліндфорс — шведського походження. З дев'яти років жила у Києві, рано втратила брата, сестру і матір.

1866–1871 навчання у Фундуклеївській гімназії.

1871 — відкриває разом з сестрою Марією у Києві перший дитячий садок; займається організацією позашкільної освіти для дорослих.

1874–1876 — перебуває у Петербурзі, одружується з Олександром Русовим (за батька та світилку були Микола та Ольга Лисенки), працює в українському земляцтві, відвідує вівторки у М. Костомарова. Подружжя Русових здійснює у Празі видання двох томів «Кобзаря» Т. Шевченка.

1876 — переїзд до Чернігова; на хуторі біля Боржки працює акушеркою, провадить культурно-освітню роботу, вчителює в Олешні.

1881 — арешт і ув'язнення за зв'язок з народовольцями. Переїзд до Петербурга.

1888 — праця «Рассказы про Киев и его прошлое».

1894 — праця «Странник Григорій Савович Сковорода. Біографіческий очерк» (до 100-річчя від дня смерті філософа). С. Русова є також автором праць про Г. Квітку-Основ'яненка, М. Гоголя, Т. Шевченка, М. Драгоманова.

1904 — нариси «Биография Дж. Гарибальди, освободителя Италии», «В стране вольного крестьянства», «Серед виноградарів південної Франції» (у співавторстві з Ф. Вовком), «Швейцария — свободная народная

республіка», «Як люди живуть в Норвегії»; видає «Український буквар» (укладений за підручником О. Потебні).

1909 — переїзд до Києва; викладач на Вищих жіночих курсах та у Фребелівському педагогічному інституті, професор.

1910–1914 — співзасновник і співредактор педагогічного журналу «Світло».

1912 — дослідження «Одне слово правди за євреїв» (історія міфу про ритуальні вбивства), праця «Націоналізація дошкільного виховання».

1915 — евакуація до Саратова; смерть О. Русова.

1916 — переїзд до Києва, викладацька діяльність. Праця «Національні відносини у Бельгії».

1917 — член Української Центральної Ради, за пропозицією І. Стешенка (секретаря освіти українського уряду) очолила позашкільну освіту і дошкільне виховання. Праця «Чехія і її національне відродження», підручник «Нова школа» (друге видання).

1918–1919 — праці «Перша читанка для дорослих, для вечірніх та недільних шкіл», «Початкова географія та методика початкової географії», «Дошкільне виховання», «Методика колективного читання», видання часопису «Вільна українська школа».

1919 — читає курс лекцій в Українському університеті у Кам'янці (ректор І. Огієнко), опікується дитячими притулками, шпиталями; обрана заступником голови (М. Грушевського) української філії Міжнародної жіночої організації.

1922 — еміграція до Чехословаччини; професор педагогіки Українського педагогічного інституту ім. М. Драгоманова, очолює діяльність Української національної жіночої ради.

1924–1937 — праці «Позашкільна освіта», «Нова школа соціального виховання», «Теорія педагогіки на основі психології», «Дидактика», «Сучасні течії у новій педагогіці», «Наші визначні жінки», спогади «Мої спомини». С. Русова є автором перекладів творів Г. Сенкевича, Р. Кіплінга та ін.

1940 — померла у Празі, похована на Ольшанському цвинтарі недалеко від могили О. Олесья.

ДОКУМЕНТИ, ЩО СВДЧАТЬ ПРО ПОГЛЯДИ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ С. РУСОВОЇ

Як Софія Русова згадувала своє дитинство?

Я народилася 1856 р. в цій самій Алешні вже п'ятою дитиною в моїх батьків і народилася такою кволю, що всі були певні, що я недовго поживу і мама часто казала: «не хочу її любити, все одно помре». Була в мене і водянка і ще якісь хвороби. Наша родина під цей час складалася зі старшої сестри Мані, 12-літньої, старшого брата Олександра, 16-літнього, сестри Наталі, 10-літньої, та брата Володі, шестилітка.

Наталя й Володя померли ще в перші роки мого життя. Мати за ними так затужила, що захворіла на туберкульозу. Я не пам'ятаю своєї мами, але пам'ятаю, як мене збудили

вночі й понесли в вітальню, де стояло тоді її ліжко, відгороджене параваном. Вона вмирала й мене принесли, щоби вона мене поблагословила. Батько трохи що не збожеволів із горя. Поховав свою Ганну на цвинтарі і збудував над могилою невеличку капличку, де й собі приготував місце. Капличку обтягнули чорним сукном і в ній повісили великий гарний образ Матері Божої — Неутолимої Печалі. Чорним сукном обтягнули також весь кабінет батька, де він замкнувся й нікого до себе не пускав. Тільки я мала право щовечора його відвідувати. Як тепер бачу цілком чорну кімнату, велике вольтерівське крісло, в ньому сидить татко і я з ним. Перед нами горять дрова в каміні, а коло дверей стоїть прикажчик Антін і розказує, що за день зроблено в господарстві. Татко мовчки слухає його, іноді неважливо вставляє свої запити чи вказівки. Йому все байдуже. Нема тієї, для якої влаштоване це домашнє вогнище, тієї, що її портрет висів над чорним столом у чорній рамі. Вогонь із каміну відблискує на шклі й надає портретові щось живого... А за дверима сестра в жалібному вбранні готує чай у великій салі зі свічами. Вже все готове, а вона не сміє покликати батька, не знає чи він схоче вийти, чи післати йому чай у самітню жалобну кімнату. Вона ще молоденька, але по смерті матері, господиня. На дитячі плечі впало все хатнє господарство, насила тяжка турбота за малу сестру.

Русова С. Мої спомини. — К.: Україна — Віта, 1996.

Доведіть, спираючись на спомини Софії Русової, що і в юності вона була видатною особистістю.

Вирішили ми почати від дитячого садка. Тоді тих садків не було ніде, лиш в Петербурзі був відомий садок Дараган. Ми вирішили відкрити перший дитячий садок у Києві. Коли я подала моє прохання тодішньому попечителєві шкільної округи старому Антоновичу, він з недовірям похитав головою. «Ви самі ще дитина», — сказав він, усміхаючись і оглядаючи мою 16-літню постать, — «хто ж вам довірить дітей». Але все ж дав свій дозвіл. Сестра витримала іспит. Як вона боялась уперше на людях виявляти свої знання в 26 літ. У неї було кволе серце, і її дорого коштувало це хвилювання.

Русова С. Мої спомини. — К.: Україна — Віта, 1996.

Схарактеризуйте відношення Софії Русової до педагогічної праці.

Скільки разів пізніше я каялася, коли буденна педагогічна праця мене не задовольняла! Скільки разів я залишала її, шукала задоволення в літературній роботі, але для цього мені не вистачало здібностей, а життя знову в різних обставинах кликало мене до цієї «педагогіки». Я в ній теж шукала постійно чогось мистецького, творчого, ухиляючись від усякої традиційності, формалізму: все, чого я вчила, я викладала на свій лад, переводячи на практиці великі думки філософів, педагогів: чи то була географія, чи французька мова, — я всього навчала без підручників і захоплювала учнів усякого віку, і малих по дитячих садках, і дорослих на вечірніх курсах недільних шкіл. Я ненавиділа рутину, формальну дисципліну. Може, в цьому були й мої помилки і мій успіх. Душа дітей, їх задоволення — от що чарувало мене. Коли я оповідала і бачила усі їх ясні очі, звернені до мене, блискучі від зацікавлення, то я відчувала це задоволення; коли я гралася з ними, то теж разом з ними переживала хвилювання тієї чи іншої гри.

Русова С. Мої спомини. — К.: Україна — Віта, 1996.

Якими були спомини видатної діячки про лютневу революцію 1917 р.?

Довго не вірилося, коли відомости з Петербургу про лютневу революцію 1917 р. виявили, що вона й нам несе волю, а може й цілковите національне визволення. Пам'ятаю, як уперше радісно зібралася київська українська інтелігенція в нашому клубі, внизу, в сутеринах, бо верх був зайнятий шпиталем. Були тут старі і молодь, військові, письменники, старшини клубу — увесь цвіт української суспільності. Промов приготованих не було жадних, усі говорили свobodно, весело, вже не страхуючись якоїсь поліційної несподіванки. Коло столів провадились записи, розділювали різні громадсько-адміністраційні обов'язки, намічували людей для нових посад, оповідали різні епізоди з петербурзької революції, про активну участь в ній українських військових частин, прочитували листи, що їх писали українці з різних кінців Росії — вони вітали Киян, кидали свої посади на далекій Московщині та їхали до Києва. Настрій був радісний, піднесений. Ще ніхто не заглядав у майбутнє, ще поважно не обмірковувалось та й не оформлювалось це майбутнє — чи воно виллється в федерацію з відновленою Москвою, чи може дасть нам — як гадали найсміливіші патріоти — повну незалежність, самостійність.

Русова С. Мої спомини. — К.: Україна — Віта, 1996.

Як згадувала свою діяльність у міністерстві освіти Софія Русова?

На початку серпня (1917 р.) міністр Стешенко офіційно запросив мене завідувати в його міністерстві відділами дошкільної освіти і дошкільного виховання. З радістю прийняла я цю пропозицію і якнайскоріше повернулась до Києва. Міністерство Освіти ще не мало свого окремого помешкання, воно розташувалось в кулуарах Центральної Ради. Весело було ставати до добре відомої мені теоретичної праці, але як її організувати й провадити її на величезному терені цілої України? Зі Стешенком приємно було працювати; він був молодий, жвавий націоналіст, не звертав великої уваги на формальний бік праці і переводив з усією рішучістю гасло «українізації народної освіти, всіх шкіл, всіх освітніх організацій»; він не визнавав жодних традицій щодо зв'язку з руською школою, боровся завзято з росіянами і навіть з так зв. «малоросами», які не могли й уявити собі, щоб наша освіта так одразу стала на свої власні ноги, без російської опіки. Ніхто з слідуєчих міністрів освіти не ставив так категорично й рішуче справу українського шкільництва, як Стешенко, і через нерішучість інших міністрів наша школа дуже багато програла. Я цілком співчувала моєму шефові, але сама з жахом бачила, як для організації українських дитячих садків нігде не можна знайти керівниць-українок.

Русова С. Мемуари. Щоденник. — К.: Поліграфкнига, 2004.

Як С. Русова схарактеризувала українську школу?

Велике слово — школа! Се скарб найкращий кожного народу, се ключ золотий, що розмикає пута несвідомости, се шлях до волі, до науки, до добробуту. У вселюдським житті тільки той народ і бере перемогу, який має найкращу школу... Наша Україна у своїй освіті, в порівнянні з народами й країнами в Західній Європі й навіть у Російській державі, лишається позаду. Порівнюючи всю Російську державу з іншими

західно-європейськими державами, ми бачимо, що на кожну сотню людности припадає учнів в Англії — 17, в Німеччині — 17, в Швейцарії — 16, Голяндії — 15, Франції — 14, Данії — 13, Бельгії — 12, Сербії — 11, Болгарії — 10, Греції — 9, Італії — 8, Румунії — 7, в Росії — 3... Місцевості ж з українською людністю дають ще менший % грамотних, аніж місцевості великоруські.

А тим часом наш люд завжди виявляв себе дуже охочим до науки, наші школи одкривалися по селах з давнього-давня, сам народ піклувався коло шкіл, давав на них гроші, посилав до них дітей з великою охотою. Але сучасна українська школа не дає дітям освіти, бо суперечить усім вимогам педагогічної науки, всім потребам народного життя; вона калічить розум і душу дитини, одриває дитину від родини й несвідомо кидає на розпутті без усякого виховання, без певної освіти; вона не відповідає національному духовному складові українського народу, й народ зневірився в сій школі й не надає їй такої вартості, яку мусить мати справді народна школа.

Русова С. Вибрані педагогічні твори. — К.: Освіта, 1996.

Поясніть, якою повинна бути нова українська школа за Софією Русовою?

Таким чином, наука в українській початковій школі повинна складатись із таких предметів: 1) Закон Божий (оповідання з євангелії і з перших часів християнства — апостоли, мученики за віру); 2) рідна мова; 3) арифметика; 4) природознавство; 5) географія; 6) історія; 7) ручна праця (малювання, ліпка, різьба по дереву); 8) спів; 9) фізичне виховання (гри та різні гімнастичні вправи). Спів вважаємо за предмет обов'язковий і дуже потрібний для школярів: він виховує їх естетично, а також, розвиваючи музичні здібності, гуртовий спів дуже гарно впливає на настрій, на душу дітей. Для співу треба завше брати народні пісні — рідні і інших народів, а також високохудожні твори всевітніх класиків музики, щоб виховати гарний музичний смак. Що до російської мови, то її треба починати вчити не раніш другого або третього класу, вживати ті самі методи, як і при навчанні рідної мови, щоб досягти найкращого розуміння літературної російської мови й розуміння кращих творів, писаних нею.

Нова українська школа повинна мати курс не менш 4–5 літ, щоб добре підготувати дітей або до іншого типу школи (гімназії, торговельної й ін. школи), або для самостійної освіти тих учнів, які не зможуть перейти до вищих шаблів навчання. Треба, щоб навчання в школі посувалося поволі, не наспіх, як тепер, щоб ручна праця, екскурсії, робота коло садка, коло музею — вважалась би так само за обов'язкову, як читання, математика й ін. наукові предмети.

Русова С. Вибрані педагогічні твори. — К.: Освіта, 1996.

Схарактеризуйте проблему співвідношення освіти і держави в українознавчому філософському контексті С. Русової.

Всупереч такому соціально-філософському підходу, С. Русова обстоювала демократичні принципи взаємодії національної освіти і держави. В цьому плані вона розглядала державу не як «керуючу і спрямовуючу силу», а скоріше як «патрона», який виявляє турботу про свій народ і його майбутнє. «Освітню працю, — підкреслювала

С. Русова, — не можна обмежувати елементарною та популярною освітою, треба дивитись на неї і з наукового та мистецького погляду, і хто в ній хоче брати участь, від того вимагається пильне й уперте вчення, бо наукова освіта тримається і ґрунтовності, й універсальності».

Загалом, українознавчо-філософські підходи до взаємодії національної освіти і держави у педагогіці С. Русової зазнавали не лише радикальних змін. Набутий за часів Української незалежної держави досвід освітньої політики давав ученій можливість теоретично розвивати сформовані в ті часи філософські підходи з урахуванням філософсько-освітнього досвіду вчених багатьох країн та історії педагогіки. Найкращим варіантом цих взаємовідносин вона вважала патронат над освітою з боку держави при одночасній демократичній співпраці державного апарату, вчителів і населення. Будучи противником бюрократичного втручання у функціонування освіти, С. Русова одночасно вважала за потрібний державний контроль за освітою, який має поєднуватися із розумінням «відкритості» освітнього процесу...

Разом із тим твори С. Русової показують певні зміни в її ставленні до релігійної освіти. Якщо у 20–30 рр. ХХ ст. С. Русова схилилася до того, що викладання релігії в школі потрібне, принаймні у молодших класах, у контексті національної казково-міфологічної традиції, то в одній із своїх головних праць, тобто в «Дидактиці» вона, як ми зазначили, висловлює сумніви щодо доцільності такого виховання загалом, вважаючи це справою не державної освітньої політики, а особистою, родинною. Вона підкреслює, що вирішення питань «виховання тісно зв'язує з визначенням вищих вартостей життя — це питання цілком філософічне, яке зв'язує цю науку з педагогікою». Тобто, С. Русова у навчально-виховному процесі надає, зрештою, перевагу не релігії, а філософії педагогічної діяльності.

Пеньковець О. Національна освіта і державна освітня політика в українознавчо-філософському вченні С. Русової // Українознавство. — 2005. — № 3.

Як розглядаються питання впливу національної школи на формування громадянського суспільства згідно з філософсько-освітнім вченням С. Русової?

Непересічного значення у формуванні громадянського суспільства, за думкою С. Русової, набуває ще одне положення, яке висуває педагог: єдність національної загальнонародської культури. Вчена вважала, що програма національного виховання не може обмежуватись джерелами тільки рідної літератури, фольклору, історії, які, безумовно, збуджують і викликають високі патріотичні почуття. Вона застерігала: ця любов до рідного краю не повинна переходити в ізольований національний егоїзм. Любячи свій народ, кохаючись у своїй національній культурі, шануючи і поважаючи її, дитина повинна з пошаною ставитись до інших народів світу, цікавитись і поважати їхні культурні й національні здобутки. Тому програма виховання, «поставленого на національний ґрунт», має включати для дітей найкращі твори світової літератури, музики, образотворчого мистецтва, влаштування національних свят, у яких би брали участь діти всіх національностей, що живуть в Україні. Все це, на думку просвітительки, дасть змогу дітям збагатити уяву про багатство й різноманітність культур інших

національностей, розвинути почуття територіальної й державної спільності, більш свідомо й глибоко зрозуміти свою національну особистість. Це також забезпечить українським дітям високий європейський рівень виховання й освіти.

Таким чином, вимагаючи створення національної школи і системи освіти, С. Русова не допускала навіть елементів шовінізму...

Одним з основних показників рівня культури школи є наявність у ній сприятливих умов для особистісного розвитку дітей та можливість реалізації потенцій кожного суб'єкта в розбудові громадянського суспільства.

Фролова О. Роль національної школи у формуванні громадянського суспільства згідно з філософсько-освітнім вченням С. Русової // Українознавство. — 2007. — № 2.

Проаналізуйте проблему особи, що виступає об'єктом філософсько-педагогічного вчення видатного педагога?

Необхідно зазначити, що імперативність моральності в становленні особи — це відображення у філософсько-освітніх поглядах С. Русової гумано-демократичних прагнень й уявлень провідної групи української інтелігенції кінця ХІХ — початку ХХ століть про суть ідеалу людини і людської особистості і прогнозування того, якою в кінцевому підсумку повинна стати людина — патріот своєї Батьківщини. Такий погляд на особу був зумовлений в межах філософського осмислення освіти самим життям, довготривалою і виснажливою боротьбою багатьох поколінь українців за утвердження державності, відродження й розквіт української нації, національної культури, мови, школи, системи освіти, ствердження моральних засад українського народу, величезними палкими прагненнями до незалежності, волі, свободи, щастя й добробуту. Тому і соціокультурна динаміка особи — людини від часу дитинства до періоду старості — у філософії освіти С. Русової прямо чи опосередковано пов'язана із вирішенням питань націєтворення, серед найближчих завдань якого в ХХ ст. гостро стояло питання створення української самостійної держави.

Освічена особистість внаслідок цього повинна не тільки пізнавати, а й змінювати світ на краще та сприяти національному самоствердженню, спираючись на міри громадської моралі.

Фролова О. Особа як об'єкт філософсько-освітнього вчення Софії Русової // Філософія освіти. — 2005. — № 2.

Дайте оцінку С. Русовій у педагогічному і соціально-культурному житті українського народу.

Уся діяльність Софії Русової засвідчувала, що Україна має тип жінки-громадянки, котра не є продуктом оточення, а сама своїм впливом творить це оточення. (*М. Шаповал, на святкуванні 75-річного ювілею С. Русової*).

Масштаби діяльності Русової, компетентність, ґрунтовність розв'язання кожної проблеми не можуть не дивувати. Попри глибину професійної і громадянської відповідальності цієї жінки, вона була передовсім вірною дружиною і другом свого чоловіка, турботливою матір'ю і бабунею. Її принципова громадянська позиція вимагала мужності, а родинне життя теж було пов'язаним із драматичними подіями й трагізмом

втрат. І все ж у її діяльності не було спадів, це була нелегка, духовно виражена дорога до вершини. (О. Проскура, сучасна дослідниця творчої спадщини С. Русової).

Я особисто знаю її ще з Києва, коли слухала її лекції. Знаю з Праги, де також була її студенткою в Педагогічному Інституті. Вічно мила, добра, вічно ділова, маленька, худенька — здавалося вона ніколи не спить, не втомлюється, всім і всіма журиться, але тієї журби не видно було. Прекрасна лекторка, великий педагог, повна знання й досвіду. Здавалося, вона вічна, безсмертна. (Г. Мандрика, до 100-річчя від дня народження С. Русової).

Творча спадщина С. Русової — це чиста криниця педагогічної мудрості, живильний матеріал якої вкрай необхідний у діяннях усіх причетних до виховання дітей. Оволодіння нею — одна з передумов успішного розв'язання тих складних завдань, які ставить перед сучасністю розвиток національної освіти в Україні. Вона просякнута почуттям високої відповідальності за майбутнє підростаючого покоління. Це й забезпечує її практичну значущість і актуальність. (О. Пщеврацька, сучасна дослідниця педагогічної спадщини С. Русової).

С. Русова — видатний представник демократичної педагогічної думки України, прекрасний педагог-практик, організатор народної освіти. Вона віддала своє життя справі пробудження в українського народу національної самосвідомості, справі створення національної системи освіти. Винятковий педагогічний і громадянський ентузіазм, палка любов до України в поєднанні з любов'ю до людності планети є натхненним прикладом для всього прогресивного вчительства і особливо України в період її національного відродження й створення суверенної держави. (Є. Коваленко, І. Пінчук, сучасні дослідники педагогічної спадщини С. Русової).

Софія Русова і проблеми соціокультурного формування особистості в сучасних умовах. Науково-методичний посібник. — Біла Церква, 2006.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. **Схарактеризуйте біографію Софії Федорівни Русової (1856–1940), громадсько-го діяча, педагога, літературознавця, етнографа, однієї із засновників жіночого руху в Україні.**

2. **Застосуйте періодизацію вітчизняної та всесвітньої історії як інструмент для розуміння особливостей впливу видатного діяча на події в Україні.**

3. **Використовуйте карту як джерело інформації для з'ясування місця народження і проживання видатної особистості.**

4. **Спираючись на загальнолюдські та національні цінності, оцініть процеси життя і діяльності Софії Русової.**

5. **Схарактеризуйте та критично оцініть явища суспільного життя, пов'язані з впливом видатного діяча на українську революцію.**

6. **Користуючись довідковою літературою, Інтернетом тощо для самостійного пошуку інформації, підготуйте доповіді, повідомлення про діяльність видатної особистості.**

Урок 9

КОСТЬ ЛЕВИЦЬКИЙ

БІОГРАФІЧНІ ДАНІ (ЖИТТЄПИС)

Левицький Костянтин Антонович (18.11.1859, м. Тисмениця Івано-Франківської області — 12.11.1941, м. Львів) — визначний політичний діяч Галичини, співзасновник УНДП, науковець, засновник і голова Національної Ради у Львові.

Народився в родині священника. Після закінчення Станіславської гімназії (1878) навчався на правничих факультетах Львівського та Віденського університетів. У 1884 р. став доктором права, а 1890-го відкрив адвокатську канцелярію у Львові.

Співзасновник і провідний діяч товариства українських ремісників «Зоря», «Народної торгівлі» (1883), страхового товариства «Дністер» (1891), директором «Краєвого союзу кредитового» (1898–1939), засідав в управі «Просвіти».

Співзасновник і секретар «Народної ради», член президії та президент Народного комітету Української національно-демократичної партії, депутат Палати послів австрійського парламенту (1907–1918) та Галицького сейму (1908–1914), президент «Руського клубу» в Галицькому сеймі (1910–1914), президент українського клубу в австрійському парламенті (1910–1916). Очолюючи боротьбу українських парламентарів за український університет і реформу виборчої ординації до Галицького сейму, став одним із найавторитетніших українських політиків. Тож не дивно, що коли на початку Першої світової війни українські партії створили свій координаційний орган — Головну українську раду, — її очолив К. Левицький.

31 жовтня 1918 р. львівська делегація Української Національної Ради під його проводом ухвалила рішення про збройне повстання. 9 листопада УНРада під його головуванням схвалила опрацьовану за його участі тимчасову Конституцію ЗУНР.

Після поразки Української революції 1917–1921 рр. емігрував, член закордонного уряду Західноукраїнської Народної Республіки.

У 1924 р. повернувся в Галичину, член Українського національно-демократичного об'єднання, член Начальної ради адвокатів у Варшаві, очолював Союз Українських адвокатів. Після входження Західної України в УРСР очолив Український комітет захисту і делегацію галицької громадськості до речників нової влади (1939), за що був ув'язнений на два роки. У липні 1941 р. — один з ініціаторів і перший голова Української національної ради у Львові.

Написав «Історію політичної думки галицьких українців 1848–1914 рр.» (1926), «Історію визвольних змагань галицьких українців у часи світової війни 1914–1918 рр.» (1928–1930), «Великий зрив» (1931) тощо.

ДОКУМЕНТИ, ЩО СВДЧАТЬ ПРО ПОГЛЯДИ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ К. ЛЕВИЦЬКОГО

Якими були дитячі та юнацькі роки К. Левицького?

Визначний політичний діяч народився 18 листопада 1859 року в містечку Тисмениця неподалік Станіславова в родині священика Антона Левицького. Дитинство Костя пройшло в селі Нижневі Товмацького повіту над Дністром, де батько згодом отримав власну парафію.

У Станіславівській гімназії (1869–1878) юнака навчали авторитетні професори: історик Юліан Целевич, мовознавець Євген Желехівський, отці Іван Лопушанський та Іван Литвинович. У гімназійній «Громаді» (створена ще 1863 р.) Кость долучився до народовецького руху. Восени 1878 р. вступив на правничий факультет Львівського університету, де разом з однокурсниками Євгеном Олесницьким, Степаном Федаком, Андрієм Чайковським, Володимиром Навроцьким зацікавлено відвідував лекції професорів Олександра Огоновського, Івана Добрянського й інших. Після короткочасного перебування в русофільському «Академічному кружку» на початку 1880-го вступив до українофільського товариства «Дружного лихваря», яке представляв 15 вересня того самого року на першому вічі українських студентів Австрії в Коломиї.

Кость Левицький. Електронний ресурс: <http://www.gazeta.lviv.ua/articles/2008/10/30/35510/>

Що стало свідченням популярності в народі К. Левицького?

Свідченням великої популярності в народі К. Левицького стало його обрання 1907 р. послом австрійського парламенту, а наступного року — Галицького сейму, в яких він виконував обов'язки заступника і з 1910 р. — голови обох посольських клубів. Парламентська діяльність української репрезентації у Відні була особливо складна: права і свободи українців доводилося відстоювати супроти потужного польського представництва, яке мало значний вплив на керівництво Австро-Угорщини. Зважаючи на ситуацію, К. Левицький обрав базовою концепцією діяльності українських парламентаріїв досягнення національних прагнень українців шляхом еволюції, органічної праці й широкої політичної роботи в масах. Принциповий демократ і глибокий аналітик політичних реалій, він вважав першочерговим завданням виховати потужний пласт української інтелігенції, підприємців, політиків і урядовців, розбудувати національно-культурне життя у краї й підготувати основу автономії Галичини в рамках Австро-Угорщини як першого кроку до державності. Всіляко заохочував розвиток масових українських товариств, об'єднань інтелігенції, селянства, молоді, сокільсько-січового руху.

Кость Левицький. Електронний ресурс: http://www.kmu.gov.ua/control%5Cuk%5Cpublish%5Carticle?art_id=1237206&cat_id=661234

Доведіть, що Кость Левицький став виразником загальноукраїнських вивольних змагань з вибухом Першої світової війни.

З вибухом Першої світової війни представники провідних українських партій створили у Львові Головну Українську Раду на чолі з К. Левицьким, яка визначила стратегічний

курс українства у війні. Вона закликала до боротьби проти головного ворога нації — царської Росії під гаслом утворення на її уламках соборної Української держави. Згідно з цією концепцією, Головна Українська Рада у травні 1915 р. об'єдналася з представниками Наддніпрянщини й була реорганізована у Загальну Українську Раду. Відтак галицький політичний діяч став виразником загальноукраїнських визвольних змагань. За його участі був утворений Легіон українських січових стрільців, який впродовж усієї війни бився на російському фронті й висунув із своїх лав когорту видатних військово-політичних діячів.

Політичний конфлікт у парламенті 1916 р., викликаний маніфестом цісаря щодо майбутнього статусу Галичини, змусив К. Левицького передати обов'язки голови української репрезентації Є. Петрушевичу й зосередитися на політичній діяльності в національно-демократичній партії. Він очолив потужний політичний центр у Львові, який зіграв вирішальну роль у перемозі Листопадової національно-демократичної революції 1918 р. на західноукраїнських землях.

Кость Левицький. Електронний ресурс: http://www.kmu.gov.ua/control%5Cuk%5Cpublish%5Carticle?art_id=1237206&cat_id=661234

Схарактеризуйте перші закони, постанови уряду під проводом К. Левицького.

В результаті воєнних поразок і натиску національно-визвольного руху восени 1918 р. розпалася Австро-Угорська імперія, а на її уламках постали незалежні держави. 19 жовтня Українська конституанта у Львові проголосила утворення на етнічних українських землях імперії суверенної Української держави. Реалізацію постанови покладено на новостворену Українську Національну Раду (УНРаду), яка взяла курс на перебрання влади в краї мирним шляхом, для чого голова президії Ради Є. Петрушевич виїхав до Відня. Але під загрозою з боку поляків львівська делегація Ради під проводом К. Левицького 31 жовтня прийняла рішення брати владу з допомогою зброї. В результаті переможного Першолистопадового повстання влада у краї перейшла до рук українців.

Незважаючи на складну ситуацію, спричинену збройним виступом поляків у Львові, захопленням ними західних повітів, і загрозу прямої агресії з боку Польщі, у краї розгорнулося державне будівництво. 9 листопада 1918 р. УНРада під головуванням К. Левицького прийняла опрацьований за його участі Тимчасовий Основний Закон, за яким уконституйовано ЗУНР й утворено її перший уряд — Державний секретаріат. Його головою обрано К. Левицького, крім того, він очолив фінансове відомство. За відсутності президента Національної Ради Є. Петрушевича, який перебував у Відні, голова уряду був фактичним керівником держави. Під його проводом розроблялися й приймалися перші закони, постанови уряду щодо адміністративного устрою ЗУНР, структур і компетенцій органів влади, організації освіти, релігійного життя. Оскільки з перших днів існування молода держава була у стані війни з Польщею, чи не найважливішою ділянкою праці уряду були організація оборони, військове будівництво з метою створення боєздатної регулярної армії, а також сприятливих зовнішньополітичних умов.

Кость Левицький. Електронний ресурс: http://www.kmu.gov.ua/control%5Cuk%5Cpublish%5Carticle?art_id=1237206&cat_id=661234

Опишіть події 9–18 листопада 1918, пов'язані з ім'ям видатного діяча.

Незважаючи на складну ситуацію, спричинену збройним виступом поляків у Львові, захопленням ними західних повітів, румунською агресією в Буковині, у краї започатковано державне будівництво. Ввечері 9 листопада, коли на центральних вулицях обабіч Головної пошти тривали запеклі бої, а місто саме покинув намісник Гуйн, під головуванням К. Левицького відбулося чергове засідання УНРади. Його учасники ухвалили нову назву держави — Західноукраїнська держава, обрали Тимчасовий державний секретаріат на чолі з К. Левицьким, якому доручили сформувати склад уряду. 10 листопада в будинку недавнього намісництва відбулося присягнення державних секретарів, а опісля — перше засідання уряду, до якого ввійшло 14 державних секретарів, із них восьмеро — від УНДП, двоє — від Української радикальної партії (УРП), один — від Християнсько-супільного союзу (ХСС), один — від Української соціал-демократичної партії (УСДП) і двоє безпартійні. К. Левицький став не лише головою уряду, а й державним секретарем фінансових справ.

13 листопада К. Левицький від імені уряду вніс на розгляд УНРади Тимчасовий основний закон про державну самостійність українських земель колишньої Австро-Угорської монархії, який одностайно схвалили. Згідно з ним, уконституйовано нову назву держави — Західноукраїнська Народна Республіка, затверджено її герб і прапор.

14–15 листопада на засіданнях уряду й парламенту обговорювали соціально-політичні проблеми на місцях, особливо в Перемишлі, де 11 листопада владу захопили поляки.

17–18 листопада на урядовому засіданні під головуванням К. Левицького продовжили аналіз військово-політичної ситуації у Львові. За згодою супротивних сторін було оголошено дводенне перемир'я. Обговорено й можливість створення трьох нових секретаріатів для національних меншин (поляків, євреїв, німців).

Кость Левицький. Електронний ресурс: <http://www.gazeta.lviv.ua/articles/2008/10/31/35612/>

Якою була діяльність К. Левицького після поразки визвольних змагань?

Менше двох місяців існував уряд К. Левицького, але його державотворча діяльність залишила глибокий слід в історії ЗУНР. Після падіння 22 листопада 1918 р. столиці держави Львова уряд перебрався до Тернополя, потім до Станіслава (нині Івано-Франківськ). Наприкінці грудня К. Левицький передав посаду голови уряду С. Голубовичу і очолив комісію Національної Ради з підготовки виборчої реформи. Коли у липні 1919 р. польське військо захопило Галичину й змусило керівництво ЗУНР і Галицьку армію відступити за Збруч (прит. Дністра), він виїхав до Відня, куди восени після поразки визвольних змагань прибув уряд Є. Петрушевича. К. Левицький був запрошений до нього на посаду уповноваженого в справах преси й пропаганди, а з січня 1921 р. — закордонних справ. Досвідчений політик очолював дипломатичні місії ЗУНР, які виїжджали на міжнародні конференції в Ригу (1920), Женеву (1921), та був членом делегації в Генуї (1922). Водночас заснував і очолив Комітет політичної еміграції, який об'єднував усіх західноукраїнських політемігрантів у Європі, надавав їм

моральну, правову й матеріальну допомогу. Після ліквідації 1923 р. екзильного уряду повернувся до Львова.

Кость Левицький. Електронний ресурс: http://www.kmu.gov.ua/control%5Cuk%5Cpublish%5Carticle?art_id=1237206&cat_id=661234

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. *Назвіть основні події, пов'язані з діяльністю видатної особистості в роки Першої світової війни на українських землях.*
2. *Покажіть на карті місця проживання видатного діяча.*
3. *На основі різних джерел інформації опишіть життя і діяльність Костя Левицького.*
4. *Схарактеризуйте біографію видатної особистості.*
5. *Визначте сутність і особливості поглядів Костя Левицького.*
6. *Користуючись довідковою літературою, Інтернетом тощо для самостійного пошуку інформації, підготуйте доповідь про основні віхи діяльності видатного діяча.*

Урок 10

СИМОН ПЕТЛЮРА

БІОГРАФІЧНІ ДАНІ (ЖИТТЄПИС)

Петлюра Симон Васильович (1879–1926) — громадсько-політичний і державний діяч, публіцист.

Народився у передмісті Полтави у міщанській родині козацького роду.

1895–1901 — навчання у Полтавській духовній семінарії (виключений за вияв революційних настроїв).

3 1900 — член Революційної української партії — РУП (у 1905 р. реорганізована в Українську соціал-демократичну робітничу партію — УСДРП).

1902 — виїжджає на Кубань (працює учителем, архівістом).

1906–1913 — редагує у Петербурзі «Вільну Україну», працює у щоденнику «Рада», співредактор часопису «Слово», редактор російськомовного журналу про Україну «Украинская жизнь».

1914–1916 — працівник Союзу земств і міст, голова Українського військового комітету Західного фронту.

1917 — член Української Центральної Ради (УЦР), голова Українського військового генерального комітету, генеральний секретар військових справ в уряді В. Винниченка.

1918 — формує Гайдамацький кіш Слобідської України, веде активну боротьбу проти більшовиків, за гетьмана П. Скоропадського, очолює Київське губернське земство і Всеукраїнський союз земств; обраний до складу Директорії УНР, головний отаман Армії УНР.

1919 — вихід з УСДРП, голова Директорії військ УНР.

1920 — підписує з Ю. Пілсудським Варшавський договір, керує роботою уряду УНР в еміграції (Польща).

1923–1926 — перебуває за кордоном (Австрія, Угорщина, Швейцарія, Франція), де видає тижневик «Тризуб» і продовжує виконувати обов'язки голови Директорії УНР і головного отамана військ УНР.

1926 — вбитий більшовицьким агентом; похований на кладовищі Монпарнас у Парижі.

ДОКУМЕНТИ, ЩО СВДЧАТЬ ПРО ПОГЛЯДИ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ С. ПЕТЛЮРИ

Яким було дитинство Симона Петлюри?

Симон Петлюра прийшов на світ 10 травня 1879 року в історичному місті Полтава, де за свого часу гетьман Мазепа бився за незалежність України проти російського царя Петра I. Народився Симон Петлюра в козацькій родині і був 3-м сином. Усіх дітей у родині було 4 хлопці та 5 дівчат... Батько Симона Петлюри не мав великих достатків, щоб дати освіту своїм дітям у світських школах, як гімназія, реальна школа та за ними університет чи вищі технічні школи. Як правило, в ті часи в Україні неможливі батьки, що дбали про майбутню долю своїх дітей, віддавали їх до духовних шкіл. Останні на Україні були приступні для всіх станів. На ці школи не поширювався і відомий за царату циркуляр міністерства освіти про «кухарчиних дітей», перед якими були фактично замкнені двері російських гімназій.

Отже і Симон Петлюра початкову освіту одержав у полтавській духовній бурсі («Полтавское духовное училище»). Продовжував свою освіту в духовній семінарії того ж таки міста. Духовні школи того часу не були лихі. Майже всі учні походили із родин духовного стану, при тому і певна кількість із сільського населення, чи з близьких до нього верств. Тому серед бурсаків та семінаристів в Україні ніколи не вигасало українське національне почуття. Хоч навчання й провадилося російською мовою, але поза класами всі говорили лише по-українськи.

Іванис В. Симон Петлюра — Президент України. — К.: Наукова думка, 1993.

Чому Симон Петлюра був звільнений з «богословської класи»?

...Українська стихія розквітала по духовних школах, особливо по семінаріях України. Семінаристи переховували і поширювали нелегальну літературу, друкували й писали проклямації. Поліція робила обшуки, арешти й уживала репресій проти семінаристів. Серед останніх Симон Петлюра відіграв провідну роль, особливо під кутом національним.

Семінарист Симон Петлюра відрізнявся ще музикальністю і був непоганим диригентом, грав добре на скрипці. Співом Франкових «Юних днів, днів весни...» семінарист С. Петлюра захоплював слухачів. Політичні й національні та інші «гріхи» були сіллю в очах семінарської адміністрації. У старшій, богословській 6-й, класі Симон Петлюра з семінарським хором виучив кантату М. Лисенка «Б'ють пороги». Десь у січні 1901 року до Полтави прибув славнозвісний український композитор Микола Лисенко. Симон Петлюра запросив композитора зайти до семінарії, прослухати виконання названої кантати і дати свою оцінку. Цей прихід М. Лисенка до семінарії послужив приводом

до звільнення Симона Петлюри з богословської класи, що траплялося надзвичайно рідко. Отже, здавалося б, що ніякої провини й не зроблено, а семінаристові не дали закінчити школи, викинули, як тоді говорилося, «з вовчим білетом».

Як переказував В. Королів, сталося це не так з волі семінарської адміністрації, як з волі ректора-архієрея Іларіона. Про це Королів-Старий говорить так: «Архієрей закликав Петлюру до себе, вихваляв його хист та здібності, умовляв “пожаліти старого батька”, покинути свої “заблудження” і “сміренно” визнати свої провини та взятися до науки. Певно, на багатьох однолітків Симонових це “архипастирське внушення” справило б неабияке враження, бо вже самий факт особистого покликання до такої важкої особи, якою видавався семінаристам архієрей, кожного повинен би був довести до “трепетання”. Але Петлюра, вислухавши “внушення”, не виявив найменшого зворушення. І коли архієрей поставив йому категоричне питання, чи він обіцяє “справитись”, то юнак також категорично заявив, що йому нема в чому “справлятися”, бо він певен свого шляху й що йому “ідеї дорожчі за родинні відносини”».

Іванис В. Симон Петлюра — Президент України. — К.: Наукова думка, 1993.

Чим займався С. Петлюра після виключення його з семінарії?

З 1902 р. Петлюра розпочав журналістську діяльність. У Львівському Літературно-науковому Віснику, що редагувався М. Грушевським, вийшла його перша публіцистична праця, присвячена стану народної освіти на Полтавщині. Виявивши на ниві журналістики творчу інтуїцію, природний дар та дивовижну працьовитість, він не покидав цієї професії до кінця життя. Рятуючись від неминучого арешту за революційну агітацію, у 1902 р. Петлюра виїхав на Кубань, де спочатку дає приватні уроки в Катеринодарі, а потім працює асистентом-дослідником в експедиції члена-кореспондента Російської Академії наук Ф. А. Щербини, який займався впорядкуванням архівів Кубанського козацтва...

Водночас С. Петлюра вчителював у Катеринодарському початковому міському училищі, публікувався у місцевих часописах, співпрацював з львівськими часописами «Добра новина» і «Праця». Продовжуючи революційну діяльність, організував у Катеринодарі осередок РУП — Чорноморську вільну громаду. У своєму помешканні Петлюра налагодив таємну друкарню, що випускала різні антиурядові листівки. Зрештою, ця діяльність призвела до арешту в грудні 1903 р. Лише у березні наступного року на підставі фіктивної довідки про хворобу він був звільнений «на поруки» під грошову заставу і перебував під особливим наглядом поліції.

Литвин С. Суд історії: Симон Петлюра і петлюріана. — К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2001.

Яким був московський період життя видатного діяча?

Московський період життя Петлюри був для нього багатозначним щодо його національно-політичного світогляду. Там остаточно дооформився і закріпився його здоровий український націоналізм, людяний та універсальний. Там створив він свою концепцію становища України як політичної одиниці не тільки в межах багатонаціонального

Сходу Європи, а й площині міжнародних загальноєвропейських взаємовідносин. Виявом цього останнього був відомий маніфест-декларація, що написав С. Петлюра на початку 1-ої світової війни 1914 року.

Іванис В. Симон Петлюра — Президент України. — К.: Наукова думка, 1993.

Схарактеризуйте маніфест-декларацію Симона Петлюри.

Автором тексту декларації був сам Петлюра. В ній говорилося, що для українців є лише один вибір між Росією та Австрією, — вибір на користь Росії, і що українці повинні чесно та совісно виконати свій обов'язок перед державою... Зазначалося, що в Росії офіційні кола з недовір'ям і неприхильністю ставляться до українських домагань, але ця війна, де українці литимуть свою кров поруч інших за спільну батьківщину, війна, що має провадитись передусім на українській землі, повинна розв'язати всяке недовір'я і забобони та дати українцям усе те, чого вони заслуговують і на що мають право.

Іванис В. Симон Петлюра — Президент України. — К.: Наукова думка, 1993.

Особливо критикувався виголошений Петлюрою в «Украинской жизни» маніфест-декларація «Війна і українці» щодо ставлення українців до початку світової війни, де чітко зазначалося, що українці вибирають сторону Росії і будуть чесно боронити свою землю. Ця декларація відбивала настрої тодішнього широкого українського загалу. Вона була не «індивідуальним актом С. Петлюри», як вважав Д. Дорошенко, а документом редакції, який, за визнанням С. Сірополка, знайшов схвалення «з боку деяких визначних українських діячів, яким С. Петлюра надіслав її перед друкуванням». У статті наголошувалося, що українство у тяжкий час мусить заявити про себе, аби не залишитися поза російськими інтересами. Пізніше міністр закордонних справ уряду УНР О. Шульгин, оцінюючи декларацію, скаже, що вона була «першим виявом участі України в закордонній політиці, коли фактично такої держави не існувало і про неї можна було говорити лише пошепки... У декларації Петлюра орієнтувався не лише на Росію, але й на країни Антанти, з певними демократичними традиціями».

Литвин С. Суд історії: Симон Петлюра і петлюріана. — К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2001.

Чим займався С. Петлюра під час Першої світової війни?

Під час Першої світової війни, на початку 1916 р., С. Петлюра добровільно вступив на службу до Всеросійського Союзу Земств, що в числі інших товариств, де домінували українці, мав завдання допомагати постачанню армії. Його службовці носили військову уніформу, і їх жартома називали «земгусарами». З цього періоду є цікавий спомин генерала М. Юнаківа, надрукований у «Тризубі»: «Перебуваючи начальником штабу 4-ї армії, я мав змогу познайомитися з С. В. Петлюрою. Він, в якості заступника головноуповноваженого санітарної частини (тут неточність, треба уповноваженого Союзу Земств. — С. Л.) Західного фронту, приїхав весною 1916 року з Мінська до Молодечна (ставка штабу армії) для обговорення способів організації санітарної допомоги в запіллі армії. Балакав я з С. В-чем години зо дві, виключно в справі його приїзду;

при чому він зробив на мене глибоке вражіння своїм розумом, знанням справи, а головне — своїм захопленням та кипучою енергією».

Симону Петлюрі довелося чимало спілкуватися із солдатськими масами, проїнятися їхніми настроями, вдалося завоювати популярність серед військових. Завдяки його енергійним заходам там були створені українські військові ради — від полкових до фронтової. Авторитет і повага, здобуті Петлюрою у солдатів, висунули його до керівництва українським військовим рухом.

Литвин С. Суд історії: Симон Петлюра і петлюріана. — К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2001.

Якою була діяльність видатного діяча на початку революції?

З вибухом революції Симон Петлюра скоро появляється в Києві. Всі національно-творчі сили з запалом кинулися до праці з народом і серед народу. І С. Петлюра з головою поринув у ту ж працю. Його бачили скрізь на мітингах, з'їздах і комітетах, на партійних засіданнях, у земстві і на парламентській трибуні Центральної Ради. Незабаром однак виявилось, що всю свою творчу енергію він зосереджує не на чисто політичній стороні революційного процесу, де й без нього було досить визначних людей, а все більше й більше уваги присвячує військовій справі. Він береться до тої частини державної традиції, яка завжди була, є й буде найтруднішою, найнеобхіднішою і одночасно найяскравішою в комплексі революційних завдань.

С. Петлюрі належить честь організації українських збройних сил, створення української армії. Він відтворив занедбану традицію збройної боротьби за батьківщину. На такій праці народні маси найлегше і найкраще розпізнають і оцінюють відповідних людей. Для цієї праці потрібна жертвенна ідейність, непохитна воля, вміння наказувати і та глибока інтуїція, що дозволяє за одну мить розібратись в найтяжчих обставинах. Це ж є прикмети, що мають вроджені революційні вожді.

Українське революційне вояцтво майже всім зобов'язане С. Петлюрі, а цей, останній, так само всім зобов'язаний українському козакові.

Іванис В. Симон Петлюра — Президент України. — К.: Наукова думка, 1993.

Чому 1-й Військовий з'їзд обрав С. Петлюру головою Генерального комітету?

З ініціативи Товариства ім. гетьмана Полуботка 22 травня 1917 скликано в Києві 1-ий Всеукраїнський Військовий з'їзд. На нього прибуло близько 1,000 делегатів від 1,000,000 фронтового вояцтва. Прибув на нього і С. Петлюра як представник вояків-українців західного фронту. Ініціатори з'їзду — поручник М. Міхновський, сотник Павелко та інші представники Полуботківського товариства — вважали за єдиний і певний шлях до відбудови української державності якраз створення могутньої власної армії. Тогочасні політичні діячі не погоджувались з раптовим проголошенням української самостійності. Через те М. Міхновський з товаришами сподівались підтримки ідеї самостійності на військовому з'їзді. Однак значна частина вояцтва ще була під впливом обіцянок російської революції і вірила російській демократії. З'їзд не пішов за ініціаторами, що його скликали.

Симона Петлюру тоді вояки ще мало знали. Імена ж проф. Грушевського та В. Винниченка вже були голосними по цілій Україні. Але вояцтво якось інтуїтивно відчуло силу С. Петлюри і, навіть не почувши його промов, обрало його до президії з'їзду. Скромний, непоказний, без будь-яких рангів і відзнак, С. Петлюра після кількох виступів опанував з'їзд і став, так би мовити, його душею. Він промовляв просто, по-діловому, без демагогії. Можливо, що він не мав стільки зовнішнього ефекту, як М. Грушевський та В. Винниченко, але до його ради прислухалися більше, в ньому відчували оте своє, рідне. На з'їзді він зайняв середню лінію. У своїх промовах він відкинув демагогію про шкідливість творення українських військових частин. Разом з тим, він заспокоював і палких промовців, що кликали негайно творити своє військо. Він добре розумів, що росіяни в самому зародку можуть криво здушити оту раптову самостійність.

1-ий з'їзд ухвалив резолюцію загального характеру про організацію українського війська шляхом українізації російських частин. Для реалізації цих ухвал на 1-му Військовому з'їзді обрано ексекутиву з назвою Генеральний Комітет. Головою його обрано С. Петлюру.

Іванис В. Симон Петлюра — Президент України. — К.: Наукова думка, 1993.

Доведіть, що оцінки тогочасних поглядів С. Петлюри є надзвичайно суперечливими.

На доповідь С. Петлюри з'їзд ухвалив резолюцію «Про українізацію війська». У ній, зокрема, говорилося, що «в існуючих військових одиницях в тилкових частинах всі українські вояки, як офіцери, так і солдати, повинні бути негайно виділені в окремі частини. У військових одиницях на фронті це виділення повинно проходити поволі, — в залежності від тактичних і інших військових обставин, постільки це виділення не буде вносити дезорганізації на фронті».

Деякі історики, зокрема Р. Млиновецький, М. Стахів, С. Томашівський та інші, у своїх працях оцінюють українізацію війська як явище шкідливе для української справи, більше того, перекладають на С. Петлюру відповідальність за підміну ідеї творення національної української армії ідеєю українізації. Але слід зважати, що українізація не могла стати просто чийось суб'єктивним витвором. Вона була стихійно породжена українським військовим рухом і підтримана переважною більшістю тодішніх українських політичних чинників, перетворившись у засіб привернення збройної сили на бік української революції. Також немає сумніву, що українізація для військового руху відіграла активізуючу роль. Ще один істотний момент: у цей процес кожен вкладав своє розуміння. Пересічні вояки розглядали українізацію як шлях створення власної армії. Центральній Раді українізація війська служила важливим агітаційно-пропагандистським засобом для підвищення свого політичного авторитету. Як зазначає О. Щусь, для Петлюри (що він неодноразово підкреслював), українізація вирішувала найважливіше завдання, яке стояло на порядку денному, — «вирвати українських вояків із рук російського командування й скупчити їх на одному фронті». Це був перший необхідний для створення національної армії крок.

Литвин С. Суд історії: Симон Петлюра і петлюріана. — К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2001.

До чого закликав Симон Петлюра народи України?

Повідомлення Генерального секретаря з військових справ С. Петлюри про універсал, ухвалений Центральною Радою.

20 листопада 1917 року

Народи України!

Російська Республіка переживає важкі дні. На півночі, в столиці, громадянська війна. Центрального Уряду немає. В усій країні безвладдя й анархія. Наша Батьківщина також в небезпеці. Якщо не буде створено центральний народний об'єднаний Уряд, Україна також потрапить в анархію і безвладдя.

Український народе!

Ти взяв на себе зобов'язання разом з братніми народами в Україні воювати спільно і встановити на нашій землі порядок і забезпечити майбутнє. Ми як Центральна Рада проголошуємо Українську Народну Республіку з умовою забезпечити твоє правління в нашій країні. Починаючи з цього дня, врятувати всю Росію і, не відділяючись від неї, захистити її цілісність.

У той же час ми повинні міцно об'єднатися в своїй країні, щоб допомогти Росії і зробити з Російської Республіки Федерацію, яка складатиметься з рівних і вільних народів.

До відкриття Установчих Зборів уся виконавча влада, законодавство, забезпечення порядку і спокою, а також уся влада на нашій землі належить лише нашій Раді, нашому власному Уряду.

Секретар з Військових справ Української Народної Республіки Петлюра.

Петлюра С. Статті. Листи. Документи. — К.: Видавництво імені Олени Теліги, 1999.

Схарактеризуйте С. Петлюру за споминами П. Скоропадського?

П. Скоропадський пише, що у даній ситуації згадав і про С. Петлюру, але відкинув цю думку, оскільки: «Петлюра честолобець, ідеаліст без усякого розмаху, а головне, за ним пішли б тільки крайні ліві кола України й Галичини, потім він не стільки державний діяч, скільки партійний, а це для створення держави не годиться. До того ж з ним не рахувались би німці».

П. Скоропадський досить точно підмічає, що С. Петлюра хоч і щирий, але в нього багато пози, вважаючи це рисою, яка вихована в українських діячів усім минулим українського руху. Мовляв, у старій Росії у сфері українства був дозволений лише театр, а «відтіля пішла любов до усялякої театральності і захоплення не стільки сутністю справи, скільки її зовнішньою формою». Хоч спостереження щодо С. Петлюри слушне, однак пояснення доволі спрощене. П. Скоропадський наголошує, що С. Петлюра заслабкий, що вивести Україну з прірви. Інша причина цієї державотворчої неспроможності — його «галичанська закваска», яку не могло сприйняти «здорове українство».

Запобігаючи можливим закидам щодо особистої неприязні до С. Петлюри, а відтак і необ'єктивних оцінок, П. Скоропадський кілька разів повторює, що хоч і був повалений «нібито під фірмою Петлюри» і «повинен мати на нього зуб», все ж вважає його єдиним із соціалістичних діячів в Україні, який «у грошовому відношенні залишився чистою людиною». Як бачимо, серед українських політиків П. Скоропадський виділяє

саме С. Петлюру, наголошуючи, що «Винниченко та інші — це абсолютно інша марка, про яку говорити не доводиться».

Пиріг Р. Я. Симон Петлюра у сприйнятті Павла Скоропадського (за спогадами гетьмана) // Український історичний журнал. — 2009. — № 3.

Чи згодні ви з наведеною оцінкою С. Петлюри?

У радянській історіографії ім'я С. Петлюри згадувалося тільки з принизливим, нищівними оцінками. У 1938 р. вийшов «Короткий курс історії ВКП (б)», який на довгі десятиліття визначав концепцію радянської історіографії. У стилі цієї концепції у 1940 р. Академією наук УРСР був виданий «Короткий курс історії України» з суцільними посиланнями на московське «першоджерело», з переважаючим переповіданням подій у Росії та їхньою проекцією на Україну... В українському варіанті «Короткого курсу...» Петлюра згадується декілька разів, як-то: у зв'язку з обранням головою Українського Генерального Військового Комітету (УГВК), а пізніше як «член буржуазної Директорії і головний отаман петлюрівських військ, які розправлялись з революційними робітниками і селянами, особливо з комуністами, віддаючи їх на муки і смерть. «Петлюрівські загони жорстоко розправлялися з селянами, що захоплювали поміщицькі землі. Селян розстрілювали, селянські з'їзди забороняли, делегатів розганяли зброєю і сікли різками». Уряд УНР називається не інакше як «агентурою інтервентів на Україні, зрадниками, які на початку 1918 р. закликали німецьких окупантів». Автори не пропустили нагоди, щоб запламувати Петлюру погромником, без будь-яких посилань і підтверджень нав'язуючи думку, що «протягом 1919 р. петлюрівці вчинили 800 погромів, замучивши і вбивши коло 100 тис. євреїв»...

З радянських енциклопедичних словників можна довідатися лише таке: «Петлюра — один з верховодів української буржуазно-націоналістичної контрреволюції, один з лідерів УСДРП (Української Соціал-Демократичної Робітничої партії. — С. Л.). В 1917 — один з керівників контрреволюційної Центральної Ради, генеральний секретар у військових справах...»

Литвин С. Суд історії: Симон Петлюра і петлюріана. — К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2001.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. **Назвіть** основні події, пов'язані з діяльністю видатної особистості в роки Першої світової війни на українських землях.
2. **Покажіть на карті** місця проживання Симона Петлюри.
3. На основі різних джерел інформації **опишіть життя і діяльність** видатного діяча.
4. **Схарактеризуйте біографію** Симона Петлюри.
5. **Визначте сутність і особливості** поглядів Симона Петлюри.
6. **Порівняйте** різні точки зору щодо впливу визначного українського громадсько-політичного і державного діяча на політику уряду в листопаді 1917.
7. Користуючись довідковою літературою, Інтернетом тощо для самостійного пошуку інформації, **підготуйте доповідь** про основні події діяльності видатної особистості.

Урок 11 ПАВЛО СКОРОПАДСЬКИЙ

БІОГРАФІЧНІ ДАНІ (ЖИТТЄПИС)

Скоропадський Павло Петрович (1873–1945) — державний і політичний діяч, воєначальник.

Народився у Вісбадені (Німеччина). Походив зі старовинного українського козацько-шляхетського роду Скоропадських. Дитячі роки провів у с. Тростянці на Чернігівщині.

1886–1893 — навчався у Пажеському корпусі у Петербурзі.

1904–1905 — бере участь у російсько-японській війні (нагороджений георгіївською зброєю), призначається флігель-ад'ютантом царя Миколи II.

1910–1912 — командир полків (Фінляндського, кінного), присвоєно звання генерал-майора.

1914–1917 — учасник Першої світової війни, розпочинає українізацію корпусу; обраний почесним військовим отаманом Вільного козацтва, стає на захист Української Центральної Ради (УЦР).

1918 — опозиція до УЦР, на Всеукраїнському хліборобському конгресі обирається гетьманом України; повстання проти гетьманського режиму, зречення влади.

1919–1945 — перебування в еміграції (Швейцарія, Німеччина).

1926 — сприяє створенню Українського наукового інституту при Берлінському університеті.

1945 — помер від важкого поранення, похований в Оберсдорфі.

ДОКУМЕНТИ, ЩО СВДЧАТЬ ПРО ПОГЛЯДИ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ П. СКОРОПАДСЬКОГО

Якими були дитячі та юнацькі роки життя Павла Скоропадського?

...Народився син Петра Івановича Скоропадського та Марії Андріївни Миклашевської у травні 1873-го у Вісбадені, на німецьких мінеральних водах. Дитячі роки провів у родинному маєтку Тростянці, що на Полтавщині.

Десятирічного майбутнього генерала батьки привозять до Москви, де він проходить домашній курс навчання, а після передчасної смерті батька вступає до Пажеського корпусу. Цей закритий учбовий заклад, доступний лише для дітей вищих кіл аристократії, давав курс знань не тільки за середню школу, а й вищу освіту. Навчання військовій справі та наукам поєднувалось із придворною службою. Маленький Павло у мундирі з поперечними галунами, білих брюках та касці з білим султаном часто присутній при дворі царя Олександра III.

Закінчення навчання у Пажеському корпусі не змінило найближчого оточення Павла Скоропадського. Він входить корнетом до Кінної гвардії — Кавалергардського полку. Найбільш привілейованої частини російської армії, у якому колись служив його

батько. Молодий блискучий гвардійський офіцер має більше вільного часу, ніж учень пажезького корпусу, — Скоропадський подорожує Європою і Туреччиною, довго живе у Франції, відвідує Сорбонну, історичні пам'ятки Італії та Греції. Шлюб він взяв у своєму колі, одружившись із стрункою красунею Олександрою, дочкою генерал-ад'ютанта Петра Павловича Дурново і Марії Василівни, уродженої Кочубей, племінницею сумно відомого міністра внутрішніх справ Росії.

Папакін Г. В. Гетьман Павло Скоропадський: штрихи до портрета // Гетьман Павло Скоропадський. Спомини. — К.: Україна, 1992.

Чому сім з половиною місяців Української держави переважна більшість спостерігачів оцінює як період соціального і громадського спокою?

9 квітня 1918 року П. П. Скоропадський, гідний представник гетьманського роду, сміливий генерал, взяв владу на Україні, владу, що фактично упала з рук Центральної Ради та її Ради Міністрів, де провідну роль відігравали українські есери. Більшість партій та верств населення відмовили їм у підтримці, тому переворот пройшов майже без пострілів та крові.

Сім з половиною місяців Української держави переважна більшість спостерігачів оцінює як період соціального і громадського спокою. Зовнішньою запорукою цього була, безперечно, окупаційна австро-німецька армія, що припинила стан громадянської війни і вторгнення на Україну російських військ. Але це можна пояснити також і внутрішньою політикою гетьмана.

Всім відомі карні експедиції «гетьманської варти» на села, які, до речі, сам Скоропадський не наказував зорганізувати. Він віддав земельні суперечки на розгляд ліквідаційних комісій. Але майже ніким не згадується, що «найреакційніший» гетьманський уряд Ф. А. Лизогуба не тільки не скасував робочого законодавства російського Тимчасового уряду та Української Центральної Ради, а навпаки, підтвердив його.

Папакін Г. В. Гетьман Павло Скоропадський: штрихи до портрета // Гетьман Павло Скоропадський. Спомини. — К.: Україна, 1992.

Схарактеризуйте висловлювання П. Скоропадського щодо мирного співіснування і співпраці російської мови, культури тощо з українськими звичаями і традиціями.

П. Скоропадський вважав, що мирне співіснування і співпраця російської мови, культури тощо з українськими звичаями і традиціями можливе, потрібне й корисне для обох слов'янських народів. Він наголошував: «Українці постійно говорять про те, що я використовував російські сили для створення України. Так сталося тому, що одними лише українськими силами неможливо було створити щось вартісне. Дійсно, культурний клас українців дуже малочисельний. Це і є бідою українського народу. Є багато людей, які гаряче люблять Україну і бажають їй культурного розвитку, проте самі ці люди російської культури, і вони, піклуючись про українську культуру, ні на йоту не зраджать російській. Це вузьке українство — виключно продукт, привезений нам з Галичини, культуру якої цілком пересаджувати нам немає жодного сенсу: ніяких передумов на успіх немає і є звичайним злочином... Я галичанин дуже поважаю і ціную за те, що вони

глибоко віддані своїй батьківщині, а також за те, що вони справжні демократи, які розуміють, що бути демократом — не означає діяти по-більшовицькому, як це, на наш сором, відбувається у нас. У них попри все є свій освічений клас, що дає впевненість, що галичани зуміють зберегти свою народність. Великороси і наші українці створили спільними зусиллями російську науку, російську літературу, музику і малярство, і відмовитися від цього свого високого і прийняттого просто смішно і немислимо.

Фігурний Ю. Етнонацієтворча діяльність Гетьмана Павла Скоропадського в українсько-знавчому вимірі // Українознавство. — 2009. — № 2.

Дайте оцінку закордонній політиці Гетьмана.

Таким чином, незважаючи на досить складну міжнародну ситуацію і внутрішні проблеми, П. Скоропадський під час свого правління забезпечив не тільки єдність і збереження базових українських етнічних земель, а й домогся включення нових територій до складу УГД та значно посприяв покращенню її європейського статусу. Про це свідчить безпосередній співучасник подій Антін Кубинський: «В закордонній політиці уряд Гетьмана добився ратифікації Берестейського мирного договору центральними державами, що визнали самостійність України. Складено договір з Кримом, що став автономною частиною України. Створено торговельний, політичний і військовий союз з козацькими урядами Дону й Кубанщини. Заключено договір з Грузією. Закінчено переговори з Румунією, приєднавши до України Бессарабію. Приєднано зі стратегічних причин до України Сіверщину та українські повіти Мінської, Могилівської, Курської та Воронізької губерній. Приєднано до України Холмщину й Підляшшя помимо противних старань австро-угорської дипломатії, яка під впливом поляків хотіла приєднати ті землі до Польщі. Через посередництво Отамана Оренбурзького Козацького Війська генерала Дутова Гетьман нав'язав приятні зносини з Сибірською армією Адмірала Колчака на сході, а в той же час простяг руку дружби з Білорусією й Литвою. Відбулися мирні договори з світською Московщиною, яка признала тоді самостійність Української Гетьманської Держави і з нею було встановлено державні кордони. Між іншим, тоді уряд СРСР не мав сили противитись Україні і навіть дозволив спеціальним потягом за відповідною охороною переїхати з Петрограду до Києва всій родині Гетьмана.

Фігурний Ю. Етнонацієтворча діяльність Гетьмана Павла Скоропадського в українсько-знавчому вимірі // Українознавство. — 2009. — № 2.

Проаналізуйте державотворчу діяльність П. Скоропадського.

Аналізуючи державотворчу діяльність П. Скоропадського, ми хочемо зрозуміти, через які причини УГД зазнала краху.

На нашу думку, це, по-перше, світоглядно-державницькі погляди гетьмана. Хоча він походив зі славетного козацького роду, але як особистість сформувався в умовах Російської імперії, поза якою себе не уявляв. Саме тому українськість для нього була лише формою, тоді як російська великодержавність — його змістом і сутністю. Після знищення царської влади у свідомості П. Скоропадського починає відбуватися світоглядна криза: він як був монархістом, так ним і залишився, але політичні реалії були вже зовсім іншими. З утворенням УЦР та її діяльністю ці зміни стали ще більш

радикальними. Вакуум влади у березні-квітні 1918 р. висунув його на чільні позиції — він очолив УГД. Перебуваючи при владі, гетьман намагався стати справжнім лідером українського народу, але імперське минуле і проросійське оточення П. Скоропадського активно цьому противилося. Заради об'єктивності зауважимо, що хоча він і мріяв про відновлення «великої Росії», але Україну бачив у ній вже не як низку малоросійських губерній, а як повноправного члена Федерації.

Фігурний Ю. Державотворча діяльність Павла Скоропадського в українознавчому вимірі // Українознавство. — 2009. — № 1.

Яка ідеологія була у П. Скоропадського?

Яка ж ідеологія була у П. Скоропадського? Де-юре — гарна, оперта на героїчні козацькі традиції, державницькі ідеали українських гетьманів Б. Хмельницького та І. Мазепи, прагнення українського народу до самовизначення тощо. А де-факто — невизначена, непослідовна. П. Скоропадський у своїх спогадах спочатку стверджує: «Щоби там не було, Україна у тій чи іншій формі буде. Неможливо заставити річку повернути свою течію назад, так і з народом — його не примусити відмовитися від власних ідеалів. Тепер ми живемо в такі часи, коли одними багнетами нічого не зробиш» (Пер. мій. — Ю. Ф.). Згодом він виголошує зовсім інше: «Українці спочатку підтримували мене, міркуючи, що я піду з ними повністю і прийму всю їх галичанську орієнтацію. Але я з ними не погодився, і вони, особливо в останній час, різко пішли супроти мене. Особисто я розумів, що Україна має повне право на існування, але як складова частина майбутньої Російської Федерації, і що необхідно підтримувати все здорове в українстві, відкидаючи його темні і несимпатичні сторони. Великоросам же треба вказати на їх визначене місце. Визнаючи дві паралельні культури, як глава держави, я намагався ставитися до обох таборів абсолютно неупереджено. Я глибоко вірю, що тільки така Україна життєздатна, що вона найбільш відповідає духу простого народу, що всі інші точки зору є, з одного боку, не більш і не менш як революційне шумовиння, з іншого — старий російський урядовий погляд, зараз вже повністю застарілий: «Держати и не пущать» (Пер. мій. — Ю. Ф.). Отже, П. Скоропадський прагнув і Україну зберегти, і відновити давню могутність та силу Російської держави. Гетьман намагався всидіти на двох стільцях одночасно, балансуючи поміж українських і російських політичних сил, а це мало кому вдається.

Фігурний Ю. Державотворча діяльність Павла Скоропадського в українознавчому вимірі // Українознавство. — 2009. — № 1.

Схарактеризуйте особистісно-вольові риси політичного діяча.

...Попри свою амбіційність і честолюбство, П. Скоропадський був досить слабковольною і слабохарактерною людиною. Саме тому німецьке командування зупинило на ньому свій вибір, коли готувало військовий переворот із метою усунути від влади діячів УЦР і сподівалося, що майбутній гетьман стане в їх руках слухняною маріонеткою, виконавцем їхніх планів. Проте на П. Скоропадського мали великий вплив ще і російські монархісти. У своїй аналітичній праці «Причинки до історії Української революції» один із тогочасних військовиків — Є. Коновалець дав таку характеристику гетьману:

«На підставі моїх спостережень, я прийшов до висновку, що П. Скоропадський це людина чесна, але дуже слабівільна, українському народові та його справам дуже й дуже далека; видно було, що Гетьман завзято вчиться української мови, бо від часу першої моєї розмови з ним до наступної зробив великі поступи; майже в кожній розмові зі мною підкреслював, що керується він лише добром України й нарікав, що українці не хочуть його підтримати, але одночасно оточував себе людьми крайньо ворожими до всього українського і майже сліпо слухав їхніх порад і вказівок».

Фігурний Ю. Державотворча діяльність Павла Скоропадського в українознавчому вимірі // Українознавство. — 2009. — № 1.

Яким було ставлення громадсько-політичного діяча до релігійного питання?

П. Скоропадський не тільки розумів величезне значення релігії в житті українців, але й намагався посприяти, щоб український народ не залежав у релігійному питанні від Російської Православної Церкви (РПЦ). Саме з цією метою при гетьманському уряді було засноване Міністерство віросповідань, першим керівником якого призначено професора В. Зінківського, прихильника незалежності від Москви Української Церкви. Так, у червні 1918 р. він виголосив Церковному Собору непохитну волю П. Скоропадського — «встановити автокефалію Української Церкви». А вже на останній сесії Церковного Собору (12.11.1918) новий керівник цього міністерства зачитав декларацію, в якій, зокрема, йшлося: «В самостійній державі має бути і самостійна Церква... автокефалія Української Церкви. Це не лише церковна, але й національна наша необхідність... В імені уряду Української Держави маю за честь оголосити його тверду і непохитну думку, що Українська Церква має бути автокефальною». Таким чином, очільник УГД особисто активно сприяв створенню Української Автокефальної Православної Церкви, тим самим утверджуючи на вищому державному рівні постулат, що Україна та українці мають повне моральне, юридичне і світоглядне право мати свою національну церковну організацію, незалежну від РПЦ і підлеглу тільки Вселенському Патріарху в Константинополі.

Фігурний Ю. Етнонацієтворча діяльність Гетьмана Павла Скоропадського в українознавчому вимірі // Українознавство. — 2009. — № 2.

Які зміни відбулися в житті українського народу завдяки етнонацієтворчій діяльності видатного діяча?

Отже, завдяки етнонацієтворчій діяльності П. Скоропадського відбулися позитивні зрушення й зміни в житті українського народу. Насамперед, це розвиток і впровадження української мови в усі сфери тогочасного соціуму, особливо в освіту, культуру та науку; намагання гетьмана включити до складу УГД етнічні українські землі; сприяння національно-культурному і духовному відродженню України; прагнення створити незалежну від РПЦ УАПЦ тощо. Разом з тим ми хочемо зауважити, що не завжди етнонацієтворча діяльність П. Скоропадського мала послідовно український характер, іноді вона була непослідовною і перебувала під тиском як об'єктивних, так і суб'єктивних причин.

Фігурний Ю. Етнонацієтворча діяльність Гетьмана Павла Скоропадського в українознавчому вимірі // Українознавство. — 2009. — № 2.

Через які причини УГД зазнала краху?

В силу своїх уявлень і міркувань Павло Скоропадський намагався дати Україні спокій, з'єднати соціально-творчі елементи, вивести її на міжнародну арену. Але в умовах жорстокої класової битви, що охопила не тільки територію колишньої Російської імперії, а й більшість європейських країн, острівець ладу і безтурботності, навіть якщо б його і створили, був приречений. Листопадові революції 1918 року в Австро-Угорщині та Німеччині ліквідували зовнішню запоруку стабільності гетьманської влади. Цим скористалися російські більшовики, які через свою мирну делегацію у Києві слідкували за ситуацією в Україні, та національно-соціалістичні партії, що підняли повстання проти Скоропадського. З іншого боку, представники Англії, Франції, США та Італії обіцяли допомогу тільки за умови проголошення курсу на федерацію з білою Росією, який врешті-решт, так як і новий російський кабінет С. М. Гербея, виявився самовбивчим для гетьмана. За допомогою політичних демаршів та воєнних дій майже всі національні сили, що сконсолідувалися, примусили його зректися гетьманства.

Папакін Г. В. Гетьман Павло Скоропадський: штрихи до портрета // Гетьман Павло Скоропадський. Спомини. — К.: Україна, 1992.

Як Павло Скоропадський пояснює помилки у своєму правлінні?

В моїм правлінні були помилки. Головні з них походили з того, що події розвивалися занадто швидко і тому не було досить часу, аби відповідною організацією державно-думаючої частини суспільства підвести готові підвалини під гетьманську владу. Через те, беручи владу до своїх рук, я не мав біля себе людей, котрих добре знав. Ці люди, що були біля мене, не знали добре ні мене, ні моїх переконань. Я не був з ними зв'язаний ні ідейно, ні організаційно. Не кажу, щоб я не передбачав, що на Україні в майбутньому може бути Гетьманство. Навпаки, я був переконаний, що Гетьманство буде, але я міркував, що наперед утвориться сильна і розповсюджена організація, яка буде бачити в сильній владі порятунок Батьківщини і поставить собі мету: таку владу утворити. Що ця організація наперед підготує відповідною пропагандою широкі кола населення, що вона добере, зорганізує та ідейно об'єднає значне число відповідних людей, які й візьмуться за установаження сильної влади в краї. І мені здавалося, ця сильна влада найшвидше зреалізується в історичній формі Гетьманства. Однак підготувати все так, як думалося, на ділі не вдалося. Наша «Громада» тільки починала жити і розвиватися, ми один одного ще мало знали. Ідея сильної одноособової влади цілою нашою організацією офіційно не проголошувалася, а тільки відчувалася...

Гетьман Павло Скоропадський. Спомини. — К.: Україна, 1992.

Порівняйте два уривка з статті Павла Гай-Нижника про створення власної адміністрації гетьмана Павла Скоропадського у 1918 році, який висновок можна зробити?

Урядовці визначили і, так би мовити, «заробітну платню» самого державного провідника, хоча й важко уявити, щоб утримання диктатора визначалося міністрами за власним розрахунком. Так це чи інакше, але 8 жовтня 1918 р. члени Кабінету Міністрів на чолі з прем'єром Ф. А. Лизогубом заслухали заяву міністра фінансів

А. К. Ржепецького з приводу «надання ПАНУ ГЕТЬМАНУ особистого утримання у розмірі 25.000 карб. На місяць»... Таким чином, урядовці фактично обійшли той факт, що жоден закон, не затверджений особисто Гетьманом (за тодішнім законодавством), вважався не дійсним. Цим також передбачався і моральний аспект, адже П. Скоропадському, очевидно, було б не зовсім зручно встановлювати утримання самому собі, хоча й на-вряд чи він не був у курсі справи. У будь-якому випадкові, в підсумкові, утримання Гетьмана обійшлося державі у мільйон карбованців.

Для вирішення харчових і кормових питань приступали з початком осені. Так Малою Радою Міністрів у блокові питань «по штабу Пана Гетьмана» на засіданнях 2 та 5 вересня 1918 р. було вирішено виділити кошти «на харчування Власного Конвою та покриття видатків Власної Канцелярії в сумі 92.615 карб.» Закупівля продукції проводилася на конкурсній основі... На утримання гетьманського конвою на рік слід придбати 5.950 пудів м'яса, 1 тис. пуд. гречаних крупів, 1 тис. пуд. пшона, 250 пуд. перлових крупів, 150 пуд. цибулі, 1.500 пуд. солі...

Гай-Нижник П. Створення власної адміністрації Гетьмана Павла Скоропадського у 1918 році // Київська старовина. — 2000. — № 1.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. *Застосуйте періодизацію вітчизняної та всесвітньої історії як інструмент для розуміння сутності та особливостей життя та діяльності українського видатного діяча у державотворчому процесі 1918 року.*

2. *Використайте карту як джерело інформації для з'ясування місця проживання і діяльності Павла Скоропадського.*

3. *На основі критичного аналізу та інтерпретації альтернативних джерел інформації виділіть та поясніть характерні ознаки діяльності видатної особистості у державному устрої за часів Гетьманату.*

4. *Обґрунтуйте зв'язок між причинами, сутністю, значенням та наслідками державотворчих процесів цього періоду, причинами поразки та їх наслідками і діяльністю Павла Скоропадського.*

5. *Спираючись на загальнолюдські та національні цінності, оцініть роль людського фактора в українській революції.*

Урок 12 ВОЛОДИМИР ВЕРНАДСЬКИЙ

БІОГРАФІЧНІ ДАНІ (ЖИТТЄПИС)

Вернадський Володимир Іванович (28.02 (12.03) 1863 — 6.01.1945) — видатний укр. і рос. природознавець, мінералог і кристалограф, основоположник геохімії, біогеохімії, гідрогеохімії, вчень про ноосферу і біосферу, академік (з 1909), академік Української академії наук (з 1918), перший президент УАН (1918—1919).

Народився в Петербурзі.

1885 — закінчив фізико-математичний факультет Петербурзького університету.

1888–1890 — навчався за кордоном.

1890–1911 — працював у Московському університеті (з 1899 — професор), який залишив на знак протесту проти реакційних заходів міністра освіти Л. Кассо.

З 1914 — очолював геологічний і мінералогічний музей Петербурзької академії наук.

1918 — став одним з організаторів Комісії з вивчення природних продуктивних сил Росії, з якої згодом виділився ряд інститутів — керамічний, оптичний, радієвий, фізико-хімічного аналізу, платини, географії та ін.

З червня 1917 жив в Україні.

В червні 1918 на пропозицію міністра освіти М. Василенка очолив комісію з вироблення законопроекту про заснування Української академії наук, який 14.11.1918 затвердив гетьман П. Скоропадський.

1918–1919 — перший президент УАН.

1920–1921 — професор Таврійського університету в Сімферополі.

1922–1939 — директор створеного ним Державного радієвого інституту.

1939 — разом з ін. вченими створив Комісію по ізотопах. Працював у Празі (Карлів ун-т) і Парижі (Сорбонна). Член Чехо-Словацької АН (з 1926) та Паризької АН (з 1928).

Ідеї Вернадського стали основою нових напрямів сучасної геології, мінералогії, гідрогеології. Розробив ряд теоретичних положень з геохімії, рідкісних і розсіяних елементів, ролі живих організмів у геохімічних процесах, пошуків радіоактивних мінералів тощо. Автор близько 400 праць, серед яких «Очерки геохімії» (1924, 1927), «Биохимические очерки» (1922–1932, 1940) та багато ін.

ДОКУМЕНТИ, ЩО СВДЧАТЬ ПРО ПОГЛЯДИ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ В. ВЕРНАДСЬКОГО

Доведіть, що Володимир Вернадський потомствений українець.

За походженням — з давньої козацької старшинської родини. Предки великого вченого брали участь у війнах Богдана Хмельницького. Іван Никифорович Вернадський, прадід академіка, навчався в Переяславському колегіумі та Києво-Могилянській академії. Переселився на Чернігівщину, був священиком. Син священика, Василь Іванович, вивчився на лікаря, служив в армії, брав участь у тяжких походах Суворова та Кутузова, мав чин штабс-лікаря, працював у київському військовому шпиталі. Отже, всі Вернадські були на ті часи неординарними людьми в інтелектуальному відношенні, коли абсолютна більшість населення була неграмотною.

Батько Володимира — Іван Васильович, маючи лише 20 (!) років, успішно закінчив Київський університет і через кілька років став викладати в цьому престижному вузі статистику та політичну економію. Згодом Іван Васильович був запрошений до столичних вузів — у Петербурзі та Москві, у різні роки працював викладачем. Відомі його зусилля також у царині журналістики та громадської діяльності. Мати Володимира

Івановича, Ганна Петрівна — теж із славного українського козацького роду Константиновичів (перша дружина Івана Васильовича — Марія Миколаївна теж була передовою на той час жінкою — ученим-економістом). Ганна Петрівна кохалася в музиці, співала у відомому петербурзькому хорі; в її репертуарі було багато українських народних пісень, які знали всі Вернадські.

Звичайно, батько й мати досконально знали рідну мову, спілкувалися нею, мали в бібліотеці українські видання, підтримували національні традиції, прилучали ще малого Володимира до українських джерел.

Лупейко В. Кайдашизм, або Доки ж будемо самоїдами? Континент геніального земляка. — К.: Видавництво імені Олени Теліги, 1998.

Якими були дитячі та юнацькі роки Володимира Вернадського?

Народився Володимир Іванович Вернадський 12 березня 1863 року в Петербурзі, де батько, як мовилося вище, працював викладачем вищих навчальних закладів — у Головному педагогічному інституті та Олександрівському лицейі. У 1868 році Вернадські переїхали до Харкова — Івану Васильовичу був потрібен південь, а не петербурзькі тумани, треба було лікуватись. Впродовж трьох років (1873–1876) Володимир навчався у класичній гімназії Харкова. Гімназійна освіта юнака продовжилась у Петербурзі, куди повернулись Вернадські. У 1881 році Володимир був зарахований на природниче відділення фізико-математичного факультету Петербурзького університету. Восьмирічна освіта в класичній гімназії залишила у свідомості Вернадського негативні спогади. У 1916 році вчений писав: «Главным несчастьем было то, что в общем преподаватели древних языков в это время в России были, как у нас, чужие люди, сторонние русской жизни и интересов нашей страны». (Люди русской науки, 1948. — С. 473). Володимир Іванович назвав той навчальний заклад із бездумним зубрінням грецької та латинської мов «изуродованной классической гимназией».

У Петербурзькому університеті у той час працювали чудові вчені: Менделєєв, Докучаєв, Сеченов, Костичев, Бекетов... Володимир Іванович цінував цих світочів науки, взяв на життєві шляхи заповіт Менделєєва про «глубочайшее стремление человеческой личности к знанию и его активному приложению». Молодой учений особливо зблизився з великим ученим-грунтознавцем Василем Докучаєвим.

Лупейко В. Кайдашизм, або Доки ж будемо самоїдами? Континент геніального земляка. — К.: Видавництво імені Олени Теліги, 1998.

Схарактеризуйте діяльність молодого вченого в кінці ХІХ — на початку ХХ ст.

Після закінчення університету Вернадський два роки (1886–1888) працював хранителем мінералогічного музею в університеті. У 1889 році виявив бажання влаштуватися викладачем у Київський або Харківський університет, але цьому бути не судилося. Впродовж двох років (1888–1890) вчений працював в Італії, Німеччині та Франції, поглиблював знання з мінералогії та кристалографії. У 1890 році Вернадського затвердили доцентом Московського університету, а в наступному році вчений захистив звання магістра мінералогії та геогнозії; 90-ті роки були плідними для нього — Вернадський невтомно працював не лише в столицях, але й виїжджав до російських та українських

губерній. У 1897 році Володимир Іванович захистив докторську дисертацію. У 1898 році був затверджений професором Московського університету, у 1906 році Вернадський вже ад'юнкт Академії наук; у 1909 році був обраний академіком. У 1911 році разом з великою групою вчених Вернадський протестував проти реакційної політики міністра Кассо по відношенню до вищої школи, залишив Московський університет і переїхав до Петербурга. У дореволюційні роки вчений побував у Відні, Торонто, Дубліні та інших великих містах зарубіжжя. З різними групами науковців-дослідників учений неоднократно виїжджав в Україну, на Урал, Кавказ та інші регіони імперії.

Лупейко В. Кайдашизм, або Доки ж будемо самоїдами? Континент геніального земляка. — К.: Видавництво імені Олени Теліги, 1998.

Яку участь брав Володимир Вернадський у подіях 1917 року?

У 1917 році в Росії вибухнула буржуазно-демократична революція, при формуванні Тимчасового уряду було утворено міністерство освіти. Спершу його очолив колега Володимира Івановича С. Мануйлов, потім освітянський міністерський портфель перебрав академік С. Ольденбург. Учений охоче відгукнувся на пропозицію вчених увійти до складу міністерства освіти. Вернадський обійняв посаду товариша (заступника) міністра, очолив міністерський відділ вищої школи та керував роботою двох комісій. Це була напружена праця видатного вченого й організатора.

...Прогримів залп «Аврори». Тимчасовий уряд наказав довго жити. Вернадський змушений був перейти на нелегальне становище, часто змінював квартири. 16 листопада 1917 року, коли ще не розгойдалась більшовицька гільйотина й справа лише котилася до масових арештів і терору, Вернадський разом з іншими членами Тимчасового уряду підписав звернення «Ко всем гражданам Российской республики», де гостро засуджував Жовтневий переворот. Через кілька днів більшовицькі керманічі (Ленін, Троцький, Сталін та інші) видали постанову про арешт тих, хто підписав згадане звернення. Володимир Іванович змінив кілька адресів, залишив Петроград і виїхав в Україну.

Лупейко В. Кайдашизм, або Доки ж будемо самоїдами? Континент геніального земляка. — К.: Видавництво імені Олени Теліги, 1998.

Яку роль відіграв видатний вчений у створенні Української Академії Наук?

Україна клекотіла у збройній боротьбі. Вернадський чудово розумів тимчасовість цього кривавого процесу: врешті-решт повинні ж замовчати гармати та гвинтівки... Ніяка сила не може вбити науку, яка повинна служити не політикам, а народові. Вернадський переїхав до Києва. Почалась велика праця над організацією Української Академії Наук. Важко було знайти вчених. Та вони знаходились і групувались навколо невтомного Володимира Івановича — українські й російські науковці. До справи прилучився Агатангел Кримський, який прибув до Києва з Москви з своєю власною багатою бібліотекою. Влітку — на початку осені 1918 року вчені-організатори провели 47 (!) засідань. Відкриття УАН відбулося 14 листопада 1918 року. Закритим голосуванням президентом Академії обрали Вернадського. Незмінним секретарем — Кримського.

Не забуваймо: в той час в Україні ще діяла помираюча гетьманська влада. Цю владу можна й треба, звичайно, критикувати заднім числом. Було і є за що. Але фактом

залишається те, що саме за гетьманату (лише за 8 місяців) бурхливо розвивалось українське книгодрукування, відкривались гімназії, ліцеї, університети... До академічної праці залучались відомі вчені. Київ переходив з рук у руки ворогуючих армій, а Академія функціонувала. Немає потреби вірити в те, що Українська Академія була відкрита більшовиками у лютому 1919 року. Зусиллями Вернадського та Кримського за гетьманату народилась перша Українська Академія Наук...

Лупейко В. Кайдашизм, або Доки ж будемо самоїдами? Континент геніального земляка. — К.: Видавництво імені Олени Теліги, 1998.

Доведіть глибинність досліджень відомого вченого.

Вернадський заявив про себе яскраво й ґрунтовно у багатьох сферах розумової діяльності: плідно трудився у мінералогії, кристалографії, геохімії, біогеохімії, радіогеології, метеоритиці, ґрунтознавстві, гідрогеології та ін. А ще треба долучити публіцистику, історію, організаторську діяльність. Рівень Леонардо да Вінчі, Ломоносова! Все це здійснювала одна людина! Стільки багатолюдних наукових кафедр замінив один Вернадський!

Володимир Іванович написав підручники з мінералогії та кристалографії, коли працював у Московському університеті. Деякі популяризатори Вернадського 60-річну діяльність ученого поділяють на три періоди. Можна погодитись з твердженням, що Вернадський у перший період більше зосереджувався над проблемами мінералогії та кристалографії. У другому періоді, використовуючи величезний фактаж першого періоду, створював геохімію. А в останні 15–20 років Володимир Іванович працював над біохімічними процесами. Цей поділ, звичайно, умовний.

Лупейко В. Кайдашизм, або Доки ж будемо самоїдами? Континент геніального земляка. — К.: Видавництво імені Олени Теліги, 1998.

Якою була головна ідея Вернадського?

Наука завжди була для Вернадського найважливішою справою його життя. Він був чудовим фахівцем у багатьох областях, однак віддавав перевагу вивченню природи.

Подібно до багатьох натуралістів, яким вдалося домогтися видатних успіхів у спеціалізованих областях наук, Вернадський на схилі років прийшов до своїх філософських побудов, вбачаючи в них природне узагальнення фундаментальних принципів, що лежать в основі світобудови. Однак серед усіх відомих учених-натуралістів він помітний не тільки новаторством і глибиною ідей, але їхньою різкою сучасністю.

Головною ідеєю Вернадського стала ідея про центральну роль людини, її розуму у Всесвіті. Він немовби віродив думки наших давніх філософів. Ідеї Вернадського спочатку недооцінювалися його колегами. Однією з причин стали вражаючі досягнення науки, яка завершила свій тріумфальний хід створенням А. Ейнштейном у 1916 р. загальної теорії відносності.

Чимало вчених намагалося бачити в людині тільки талановитого спостерігача природи, який здатен розкрити її таємниці й постійно удосконалювати свої знання. Вернадському ж вдалося побачити в людині умілого творця природи, покликаного, зрештою, зайняти місце біля самого штурвала еволюції.

Вернадському дуже довго довелося відстоювати свої погляди, поки нарешті ним не була обґрунтована ідея про перехід біосфери в ноосферу як про закономірний і неминучий етап розвитку матерії.

Вернадський В. І. Електронний ресурс: http://www.nbu.gov.ua/nsu/vernadsky/biography_3.html

Схарактеризуйте філософські підходи вченого до природознавства.

Центральною ідеєю, що проходить крізь усю творчість Вернадського, стала єдність біосфери й людства. Вернадський у своїх роботах із природознавства показує корені цієї єдності, значення організованості біосфери в розвитку людства. Коло питань, які Вернадський розробляє у своїх роботах, досить широке. Але скрізь учений прагнув знайти те головне, що, на його думку, у глобальному масштабі має відношення до влаштування навколишнього простору. З усього конкретного він пробував виділити те загальне, що змогло б прояснити картину світу, у центрі якої знаходиться людський розум.

Під час вивчення «мертвої речовини», кристалів і мінералів Вернадський зумів вловити цілісність, а не неоднорідність світу (простору). Він не спирався на загальні міркування, а намагався осмислити конкретні наукові дані кристалографії. Вернадський вважав, що кристал — це особливе активне середовище, особлива форма простору. Якщо сказати іншими словами, то можна подати це в такий спосіб: не існує однорідного простору світу (загального ефіру), а є безліч його форм, станів. Кристал — один зі станів, якому властива неоднорідність фізичних властивостей у різних напрямках. Аналогічно Вернадський прагнув побачити історичну роль мінералів. Він вважав, що мінерали є залишками тих хімічних реакцій, що відбувалися в різних точках земної кулі. Ці реакції відбуваються відповідно до відомих законів, які, очевидно, полягають у тісному зв'язку із загальними змінами, яких зазнає Земля як планета. Вернадський хотів пов'язати ці різні фази Землі із загальними законами небесної механіки. На підставі цих скупих даних у вигляді уламків різних елементів він намагається зрозуміти, як розвиваються планети й космос.

Вернадський В. І. Електронний ресурс: http://www.nbu.gov.ua/nsu/vernadsky/biography_3.html

Схарактеризуйте Вернадського, як справжнього патріота рідної землі та свого народу.

...Вернадський був не лише великим першовідкривачем біогеохімічних, космогонічних процесів, а й філософом, політиком, публіцистом, творцем історії та літописцем грандіозних історичних процесів, свідком і учасником яких він був сам. Володимир Іванович все життя захоплювався історією. Починаючи з гімназійних років, він прилучався до джерел, де розповідалось про Київську Русь, Україну, Росію. Вернадський був українцем, справжнім патріотом рідної землі та свого народу. Кохався в рідній мові, знав її досконало, писав листи в Україну українською мовою, проживав на Полтавщині довгі роки, віддавав цьому благословенному краю свої сили й знання, доклав чимало зусиль для організації Української Академії Наук. І в який голодний, холодний, нещадний час. Це був мужній і неповторний у світі науковий і громадянський подвиг. Доповнимо: наявністю національної Академії Наук Україна прилучалась до рядів

передових цивілізованих націй, адже колонії й туземці ніколи не мали Академій... Вернадський-таки був визначним істориком. Вдумливим літописцем вітчизняної науки. Учений краще за всіх здійснив опис життя й діянь Михайла Ломоносова, чимало уваги присвятив історії природничих наук в Росії. Не лише науковці, а й широкий читацький загал і нині мають можливість ознайомитись з працями академіка, присвяченими видатним ученим та історії Академії Наук Росії.

Лупейко В. Кайдашизм, або Доки ж будемо самоїдами? Континент геніального земляка. — К.: Видавництво імені Олени Теліги, 1998.

Від чого застерігав людське суспільство видатний вчений?

Колосальна робота була виконана вченим у дослідженні хімічного складу земної кори. Активно працював над радіоактивними мінералами, передбачав розщеплення атома, утворення теплової енергії з радіоактивних мінералів. У 1910 (!) році застерігав людське суспільство: «Жодна країна, жодне суспільство не можуть бути байдужими, для чого будуть використані джерела променевої енергії». У 1922 році вчений писав: «Ми підходимо до великого перевороту в житті людства, з яким не можна порівняти нічого досі пережитого...»

Лупейко В. Кайдашизм, або Доки ж будемо самоїдами? Континент геніального земляка. — К.: Видавництво імені Олени Теліги, 1998.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. **Назвіть** дати основних подій, пов'язаних з біографією видатного діяча періоду визвольних змагань та громадянської війни.

2. **Покажіть на карті** місця основних подій, пов'язаних з видатною особистістю періоду визвольних змагань та громадянської війни.

3. **Схарактеризуйте діяльність Володимира Івановича Вернадського, видатного українського вченого.**

4. **Надайте характеристику історичної особистості.**

5. **Сформулюйте власні погляди та оцінки щодо значення діяльності Володимира Івановича Вернадського.**

Урок 13

ЄВГЕН ПЕТРУШЕВИЧ

БІОГРАФІЧНІ ДАНІ (ЖИТТЄПИС)

Петрушевич Євген Омелянович (1863–1940) — український громадсько-політичний діяч, президент Західної Облaсті Української Народної Республіки.

Народився у Буську (тепер Львівська область) у сім'ї священика. Навчався в Академічній гімназії у Львові та на правничому (юридичному) факультеті Львівського університету. Доктор права. Відкривши власну адвокатську контору у Сокалі, став головою місцевої філії (відділення) товариства «Просвіта» та повітової каси ощадності.

1907–1918 — посол австрійського парламенту, заступник голови Української Парламентарної Репрезентації.

3 1910 — депутат галицького сейму, брав активну участь у боротьбі за реформу виборчого закону.

1914–1918 — член Головної Української Ради та Загальної Української Ради.

1917–1918 — голова Української Парламентарної Репрезентації в австрійському парламенті.

19.10.1918 — як президент Української Національної Ради проголосив створення на українських землях Австро-Угорщини Української держави.

4.01.1919 — обраний у Станіславові (тепер Івано-Франківськ) Президентом Західно-Української Національної Ради (фактично — Президентом ЗУНР).

Після проголошення 22.1.1919 Акту Злуки ЗУНР і УНР згідно з рішенням Трудового Конгресу України у Києві став членом Директорії УНР.

9.6.1919 — у зв'язку з критичним становищем призначений Українською Національною Радою Диктатором ЗО УНР-ЗУНР. Директорія УНР не визнала чинності цього акту і вивела Петрушевича зі свого складу. Після переходу Галицької Армії та уряду ЗО УНР за р. Збруч на територію Наддніпрянської України, виявилися гострі розходження політичних ліній Є. Петрушевича та С. Петлюри, у першу чергу на тлі можливого союзу УНР з Польщею.

15 листопада 1919 — Петрушевич покинув Кам'янець-Подільський, осідок українського уряду і виїхав через Румунію до Відня.

Після укладення 21.4.1920 договору між УНР і Польщею, згідно з яким, зокрема, українська сторона офіційно визнала анексію Польщею Галичини, Західної Волині, частини Полісся, Лемківщини, Підляшшя, Посяння і Холмщини, Є. Петрушевич визнав цей акт юридично неспроможним й очолив дипломатичну боротьбу за самовизначення Галичини на міжнародній арені.

В серпні 1920 — сформував екзильний уряд Диктатора, який ставив собі за мету домагатися відновлення незалежності ЗУНР дипломатичними засобами.

15.03.1923 — після рішення Ради Послів про передачу Галичини до складу Польщі (14.03.1923) уряд Петрушевича припинив свою діяльність.

До кінця свого життя перебував на еміграції у Берліні.

У 1920-х рр. перейшов на позиції радянофільства; порвав з радянофільською орієнтацією після краху політики українізації в УСРР, Помер у Берліні. Похований на цвинтарі катедрі св. Ядвіги.

ДОКУМЕНТИ, ЩО СВДЧАТЬ ПРО ПОГЛЯДИ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ Є. ПЕТРУШЕВИЧА

Якою була діяльність Є. Петрушевича на початку століття?

Народився 3 червня 1863 р. у м. Буськ, нині Львівської області, в сім'ї греко-католицького священика. Батько був знавцем української історії й літератури, людиною широкого духовного кругозору, глибокої національної свідомості. Відповідно виховав своїх трьох синів.

Після закінчення Академічної гімназії записався на студії правничого факультету Львівського університету. Вже в студентські роки став одним із лідерів молодіжного руху, очолював «Академічне братство». Після отримання ступеня доктора права відкрив у м. Сокаль (нині Львівської обл.) адвокатську канцелярію. Виявив себе талановитим організатором суспільно-політичного й культурно-освітнього життя у віддаленому від галицької столиці повіті. Був головою повітової «Просвіти». Закладав мережу її осередків у регіоні, заснував повітову ощадну касу, очолював боротьбу проти москвофільства, яке мало досить сильні позиції в Сокальщині. Як адвокат здобув прихильність широкого загалу населення професійним захистом від свавілля властей.

Із утворенням 1899 р. Української національно-демократичної партії став її активним членом. Отже, не випадково на перших (після прийняття в Австро-Угорщині демократичного закону) виборах до парламенту 1907 р. його обрано послом від великої виборчої округи Сокаль–Радехів–Броди (нині міста Львівської обл.). Серед 30 українських депутатів став одним із лідерів (поряд з К. Левицьким), а згодом — головою парламентської репрезентації, виступи якого на сесіях відзначалися цілеспрямованістю і глибокою аргументацією. Критикував політику австрійського уряду в національному питанні, постійно звертав увагу парламенту на нехтування властями інтересів бідноти, наполегливо вимагав впровадження реформ, насамперед виборів до Галицького сейму, в якому існуюча більшість українців мала всього 12 послів. Унаслідок чисельної переваги поляки часто приймали закони у власних інтересах.

Матеріал з Вікіпедії — вільної енциклопедії.

Аргументуйте вислів К. Левицького, що «Євген Петрушевич виявляв велику енергію у важніших хвилинах наших визвольних змагань. Поміж послами належав до діячів гострійшого тону».

Не менш активну участь брав у діяльності австрійського парламенту. У розпал Першої світової війни (1916 р.) замінив К. Левицького на посаді голови української парламентської репрезентації, очолив боротьбу на захист інтересів українства. Вона набула особливо гострого характеру після оприлюднення 23 жовтня того року царського маніфесту, який надав полякам право на відновлення державності й фактично підпорядкував Польщі Галичину. З цього приводу між українськими парламентарями, з одного боку, та австрійськими і польськими, з другого, розгорнулася справжня війна. Є. Петрушевич провів низку зустрічей з впливовими діячами Австро-Угорщини, оприлюднив кілька аргументованих заяв у виступах і пресі, відстоюючи історичну справедливість щодо Галичини — української етнічної території та її народу, що мав таке ж право на національну державність, як і інші народи імперії.

Використовуючи такі потужні аргументи, як участь українців, зокрема Легіону українських січових стрільців, у війні на боці Австро-Угорщини, антиросійське спрямування політики Загальної Української Ради, українські послы парламенту на чолі з Є. Петрушевичем і К. Левицьким домоглися деякого послаблення утисків урядових чиновників та польської адміністрації на українське населення Галичини. Українців стали більше залучати на керівні посади в місцеві та регіональні установи, більше того, І. Горбачевський став міністром здоров'я (1917–1918), а Й. Ганінчак — генеральним

прокурором Австрії. Вдалося змістити відверто пропольської орієнтації цісарського намісника в Галичині генерала Діллера, якого замінив більш поміркований і прихильний до українців генерал Гуйн. Парламентську діяльність Є. Петрушевича високо оцінював К. Левицький: «Євген Петрушевич виявляв велику енергію у важніших хвилинах наших визвольних змагань, — писав він у спогадах 1937 р. — Поміж послами належав до діячів гострійшого тону».

Матеріал з Вікіпедії — вільної енциклопедії.

Як Є. Петрушевич реалізував історичну постанову утворення на етнічних українських землях незалежної держави?

Усвідомлюючи, що монархія Габсбургів стоїть на межі розвалу, 10 жовтня галицький політичний провід під керівництвом Є. Петрушевича прийняв рішення скликати 18 жовтня у Львові Українську конституанту, щоб визначити долю краю. Представницьке зібрання українських послів парламенту, галицького й буковинського сеймів, єпископату, представників політичних партій, організацій і товариств (близько 500 осіб) 19 жовтня проголосило утворення на етнічних українських землях незалежної держави й обрало УНРаду на чолі з президентом Є. Петрушевичем для реалізації історичних постанов. 21 жовтня на зборах відпоручників з усього краю в Народному домі він оголосив у присутності митрополита А. Шептицького опрацьований ним статут УНРади та виклав план легального й мирного переходу влади в руки українців. З цим виїхав до Відня.

Однак мирним шляхом перебрати владу у Галичині не вдалося. У зв'язку з реальною загрозою приєднання Галичини до Польщі провід УНРади під керівництвом К. Левицького й Військовий комітет на чолі з Д. Вітовським здійснили 1 листопада 1918 р. переможне повстання у Львові й на теренах Галичини та Буковини. 1 листопада проголошено утворення ЗУНР, а 9 листопада сформовано її перший уряд. У краї розгорнуто національно-державне будівництво. Розв'язана поляками війна і запеклі бої у Львові не дали змоги Є. Петрушевичу повернутися до краю. Він прибув до Станіславова, куди після втрати Львова перебралось керівництво ЗУНР, і вже 3 січня 1919 р. провів першу сесію УНРади, на якій ухвалено закон про злуку з УНР. Після урочистого проголошення і схвалення Акта злуки у Києві 22 січня увійшов до складу Директорії.

Матеріал з Вікіпедії — вільної енциклопедії.

Схарактеризуйте Євгена Петрушевича як президента УНРади.

Як президент УНРади Є. Петрушевич здебільшого виконував репрезентативні функції й згідно з Тимчасовим Основним Законом не мав реальних прав для реалізації власних поглядів на внутрішню й зовнішню політику держави. Його надмірний парламентаризм і конституціоналізм часом були перешкодою й піддавалися критиці під приводом, що вони не відповідали ситуації в державі, охопленій кровопролитною війною. Але своєю політичною культурою, парламентським досвідом і тактом умів впливати на перебіг подій. УНРада під його провідом діяла як справжній парламент, де панувала атмосфера демократизму й свободи слова. Вона опрацьовувала низку необхідних законів, які регламентували суспільно-політичне й економічне життя, заклали правову базу держави й відповідали прагненням та інтересам народних мас, завдяки

чому вдалося уникнути гострих соціальних конфліктів. На відміну від Наддніпрянщини й більшовицької Росії, в ЗУНР не було місця проявам анархізму, отаманщини та іншим деструктивним явищам, смертельно небезпечним для молодих держав.

Матеріал з Вікіпедії — вільної енциклопедії.

Якою була участь ЗУНР та її президента улітку 1919 р.?

Улітку 1919 р. польське військо за сприяння Антанти захопило майже всю Галичину, а румунське — Буковину. Під загрозою державної кризи УНРада 9 червня надала Є. Петрушевичу диктаторські права, які означали сумісництво обов'язків президента й голови уряду. Відтак функції Державного секретаріату передано уповноваженим, зокрема, С. Голубовичу — функції уповноваженого з внутрішніх справ, В. Курмановичу — військових, С. Витвицькому — закордонних та ін. В цілому це рішення було схвалено галицьким суспільством, але керівництво УНР розцінило його як недемократичне, вбачаючи у ньому сепаратистські тенденції. Є. Петрушевича усунуто із Директорії, а щоб утримати надійний вплив на регіон, при уряді УНР утворено міністерство Галичини на чолі з соціалістом С. Вітиком. В результаті відносини Є. Петрушевича з С. Петлюрою, які й до того не були ідеальні, загострилися. Ситуацію намагався використати радянський уряд України. Його голова Х. Раковський пропонував військовий союз у боротьбі з Польщею всього за однієї умови — порвати стосунки з Директорією. Але соборницькі інтереси Є. Петрушевича перемогли й він прийняв пропозицію С. Петлюри приєднати Галицьку армію до армії УНР для спільної боротьби з більшовиками за визволення України. Урядові структури й УГА перейшли Збруч (прит. Дністра) і розмістилися в районі м. Кам'янець-Подільський (нині Хмельницької обл.). У серпні об'єднана армія розгорнула бойові дії на Правобережжі й на короткий час визволила Київ. Невдовзі вона билася на двох фронтах — проти більшовицького і денікінського війська. Впродовж війни керівництво УНР вело закулісні інтриги проти Є. Петрушевича. Справа дійшла до сепаратних переговорів С. Петлюри з поляками за його спиною. Коли знесилена жажливою епідемією тифу Галицька армія змушена була заради порятунку укласти перемир'я з денікінцями, а С. Петлюра здав полякам Кам'янець-Подільський, керівництво ЗУНР через Румунію виїхало до Відня.

Матеріал з Вікіпедії — вільної енциклопедії.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Застосуйте періодизацію вітчизняної та всесвітньої історії як інструмент для розуміння сутності та особливостей життя та діяльності української видатної особи у державотворчому процесі у 1917–1920 рр.

2. Використайте карту як джерело інформації для з'ясування місця проживання і діяльності видатного діяча.

3. На основі критичного аналізу та інтерпретації альтернативних джерел інформації виділіть та поясніть характерні ознаки діяльності видатної особистості у державному устрої за часів ЗУНР.

4. Обгрунтуйте зв'язок між причинами, сутністю, значенням та наслідками державотворчих процесів цього періоду, причинами поразки визвольних змагань та їх наслідками і діяльністю Євгена Петрушевича.

5. Спираючись на загальнолюдські та національні цінності, оцініть роль людського фактора в українській революції.

Урок 14

НЕСТОР МАХНО

БІОГРАФІЧНІ ДАНІ (ЖИТТЄПИС)

Махно Нестор Іванович (1888–1934) — повстанський отаман, один із лідерів анархістського руху в Україні.

Народився у с. Гуляйполе Катеринославської губернії (тепер Запорізька область) у багатодітній бідній селянській сім'ї.

Деякий час навчався у гуляйпільській початковій школі.

1906 — стає членом анархістської організації «Спілка бідних хліборобів».

1906–1908 — кілька разів заарештовується за участь в експропріаціях.

1910 — засуджується до смертної кари (замінена довічною каторгою).

1911–1917 — в'язень Бутирської тюрми у Москві; повернення на Катеринославщину (стає головою сільради у Гуляйполі).

1918 — формує «селянські вільні батальйони», деякий час перебуває у Таганрозі, Царицині, Астрахані, Москві; веде боротьбу з Директорією УНР, переходить на бік більшовиків.

1919 — боротьба проти військ Директорії та Антанти, виступи проти радянської влади, створення Революційної партизансько-повстанської армії України; розгром денікінців під Уманню.

1920 — боротьба з радянськими військами; зближення з більшовиками, участь махновців у розгромі Врангеля.

1921 — боротьба проти радянської влади, початок еміграції (Румунія, Польща, Німеччина).

1925 — переїзд у Францію; пише книгу спогадів.

1934 — помер у паризькому шпиталі від туберкульозу; урна з прахом Н. Махна замурована в стіні комунарів на кладовищі Пер-Ляшез.

ДОКУМЕНТИ, ЩО СВДЧАТЬ ПРО ПОГЛЯДИ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ
Н. МАХНА

Якими були дитячі роки Нестора Махна?

Суперечливих постатей в історії нашої Батьківщини чимало... Але жодну з них більшовицька пропаганда не зображувала так злостиво й карикатурно, як Нестора Махна. На жаль, через старі стереотипи його особистість і нині багатьом здається загадковою та незрозумілою.

Коли у церкві с. Гуляйполе хрестили немовля, трапилась несподіванка: на рясі священика спалахнув рукав. Стривожені прихожани, згадавши прикмету, зашепотіли: «Великий розбійник народився...» Того дня в церковній книзі з'явився запис: «Махно Нестор Іванович».

Нестор Махно (Михно, Михненко) народився у с. Гуляйполе Олександрійського повіту Катеринославської губернії (нині Запорізька обл.). Він був п'ятою дитиною в сім'ї бідного сільського кучера. Записуючи дату народження сина, батько відписав йому один рік, щоб не віддавати хлопця в армію ще зовсім юним. Як виявилось пізніше, саме цим він врятував синові життя.

Дитинство Нестора не було солодким: оскільки батько помер рано, злидні й голод терзали родину, аж поки хлопці підросли і почали заробляти на життя. Впертий, відчайдушно сміливий, він не раз потрапляв у всілякі скандальні історії. З-поміж ровесників вирізнявся хворобливим честолюбством, прагненням постійно бути в центрі усіх подій, причому на перших ролях.

Календар знаменних і пам'ятних дат. — К.: Книжкова палата України. — 2009. — № 4.

Як згадував Нестор Махно своє дитинство?

Батька свого я не пам'ятаю, бо він помер, коли мені було лише 11 місяців, — згадував Махно. — П'ятеро нас, братів-сиріт, одне одного менше, залишилося на руках нещасної матері, яка не мала ні кола, ні двора. Невиразно пригадую раннє дитинство, позбавлене звичайних для дитини ігор і пустощів, затьмарене сильними нестатками й прикрощами, яких зазнавала наша сім'я, доки не піднялися на ноги хлопці і не стали заробляти самі на себе. На 8-му році мати віддала мене у 2-гу гуляйпільську початкову школу. Шкільні премудрощі давалися мені легко... Взимку я навчався, а влітку наймався до багатих хуторян пасти вівці або телят. Під час молотьби ганяв у поміщиків в гарбах волів, одержуючи за це по 25 коп. на день.

Верстюк В. Ф. Махновщина. Селянський повстанський рух на Україні (1918–1921). — К.: Наукова думка, 1991.

З якою метою вступає Нестор Махно до «Спілки бідних хліборобів»?

У 1906 р. сільський парубок Нестор вступає до «Спілки бідних хліборобів», яка, в основному, грабувала місцевих багатіїв, нападала на банки та каси. Саме тоді в його свідомості почав викристалізовуватися ідеал майбутнього: суспільство анархічного комунізму, засноване на всебічно розвиненому, творчо незалежному і абсолютно вільному житті людини. Нестор Махно брав активну участь у всіх пограбуваннях і розбійних нападах «Спілки». Дійшло навіть до того, що в серпні 1907 р. він, нібито, підстрелив людину, однак не знайшлося свідків, які б погодилися підтвердити це в суді.

У 1909 р. Махна звинувачують у вбивстві урядового агента-інформатора і кидають до Олександрівської в'язниці. Через рік суд оголосив вирок: смертна кара, яка згодом була замінена каторгою. Після помилування Нестора Махна етапували до Москви — у Бутирську тюрму.

Календар знаменних і пам'ятних дат. — К.: Книжкова палата України. — 2009. — № 4.

Яке враження справляв Нестор Махно?

Нестор закінчив всього два класи, але наполегливо займався самоосвітою, прочитав сотні книжок, а тому справляв враження людини ерудованої. Махно умів добре говорити, мав природні артистичні здібності, був талановитим воєначальником,

запровадив у війську багато тактичних та організаційних нововведень. Спершу він був бойовим командиром у більшовиків, які відзначили його ледве не першим, після запровадження цієї нагороди, орденом Червоного Прапора. Потім створив на східних землях України селянську державу — Гуляйпільську республіку, що успішно воювала проти білих і німців у союзі з більшовиками.

Календар знаменних і пам'ятних дат. — К.: Книжкова палата України. — 2009. — № 4.

Більшість людей, яким довелося зустрічатися з Махном, відзначали в його характері неврівноваженість, схильність до імпульсивних, але не завжди продуманих дій, підвищену емоційність навіть у звичайній розмові, непередбаченість, а іноді і алогічність вчинків. Ці риси з особливою рельєфністю виявилися у діяльності Махна після звільнення з каторги.

Верстюк В. Ф. Махновщина. Селянський повстанський рух на Україні (1918–1921). — К.: Наукова думка, 1991.

Як пройшла зустріч Махна з Леніном?

Наступного дня, рівно о першій годині, — писав Махно, — я знову був у Кремлі у товариша Свердлова. Він провів мене до Леніна. Той зустрів мене по-батьківськи: однією рукою взяв за лікоть, іншою злегка торкаючись плеча, посадив у крісло... Сів напроти мене й заходився розпитувати. З яких я країв? Як селяни сприйняли гасло «Вся влада Радам!» на місцях? Як вони організували відсіч противникам цього гасла? І чи бунтували селяни проти контрреволюційних німецьких військ? Якщо так, то чого їм бракувало, щоб злитися з червоногвардійцями (боротьба ж за наші спільні досягнення)?

Відповідав коротко.

Ленін з притаманною організатору і керівнику увагою намагався так продумувати свої запитання, щоб я найдетальніше зупинявся на них.

Верстюк В. Ф. Махновщина. Селянський повстанський рух на Україні (1918–1921). — К.: Наукова думка, 1991.

Схарактеризуйте два принципово різних підходи до розуміння природи Радянської влади і її органів.

Махно згадує, що Ленін декілька разів, принаймні тричі, ставив перед ним запитання: як селяни сприйняли гасло «Вся влада Радам!» Махно відповів, що селяни стоять за владу Рад. Вони вважають при цьому, що обрані народом і у всьому йому підзвітні Ради повинні повністю визначити політику на місцях.

— У такому випадку селянство у вашій місцевості заражене анархізмом, — зазначив В. Ленін.

— А хіба це погано? — відреагував Махно.

— Я не хочу цього сказати. Навпаки, це було б відродно, тому що прискорило б перемогу комунізму над капіталізмом і його владою, — резюмував Ленін і додав, що вважав анархізм селян тимчасовою і швидковиліковою хворобою. За кількома фразами, якими обмінялися співрозмовники у цілком спокійній і толерантній формі, не можна не побачити двох принципово різних підходів до розуміння природи

Радянської влади і її органів. Для Махна, і для більшості представників дрібнобуржуазної демократії, ради залишалися насамперед представницькими органами різних верств і прошарків трудящих мас, в селах — загальноселянськими органами, підзвітними в першу чергу своїм виборцям і виконуючими їх волю. В свою чергу для Леніна Ради були елементами державного механізму, провідниками основного політичного принципу — диктатури пролетаріату; вони підлягали суворому вертикальному управлінню, повинні були беззаперечно виконувати волю вищої інстанції.

Верстюк В. Ф. Махновщина. Селянський повстанський рух на Україні (1918–1921). — К.: Наукова думка, 1991.

«Можна сміливо назвати Нестора Махна Разіним або Пугачовим ХХ століття», — чи згодні ви з цією думкою?

Серед головних діючих осіб революції та громадянської війни на Україні однією з найбільш яскравих і своєрідних є легендарний «батько Махно». Очолюючи протягом 1917–1921 років селянські маси півдня України, він воював практично з усіма владами та режимами, які існували в той складний і суворий час. Ведучи боротьбу проти військ Каледіна, Центральної Ради, Скоропадського, Петлюри, Денікіна, Врангеля, Григор'єва, австро-німецьких та антантівських інтервентів самостійно або на боці радянської влади, Махно вніс значний вклад у розгром об'єднаних внутрішніх та зовнішніх антирадянських сил. Водночас своєю пропагандою, настійними спробами загальмувати соціалістичні перетворення, тривалою кровопролитною боротьбою проти Червоної Армії він не лише завдав значної шкоди державі диктатури пролетаріату, а й певною мірою грав на руку її численним ворогам. Задля справедливості слід сказати, що боровся Махно проти радянської влади «по-лицарськи» — віч-на-віч, жодного разу не стаючи під знамена білогвардійсько-націоналістичних або інтервентських армій. Нестор Махно, якого в народі шанобливо називали «батьком», був справжнім ватажком селян і стійко боровся за їх інтереси. Його можна сміливо назвати Разіним або Пугачовим ХХ століття. Махно, як ніхто інший, відчував настрої селянських мас, щоразу повертаючи зброю проти тих, хто становив найбільшу загрозу селянину.

Волковинський В. Нестор Махно. Легенди і реальність. — К.: Перліт Продакшн, ЛТД, 1994.

З якою оцінкою Нестора Махна ви згодні?

Ім'я Нестора Махна привертало й привертає увагу не лише істориків, а й письменників, поетів, кінематографістів, художників.

Про «батька» писали О. Толстой, В. Винниченко, В. Короленко, О. Гончар, В. Підмогильний, О. Безименський та багато інших майстрів слова. Одні називали його «фігурою колоритною і значною мірою чудовою», інші — «катом буржуазії — добродійцем пролетаріату», і навіть «суворим, нещадним деспотом, убивцею й погромником, якого не бачив світ». Багато для створення образу Махна серед широкої громадськості зробив кінематограф, насамперед такі фільми, як «Червоні дияволята», «Пархоменко», «Ходіння по муках» та ін.

Календар знаменних і пам'ятних дат. — К.: Книжкова палата України. — 2009. — № 4.

Анархіст Теппер (Гордєєв) відверто перебільшує роль анархічної ідеї в повстанському русі, уперто доводить, що формування світогляду гуляйпільського отамана відбувалося під впливом князя Кропоткіна, Кареліна — тобто відомих вождів безвладдя.

Анархіст Маринін (Аршинов) такої ж думки.

Колишній начальник штабу повстанської армії, автор товстої книжки «Дороги Нестора Махна», Віктор Білаш зовсім ні на чому не наголошує, а намагається бути достеменно документальним, але в одному занадто категоричний: бойовими діями повстанської армії керував не Махно, а, головним чином... штаб армії. На війні, там, де кров та смерть, надзвичайно важко знайти істину. Напевне, з цієї причини Віктору Білашу (разом із сином) не вдалося уникнути прорахунків у відмірюванні слави — а ковдра слави не безмежна! Тому в книжці «Дороги Нестора Махна» головний герой проходить через усі битви, ніби силует в тумані.

Лактіонов-Стезенко М. Нестор Махно — пошук істини // Дніпро. — 2001. — № 11–12.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. **Назвіть** дати основних подій, пов'язаних з біографією видатного діяча періоду визвольних змагань та громадянської війни.

2. **Покажіть на карті** місця основних подій, пов'язаних з видатною особистістю періоду визвольних змагань та громадянської війни.

3. На основі різних джерел інформації **опишіть** політичні події, пов'язані з ім'ям Нестора Махна.

4. **Складіть політичний та історичний портрет** Нестора Івановича Махна (1888–1934), повстанського отамана, одного з лідерів анархістського руху в Україні.

5. **Сформулюйте власні погляди та оцінки** щодо значення діяльності. Нестора Махна.

Урок 15 ВОЛОДИМИР ЧЕХІВСЬКИЙ

БІОГРАФІЧНІ ДАНІ (ЖИТТЄПИС)

Чехівський Володимир Мусійович (1876–1933) — визначний український політичний і церковний діяч, ідеолог УАПЦ, професор.

Народився у с. Горохуватці Київського повіту Київської губернії у родині священика.

1896 — закінчив Київську духовну семінарію.

1900 — закінчив Київську духовну академію, одержав ступінь кандидата богослов'я (у 1905 присвоєно звання магістра).

1900–1901 — вчителював у с. Янівці та Горохуватці на Київщині.

1901–1903 — працював помічником інспектора Кам'янець-Подільської духовної семінарії, з якої 1904 за активну національну роботу переведений з попередженням до Київської духовної семінарії.

1905–1906 — учитель російської мови в Черкаському духовному училищі, учитель історії літератури та теорії словесності в Черкаській чоловічій гімназії.

3 1905 — належав до Української соціал-демократичної робітничої партії. За свою політичну і громадську діяльність постійно перебував під наглядом поліції.

1906 — обраний депутатом I Державної Думи, в якій входив до складу Української парламентської громади. За участь в українському національному русі заарештований і засланий до Вологодської губ.

1907 — повернувся в Україну.

1908–1917 жив в Одесі. Викладав історію, психологію, логіку в середніх навчальних закладах Одеси. Брав активну участь у роботі місцевих осередків Громади і «Просвіти», редагував газету «Українське слово», яку видавав Український комітет.

1917 — переїхав до Києва, де активно займався національно-державотворчою та церковною діяльністю. Входив до складу керівних органів Української соціал-демократичної робітничої партії.

3 квітня 1917 — член Української Центральної Ради від м. Одеси.

3 квітня 1918 — на посаді директора департаменту віросповідань УНР. Директор департаменту загальних справ Міністерства віросповідань Української Держави.

Восени 1918 — будучи членом Українського військового революційного комітету, брав участь у підготовці збройного повстання проти гетьмана П. Скоропадського.

У період Директорії УНР з 26.12.1918 до 11.2.1919 очолював Раду Міністрів і Міністерство закордонних справ УНР. Надзвичайно багато зробив для становлення Української автокефальної православної церкви. За його безпосередньою ініціативою уряд УНР 1.01.1919 проголосив автокефалію УАПЦ.

1919–1920 — професор історії культури в Державному Українському університеті в Кам'янці-Подільському.

1920–1922 — професор Вінницького ін-ту народної освіти та Київського медичного ін-ту, доцент Київського політехнічного ін-ту.

3 1920 — близько співпрацює з Всеукраїнською православною церковною радою, яка очолювала Всеукраїнську спілку православних парафій та вела підготовку до Всеукраїнського православного церковного собору з метою завершення організаційного оформлення УАПЦ. Учасник I і II Всеукраїнських православних церковних соборів. На I Всеукраїнському соборі (14–30.10.1921) — голова ідеологічної комісії УАПЦ, засновник і голова «Братства робітників слова».

1921–1924 — член президії ВПЦР, благовісник УАПЦ, організатор і викладач пастирських курсів у Києві.

17–30.10.1927 — голова другого Всеукраїнського собору.

29.07.1929 — заарештований за звинуваченням у приналежності до сфабрикованої органами ДПУ Спілки визволення України. Під час процесу СВУ 19.04.1930 засуджений до страти. Згодом вирок замінили на 10-річне ув'язнення. Відбував покарання в Харківському і Ярославському політизоляторах.

1933 — переведений до таборів особливого призначення без права листування. Ймовірно, загинув в ув'язненні.

Автор праць на релігійно-церковну тематику (деякі роботи підписував псевдонімом Ілля Братерський): «Київський митрополит Гавриїл Банулеско-Бодоні. 1799—1908», «Боротьба чехів за волю і правду в часи Гуса», «Кому служить церковне панство на Україні», «Основи визволення Церкви з-під влади князів тьми», «За Церкву, Христову громаду, проти царства тьми», «Церковне панство на Україні».

ДОКУМЕНТИ, ЩО СВДЧАТЬ ПРО ПОГЛЯДИ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ В. ЧЕХІВСЬКОГО

Схарактеризуйте родину і освіту.

Народився в родині священика. Закінчив Київську духовну академію (1900) зі ступенем кандидата богослов'я. Потім склав при університеті іспит на вчителя гімназії. Під час навчання в академії входив (з 1897) до складу студентського гуртка українських соціал-демократів — «драгоманівців». Магістр богослов'я (1905).

Матеріал з Вікіпедії — вільної енциклопедії.

Спробуйте дати оцінку Володимирі Чехівському як викладачу і політику.

В 1901—1904 — помічник інспектора Кам'янець-Подільської духовної семінарії, з 1904 — Київської духовної семінарії (переведений з попередженням за українофільські погляди). У 1905—1906 — вчитель російської мови в Черкаському духовному училищі, учитель історії літератури та теорії словесності в Черкаській чоловічій гімназії. В 1902—1904 — член Революційної партії України, потім, до кінця січня 1919, був членом Української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП). За участь у революційній діяльності в 1906 був висланий до Вологди, але в 1907 повернувся в Київ. В 1908—1917 жив в Одесі, де викладав у гімназії, комерційному і технічному училищах. Перебував під гласним наглядом поліції. Брав активну участь у діяльності Української громади і товариства «Просвіта». З 1915 був членом масонської ложі «Зірка Сходу», що діяла в Одесі і входила до складу Великого Сходу народів Росії.

Матеріал з Вікіпедії — вільної енциклопедії.

У чому полягала діяльність видатної особистості у 1917—1919 р.?

Після Лютневої революції 1917 став редактором газети «Українське слово», що виходила в Одесі, очолив Одеський комітет УСДРП і (з квітня 1917) був членом Української ради від Одеси. З травня 1917 — окружний інспектор Одеської шкільної ради, очолював Одеську філію Всеукраїнського вчительського союзу. З літа 1917 — гласний Одеської міської думи від українських партій. Очолював Херсонську губернську раду об'єднаних громадських організацій, а в жовтні-листопаді 1917 — Одеський революційний комітет. З листопада 1917 — політичний комісар Одеси і губернський комісар освіти Херсонщини. У листопаді 1917 був обраний членом Всеросійських установчих зборів (за списком українських соціал-демократів, від Одеси). На початку 1918 був обраний членом ЦК УСДРП. З квітня 1918 — директор департаменту віросповідань з правами міністра в уряді УНР.

Під час правління гетьмана Павла Скоропадського продовжував працювати в міністерстві віросповідань (як директор департаменту загальних справ), займався

партійною роботою в УСДРП, був членом Національного союзу, який перебував в опозиції до Скоропадського.

Під час повстання проти гетьманського режиму в грудні 1918 очолив Український революційний комітет. З 26 грудня 1918 по 11 лютого 1919 — голова Ради міністрів і міністр закордонних справ УНР. Під час його прем'єрства, 22 січня 1919, був проголошений універсал про об'єднання УНР і Західно-Української народної республіки (ЗУНР) в соборну (єдину) Україну (так званий «Акт Злуки» — «Акт з'єднання»). 1 січня 1919 уряд УНР схвалив закони про державну мову України (українську) і про автокефалію Української православної церкви, затверджені потім Директорією. 5 січня уряд схвалив земельний закон, затверджений Директорією 8 січня.

Дотримувався лівих політичних поглядів, виступав за компроміс з більшовиками, був противником угоди з Антантою — у цих питаннях його позиція була близька до точки зору Володимира Винниченка. Дуже мало впливав на діяльність армії УНР. За словами колишнього міністра віросповідань при Скоропадському Василя Зиньківського, в перший день появи військ УНР у Києві в грудні 1918: «...я несподівано отримав записку від Чеховського... який виявився нині прем'єр-міністром при Директорії... Чеховський попереджав мене, щоб я перші дні не ночував удома, що взагалі мені нічого боятися не слід, але в перші дні потрібно берегтися. Я був зворушений дбайливістю нового прем'єра про мене — зворушений, що в перший день вступу у владу він згадав про мене. А разом з тим якимось відразу відчув все безсилля нової влади, раз прем'єр-міністру доводилося рекомендувати мені «не ночувати вдома». Очевидно, «повноти» влади він не мав».

Зрив спроби домовитися з більшовиками, успішний наступ Червоної армії та прагнення керівництва УНР домовитися про спільні дії з французами призвели до того, що в лютому 1919 уряд Чеховського пішов у відставку. Після цього Чеховський перебував в опозиції до Симона Петлюри, навесні 1919 був одним з організаторів Трудового конгресу в Кам'янці-Подільському, що піддав критиці політику української влади з лівих позицій.

Матеріал з Вікіпедії — вільної енциклопедії.

Доведіть, що ідея духовного проводу Володимира Чехівського залишалася однією — українське православ'я.

Доведіть Після демократичної лютневої революції 1917 року Україна відроджувалась разом із церквою. Новонароджену державу українців тоді раз-по-раз вихоплювали одне в одного різні «політичні няньки» — Центральна Рада, Гетьманат, Директорія. Однак ідея духовного проводу залишалася однією — українське православ'я. У період правління Директорії, коли прем'єр-міністром УНР став Володимир Чехівський — унікальна, різнобічно-суперечлива постать, цю ідею було втілено. Був виданий Закон «Про вищий уряд Української Автокефальної Православної Церкви», Український церковний Синод, стала виходити друком українська релігійна література, священики переходили на зрозумілу народові мову. Поверталася просвіта, люди знову навчалися вірити не сліпо й забобонно, а розуміючи зміст Святого Письма. Володимир Чехівський організовує два Всеукраїнські церковні собори, а також пастирські курси для навчання священиків.

Володимир Чеховський. Електронний ресурс: <http://www.umoloda.kiev.ua/number/716/116/26027/>

Яку участь брав Володимир Чехівський у проведенні реформ школи України?

Події, що розвивалися на теренах України змусили В. Чехівського в 1919 р. повернутися у Кам'янець-Подільський, де вже в березні 1919 р. — стає одним із засновників Комітету оборони республіки. Наприкінці червня 1919 р. до Кам'янця-Подільського — тимчасової столиці УНР, приїхав П. І. Холодний, де під його керівництвом «Комісія для технічного проведення реформ школи в Україні» розпочала свою роботу, незважаючи на складність військово-політичної ситуації, до завершення укладання першої частини «Проекту Єдиної школи на Україні». Комісія з 20 липня до 26 липня проводила «наради над запропонованим їй загальним законопроектом однопільної школи на Україні, а від 28 липня працювала в спеціальних комісіях над планами навчання окремих предметів». В. Чехівський як член Ради міністра освіти, разом із товаришами міністра П. Холодним, Н. Григорієвим, радниками МНО І. Огієнком, С. Сірополком та керівниками департаментів МНО, в т. ч. С. Русовою, у вересні 1919 р. приймав активну участь у засіданнях по розгляді «Проекту єдиної школи на Україні», де по «основному питанню було вирішено заснувати єдину школу в трьох ступенях». Крім того, на засіданні «були ухвалені такі назви ступенів майбутньої єдиної школи: I — (колишня нижча початкова) — основна молодша; II — (колишня вища початкова) — основна старша; III — (колишня середня школа) — колегія».

Володимир Чеховський. Електронний ресурс: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Onkp/2008_12/12.22%20Trembickyj.htm

Схарактеризуйте роль видатного діяча у діяльності Українського клубу.

У січні 1919 р. національно свідомо інтелігенція Кам'янця-Подільського заснувала Український клуб, головною метою якого було поширення освіти серед населення краю, хоча вже у середині квітня того ж року через зайняття міста радянськими військами, він був закритий, а невдовзі більшовики відкрили робітничо-селянський клуб. Проте вже в червні Український клуб відновив свою діяльність, а 18 вересня Рада старшин клубу, членами якої були Є. Приходько (рідний брат Віктора Приходька — А. Т.), К. Солуха, Є. Сіцінський, В. Чехівський та інші свідомі українці, на своєму засіданні ініціювала відкриття в Кам'янці-Подільському, за прикладом Києва, українського народного університету, який «мав на меті поширювати науково-популярні знання серед бажаючих молодих людей» та інших груп серед населення «в доступній формі українською мовою знання з усіх галузей науки», а також сприяв би у доступній формі отримувати знання тим людям, які за своїм освітнім цензом не мали змоги навчатись у державному українському університеті. Керуючий департаментом позашкільної освіти та дошкільного виховання М. Шугаєвський і товариш міністра П. І. Холодний у своїй пояснювальній записці від 30 жовтня 1919 р. до законопроекту про відкриття КПУНУ зазначали, що майбутній університет стане вищим науково-популярним закладом, який надасть «змогу тим, хто не має освітнього цензу, необхідного для вступу в державний університет, в популярній формі проходити науки, що викладаються в нормальних університетах».

Восени 1919 р. Володимир Мойсейович, як член Українського клубу, також прийняв активну участь у підготовці до відкриття Кам'янець-Подільського українського народного університету, де мали викладати економіку, історію, географію, агрономію,

ботаніку і зоологію. Вже у жовтні народний університет розпочав щоденний з 17 до 19 години прийом заяв у канцелярії Українського клубу (ріг Кишинівської і Петроградської), його слухачами могли стати всі, хто подав прохання із зазначенням кафедри, на якій «бажає слухати лекції», мав освіту не нижче початкової школи, вік не менше 16 років, бажання вчитися і змогу сплатити 50 крб. за рік навчання, які йшли на спеціальні кошти закладу.

Володимир Чеховський. Електронний ресурс: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Onkr/2008_12/12.22%20Trembickyj.htm

Якою була діяльність Володимира Чехівського за радянських часів?

Залишився на території України після її заняття Червоною армією, в 1920 був одним з лідерів Української комуністичної партії (незалежних). Був радником митрополита Української автокефальної православної церкви (УАПЦ) Василя Липківського і благовісником («проповідником») в УАПЦ, не визнаної канонічними православними церквами. Організатор Пастирських курсів у Києві. Був одним з головних ідеологів української церковної автокефалії, прихильником християнського соціалізму. У жовтні 1927 — голова другого Всеукраїнського собору УАПЦ. Працював в історико-філологічному відділенні Всеукраїнської Академії наук (ВУАН), був професором медичного та політехнічного інститутів у Києві, викладав на соціально-економічних курсах.

Матеріал з Вікіпедії — вільної енциклопедії.

Розкажіть про арешт, ув'язнення, розстріл Володимира Чехівського.

29 липня 1929 р. заарештований у справі «Спілки визволення України» (у цій справі проходили ряд відомих представників української інтелігенції). 19 квітня 1930 засуджений до розстрілу, заміненого 10-річним ув'язненням. Відбував покарання у Хабаровському і Ярославському політизоляторі, з 1933 — в Соловецькому таборі особливого призначення, в 1936 додатково засуджений до трьох років позбавлення волі. З листопада 1937 розстріляний за вироком трійки УНКВС Ленінградської області.

Матеріал з Вікіпедії — вільної енциклопедії.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

- 1. Назвіть дати основних подій, пов'язаних з біографією видатного діяча періоду визвольних змагань та громадянської війни.*
- 2. Покажіть на карті місця основних подій, пов'язаних з видатною особистістю періоду визвольних змагань та громадянської війни;*
- 3. Сформулюйте власні погляди та оцінки щодо значення діяльності Володимира Чехівського, визначного українського політика і церковного діяча, ідеолога УАПЦ, професора.*
- 4. Проаналізуйте та критично оцініть різні точки зору щодо діяльності видатного діяча під час визвольних змагань.*
- 5. Обгрунтуйте власну позицію з цих питань, викладіть її у формі усної відповіді та історичного есе.*
- 6. Користуючись довідковою літературою, Інтернетом тощо для самостійного пошуку інформації, підготуйте аналітичну доповідь про основні події, пов'язані з діяльністю Володимира Чехівського.*

Урок 16

МАКСИМ РИЛЬСЬКИЙ

БІОГРАФІЧНІ ДАНІ (ЖИТТЄПИС)

Рильський Максим Тадейович (1895–1964) — поет, перекладач, культурно-громадський діяч, академік АН УРСР (з 1943 р.)

Народився у Києві в сім'ї українського етнографа і культуролога Тадея Рильського, що походив з давнього сполонізованого українського роду, та простої селянки Меланії з с. Романівки колишнього Сквирського повіту (тепер Попільненського району Житомирської області). Закінчив приватну гімназію В. Науменка у Києві, жив у М. Лисенка та О. Русова.

1907 — надруковано перший вірш М. Рильського з першої поетичної збірки «На білих островах» (видана у 1910).

1915 — студент Київського університету (медичний, історико-філологічний факультети).

1918 — збірка «Під осінніми зорями», поема-ідилія «На узліссі», поема «Царівна».

1922 — збірка «Синя далечінь». Зближується з літературним угрупованням неокласиків (М. Зеров, М. Драй-Хмара, О. Бургард).

1923–1929 — викладає українську мову та літературу у школах Києва й на робітфаці Інституту народної освіти.

1925–1929 — збірки «Крізь бурю і сніг», «Тринадцята весна», «Не сходять-ся дороги», «Гомін і відгомін».

З 1929 — переходить на літературну роботу.

1931 — арешт, звинувачення у приналежності до «підпільної контрреволюційної організації», піврічне ув'язнення у Лук'янівській в'язниці Києва.

1932–1940 — Збірки «Знак терезів», «Київ», «Літо», «Україна», «Збір винограду».

1941–1943 — збірки «За рідну землю», «Слово про рідну матір», «Світова зоря», «Світла зброя», «Велика година», «Неопалима купина».

1943–1946 — голова Спілки письменників України. Збірки «Вірність», «Чаша дружби».

1948–1953 — збірки «Мости», «Братерство», «Ранок нашої Вітчизни».

1944–1964 — очолює Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР.

1957–1964 — збірки «Троянди і виноград», «Далекі небосхили», «Голосі-ївська осінь», «Зимові записи», «В затінку жайворонка»; головний редактор журналу «Народна творчість та етнографія».

М. Рильський здійснив переклади творів А. Міцкевича, В. Гюго, Е. Рос-тана, Вольтера, В. Шекспіра, О. Пушкіна та ін.

1964 — помер у Києві, похований на Байковому кладовищі.

ДОКУМЕНТИ, ЩО СВДІЧАТЬ ПРО ПОГЛЯДИ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ М. РИЛЬСЬКОГО

Схарактеризуйте дитинство Максима Рильського?

Максим Рильський народився 7 (19) березня 1895 року в Києві, у дрібнопоміщицькій родині. Батько його, Тадей Розеславович Рильський, — відомий український етнограф і громадський діяч ліберально-народницького напрямку. Він не раз звинувачувався в «надто добрих стосунках з селянами», терпів від незліченних доносів польських панів, йому загрожувало навіть заслання. Мати поета, Меланія Федорівна, була селянка з села Романівки на Сквирщині, вона ніколи не цуралася простих людей і зуміла пробудити в свого сина з раннього дитинства любов до народу, до його побуту і пісень.

У 1902 році малий Максим лишився без батька. Його долею зацікавилися друзі небіжчика. Це були люди, близькі до культурно-громадського життя, до літератури і мистецтва, що, безумовно, сприяло пробудженню поетичного таланту хлопчика.

Семи років Рильський написав перший вірш, який був дитячим переспівом мотивів, відомих йому з народних казок, пісень, переказів. Їх розповідала і співала мати поета, чув їх хлопчик і від своїх знайомих у селі Романівці, куди родина переїхала з Києва після смерті батька.

Бисикало С. Максим Рильський. Літературний портрет. — К.: Державне видавництво художньої літератури, 1962.

Яким було ставлення Максима Рильського до імперіалістичної війни?

Йшла імперіалістична війна 1914–1918 років. Максим Тадейович був уже студентом і поетом, автором книжки «На білих островах». Він писав багато нових віршів, але про те, щоб вони побачили світ, щоб вийшла його друга збірка, тоді важко було навіть мріяти: друкувати їх не було де. Царська влада у зв'язку з війною зовсім заборонила видання книг, журналів і газет українською мовою.

Серед моїх знайомих все частіше виникали одверті розмови на тему: що ж буде далі, хто переможе у цій війні? З цього приводу Максим Тадейович говорив: «Погано буде, якщо виграє війну російське самодержавство, бо воно гнобитиме нас ще жорстокіше. Але нічого доброго не принесе і кайзер Вільгельм, якщо він переможе царську армію. Це було б набагато гірше, бо до нас прийшов би запеклий ворог усього слов'янства. Будемо ж сподіватися на кращі часи, — закінчив свою думку поет і процитував з Кобзаря:

Щоб усі слов'яни стали
Добрими братами
І синами сонця правди...»

Магомет Й. Цвітіння прекрасного серця // Незабутній Максим Рильський. Спогади. — К.: Дніпро, 1968.

Який вплив на погляди Максима Рильського мала Жовтнева революція?

Велика Жовтнева соціалістична революція поклала початок новій ері в історії людства. Світлу дорогу прослала вона і перед радянськими митцями... Революційна епоха вимагала від літераторів активного вторгнення в дійсність, розширення тематики творів,

художнього новаторства, — життя ставило перед митцями величні завдання. Треба було по-новому сказати про людину-борця, про героя. І якщо ряд письменників, як, наприклад, О. Олесь, за браком ясних ідейно-суспільних поглядів, не зрозумів соціальної суті революції, то цілий загін поетів як молодого, так і старшого покоління перемогу Радянської влади привітав натхненними, високо патріотичними творами. І Максим Рильський прислухається до революційних голосів Блока, Брюсова, Маяковського, до ударів «молота і серця» пролетарських письменників, у них вчиться любити оновлену землю.

На цей час Рильський мав уже значний життєвий досвід. Закінчивши гімназію, він вступив спочатку на медичний, а потім на історико-філологічний факультет Київського університету. Пізніше, з 1919 до 1923 року, він вчителює на селі, а з 1923 по 1929 рік — у Києві. Поет викладає українську мову і літературу в залізничній школі, на робітничому факультеті Київського університету і Українському інституті лінгвістичної освіти, читає лекції з української стилістики та практики перекладу.

Бисикало С. Максим Рильський. Літературний портрет. — К.: Державне видавництво художньої літератури, 1962.

Як великий поет, натхненний революційними подіями, надіями на свою державність звертався до українського читача?

...А 1918 року, коли Україна повстала, мотив смерті мав інші інтонації. Рильський звертався до українського читача, натхненого революційними подіями, надіями на свою державність: смерть не лякала його, надходила вічність нації.

Коли на могилі моїй
Зелена затужить трава, —
Читатиме хтось ці пісні,
Нескінчені тихі слова...
Читачу, вглибися у те,
Чим я свою пісню зігрів,
І, може, почувеш ти щось,
Що більше од згуків і слів...
Побачиш ти в пісні моїй
Луну своїх власних надій...
Читачу! Поглянь, усміхнись;
Я твій! Я не вмер! Я живий!

Павличко Д. Велетень української культури ХХ століття. Максим Рильський // Народна творчість та етнографія. — 2004. — № 3.

Схарактеризуйте діяльність Рильського-критика.

Того ж 1918 року з'явилися три рецензії Рильського, якими розпочалась його велика дорога у критиці. Увагу Рильського-критика привернула головна «хвороба» тогочасної молоді поезії — епігонство, формалізм, запізніле наслідування анахронічної естетики символізму. У цих виступах він виявив неабиякий критичний темперамент і дар полеміста, що як митець він еволюціонує і самовдосконалюється. У шуканнях міцніло реалістичне світовідчуження, що йшло від традицій класичної літератури, народної творчості, високого художнього смаку. Однак ця еволюція була надто повільною у порівнянні

з бурхливою ходюю доби. Хоча ще на гімназичній лаві Рильський, за власним свідченням, вважав себе «перекоханим демократом і майбутнім революціонером», у перші роки революції він обмежував власні інтереси колом суто літературних зацікавлень.

Максим Рильський. Життя і творчість у документах, фотографіях, ілюстраціях. — К.: Радянська школа, 1975.

Якою була діяльність поета у 1918—1920 роках?

Драматичний малюнок «Бенкет» (1918) був відгуком молодого митця на революційні події. Симпатії автора на боці юнака й дівчини, які з темного підвалу вириваються на буремні вулиці битви. В інших образах поет показав приреченість старої поезії й моралі, їхню порожнечу і духовну убогість. Він ще не уявляє, яким буде нове мистецтво і нова мораль, але еством художника розуміє, що мистецтво занепаду й отруйна буржуазна мораль загинули, і не жалкує за ними. На початку 20-х років Рильський учителював по селах — Романівці, Вчорайшому, потім у Києві. Вчителем він був особливим: багато читав дітям літературних творів, насамперед класики, писав для учнівських стіннівок вірші, умів цікаво розповідати. Педагогічну працю припиняє лише 1929 року.

Максим Рильський. Життя і творчість у документах, фотографіях, ілюстраціях. — К.: Радянська школа, 1975.

Як Марія Рильська-Мартинюк згадує свого дядька?

Пам'ятаю, хоч зовсім малою була, як після революції 1917 року у Романівці відкрили школу і вчителями призначили мого батька та дядька Максима.

Прийшла пора і мені йти до школи. Дядько Максим був вчителем з української мови та історії стародавніх віків. Дуже захоплює і зрозуміло вмів він розповісти нам, школярам, про половців, печенігів, про міжусобиці князів і т. ін. Ось уже пройшло з того часу понад сорок років, а я ще й зараз дещо пам'ятаю. Батько мій викладав географію.

Дядько Максим завжди був ініціатором у різних шкільних вечірках, навчав дітей декламувати вірші, завжди керував гуртком шкільної художньої самодіяльності. Учні дуже любили свого вчителя.

Увечері в шкільній залі збиралася сільська молодь, підготовляла різні п'єси для вистави в клубі, розучували пісні та танці. І тут завжди активним учасником був дядько Максим. Він гарно грав на піаніно, і під його акомпанемент відбувалось розучування.

Не пам'ятаю, скільки років працював дядько Максим у Романівці, знаю тільки, що його згодом призначили вчителювати у м. Вчорайше Житомирської області. Звичайно, додому він приїздив дуже часто, і всі ми, особливо діти, з нетерпінням чекали його. Він дуже любив дітей, а ми, діти, — його.

Рильська-Мартинюк М. Мій дядько // Незабутній Максим Рильський. Спогади. — К.: Дніпро, 1968.

Схарактеризуйте збірку «Під осінніми зорями» Максима Рильського.

Життя на селі, постійне звертання до творів Шевченка, Квітки-Основ'яненка, Кочубинського, Васильченка, що їх читав учитель мови і літератури Рильський перед затихлою аудиторією, — все становило добру основу тих кращих віршів, які написав тоді поет і які увійшли до його збірки «Під осінніми зорями» (1918).

У новій книжці Максима Рильського ще дуже помітні чужі, не властиві його поезії впливи, поет не зумів рішуче повернутися від абстракції й символіки до реального життя, до великої правди нової епохи.

Поезія, зібрана в книжці «Під осінніми зорями», позначена мотивами пасивної романтики, переплетеними з думками про реальне, сучасне поетові життя. Марно шукати в ній відгуків на суспільні події, як-от: гніт самодержавства, наближення революційної бурі. Їх у збірці немає. Багато тут наслідувань, запозичень, данини тодішнім поетичним модам.

Але разом з тим у збірці помітне і справжнє поетичне почуття. Рильський виявляє себе як лірик, автор поезій про природу, кохання, як блискучий знавець мови, творець художньо викінчених віршів, де в яскравих образах природи стверджується краса і велич рідної землі. І ця частина поетичного доробку, що увійшов до другої збірки поета, є справжнім надбанням радянської літератури.

Бисикало С. Максим Рильський. Літературний портрет. — К.: Державне видавництво художньої літератури, 1962.

Як Григорій Донець і Микола Нагнибіда характеризують Максима Рильського?

Максим Рильський... Кому не відоме на Україні — та й не тільки на Україні, а й далеко за її межами — це дороге ім'я... З ім'ям Максима Рильського тісно пов'язане становлення, розвиток і могутнє піднесення української радянської літератури. Разом зі своїми славними побратимами Павлом Тичиною та Володимиром Сосюрою він був і залишається червоним цвітом української радянської поезії, її визнаним патріархом, могутнім річищем, з якого згодом розлилися молоді і наймолодші дзвінки потоки поетичного слова.

Максим Рильський був людиною великого і щедрого таланту. Його невтомна діяльність на ниві рідної культури — воістину подвижницька, багатогранна і подиву гідна. Він був поетом і перекладачем, академіком і громадським діячем, літературознавцем і мистецтвознавцем, добрим порадником для молодших товаришів по перу й довголітнім керівником великого загону наукових працівників Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії, який тепер носить його ім'я. За визначні заслуги в розвитку вітчизняної культури він був увінчаний лавровим вінком лауреата Ленінської премії. Земляки поета — трудящі Житомирщини — неодноразово з величезною радістю і гордістю обирали його депутатом радянського парламенту.

Незабутній Максим Рильський. Спогади. — К.: Дніпро, 1968.

Які риси притаманні поетові М. Рильському?

Під грім гармат громадянської війни, коли в золотому житті України здіймалися гігантські стовпи чорної землі, лежачи в траві, забризканій кров'ю, я вперше знайомився з осінньою лірикою Максима Рильського. Дивно! Ніжна лірика його гриміла в душі моїй голосніше гармат...

Яблука доспіли, яблука червоні...

Чому ж так схвилював, на все життя схвилював мене цей вірш? Тому, що він людський, а ми боролись за все людське, проти всього звірячого.

Володимир Сосюра.
Поет, громадянин

Радість творчої праці, глибокий патріотизм, що поєднує палку любов до Батьківщини з живим відчуттям дружби народів, інтернаціональної єдності трудящих усього світу, ясне світосприймання, вільне від темних пережитків психології, що виникла в умовах експлуатації людини людиною, — усі ці риси нових людей, вихованих Великою Жовтневою соціалістичною революцією, цілком притаманні поетові М. Рильському.

Олександр Білецький.

Творчість Максима Рильського.

Максим Рильський. Життя і творчість у документах, фотографіях, ілюстраціях. — К.: Радянська школа, 1975.

Яку оцінку творчості поета Максима Рильського дає Дмитро Павличко?

Замолоду Рильський був філософом-екзистенціалістом, його лякали соціальні і національні межі людського духу. Він сприймав людину цілісно з її національними й соціальними боліннями, але бачив, що поза межами цих почувань існує безмір буття, природа, краса, мистецтво, культура, взаємини між людьми й націями, моральна етика і т. д. — відіграють визначну роль в radoсах і смутках людини. Рильський розумів, що неможливо любити небеса, де нема Бога, неможливо й жити на землі без диявола.

І чи не вперше в українській літературі, в його книжках 20-х років ХХ століття з'явилася тема залежності людини від природи, причому людини з високим інтелектом, яка любов'ю до природи розвиває свої розумові здібності, бачить у пошані до землі, до води, до беззахисного звіра і до співучого птаха своє не лише біологічне, а й духовне покликання. Які ж були бідні душею люди, що критикували Рильського за «соціальний інфантилізм», за «відрив від народу», коли він показав, що саме в душі народу поселена вища, не просто хліборобна, а духотворча снага, яка поєднує народну етику з любов'ю до природи.

Павличко Д. Велетень української культури ХХ століття Максим Рильський // Народна творчість та етнографія. — 2004. — № 3.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. **Назвіть** дати основних подій культурного і духовного життя видатного українського діяча.
2. **Покажіть** на карті місце і території, пов'язані з життям і діяльністю видатного поета.
3. На основі різних джерел інформації **опишіть біографію** Максима Рильського, видатного українського поета, перекладача, культурно-громадського діяча.
4. **Схарактеризуйте погляди** Максима Рильського.

Урок 17

АГАТАНГЕЛ КРИМСЬКИЙ

БІОГРАФІЧНІ ДАНІ (ЖИТТЄПИС)

Кримський Агатангел Юхимович (1871–1942), літературний псевдонім А. Хванько — вчений, письменник, сходознавець, філолог, славіст, історик

української і літератури, дійсний член УАН (з 1917) та Наукового товариства ім. Т. Шевченка (НТШ).

Народився у м. Володимирі-Волинському (тепер Волинська область) у сім'ї гімназичного вчителя історії та географії, який походив із татарського роду. Початкову освіту здобув у міському училищі у Звенигородці на Київщині.

1881–1884 — навчання у прогімназії в Острозі.

1884–1885 — навчання у Другій київській гімназії.

1885–1889 — навчання у колегії Павла Галагана у Києві (по закінченні колегії знав 15 мов).

1889–1896 — навчався у Лазаревському інституті східних мов у Москві, у Московському університеті (історико-філологічний факультет). Збірка оповідань «Повістки й ескізи з українського життя».

1896–1898 — наукове відрядження у Сирію та Ліван.

1898–1918 — викладає арабську, перську, турецьку мови та історію країн мусульманського сходу в Лазаревському інституті (з 1900 — професор).

1904–1912 — праці «Історія мусульманства», «Історія арабів і арабської літератури», «Українська граматика» (2 т.), «Філологія і погодінська гіпотеза», «Давньокиївський говір», роман «Андрій Лаоський», «Бейрутські оповідання».

1918 — професор Київського університету (з перервами до 1941). Разом із В. Вернадським, М. Василенком та ін. — один із організаторів Української академії наук (УАН), секретар та голова історико-філологічного відділу (до 1929).

1921–1929 — очолює Інститут сходознавства у Києві. Праці «Нариси з історії української мови» (у співавторстві з О. Шахматовим), «Історія Персії та її письменства», «Історія Туреччини та її письменства», «Найголовніші правила українського правопису» (перший офіційний стандарт правопису для всієї України), «Українська мова, звідки вона взялася і як вона розвивалася».

1929 — арешт наукового секретаря (та прийомного сина) М. Шевченка, усунення А. Кримського від науково-викладацької роботи.

1941 — заарештований НКВС (звинувачення в антирадянській діяльності, українському «буржуазному націоналізмі»), ув'язнений у тюрмі в Кустанаї (Казахстан).

1942 — помер (за іншими даними — закатований).

ДОКУМЕНТИ, ЩО СВДЧАТЬ ПРО ПОГЛЯДИ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ А. КРИМСЬКОГО

Як Агатангел Кримський згадував своє дитинство?

Агатангел Юхимович навчився читати, маючи три з половиною роки, а вже у п'ять років батько віддав його до Звенигородського «городського училища», де він навчався у 1876–1881 рр. У листі до Грінченка (17.06.1892 р.) Кримський писав: «Може хіба, що я, як дитина, читав страшно багато, тим більше, що батько мав і тепер має бібліотеку; од читання я й очі геть зіпсував ще на 12 році (а тепер у мене 6-е ч. окулярів) і фізично недорозвився (мій менший брат виглядає далеко старшим от мене). Певно,

що хлопці-товарищі, котрі дуже цінують фізичну силу та зручність, не поважали мене, я часто був задля них якимось покидищем, — але так як я вчивсь дуже гарно і багачко начитався, то я вважав себе дуже розумним і був певен, що нікого вищого од мене немає (звісно, такі гадки я пильно хоронив при собі й нікому не висловлював)».

Тоді ж він почав вивчати іноземні мови, крім широко вживаних у салонах польської та французької ще й англійську та німецьку.

Десятирічним хлопчиком його віддали до прогімназії в м. Острозі на Волині, де жила його тітка Пилипа — сестра батька. Вона опікувала міську бібліотеку, завдяки чому хлопець знову дістав широкий доступ до книг, «читаючи різними мовами без розбору».

Пірацк О. Агатангел Кримський // Шкільна бібліотека. — 2003. — № 5.

Яким було ставлення Агатангела Кримського до Жовтневої революції і радянської влади?

Коли в Москві настала Жовтнева революція 1917 р., — пише вчений в автобіографії, — я був секретарем професорської ради Лазаревського інституту. В той час всі інші вищі школи Москви, починаючи з університету, постановили були бойкотувати нову, радянську владу. Я, навпаки, щиро її привітав і в перший же день, коли пушки успокоїлись, скликавши засідання професорської ради інституту, схилив своїх колег послати якнайшвидше депутацію до представників радянської влади. Таким чином, з усіх вузів Москви Лазаревський інститут був найпершим, який не загаявся заявити про свою відданість радянському перевороту. Головою привітальної депутації був і я.

Кримський А. Вибрані твори. — К.: Дніпро, 1965.

Яку участь брав Агатангел Кримський у створенні Української Академії Наук?

У червні 1918 р. гетьман України Павло Скоропадський, який тільки що заснував два українські університети, — один у Києві, а другий у Кам'янці-Подільській, велів покликати до життя спеціальну «Комісію до вироблення законопроекту про заснування Української Академії Наук, у Києві». Головою комісії було призначено академіка Володимира Вернадського, який запросив до комісії насамперед Агатангела Кримського. Комісія працювала з 9 липня по 17 вересня і підготувала проект, який був прийнятий Радою Міністрів і затверджений гетьманом. Праці комісії склали цілий том. Перший Статут Академії віддзеркалює візю його авторів, обох драгомановців-друзів — Вернадського і Кримського...

Пірацк О. Агатангел Кримський // Шкільна бібліотека. — 2003. — № 5.

Схарактеризуйте перші роки діяльності видатного вченого, пов'язані з Українською академією.

Уся київська доба зв'язана з Українською академією. Він виконував керівні функції, як неодмінний секретар (до 1928 р.) та як голова першого (історико-філологічного) відділу (до 1929 р.).

Перші роки були особливо важкими. Що кілька місяців мінялися влади, часто вони були ворожі концепції української високої науки. Іноді доводилося захищати навіть фізичне існування інституції. Свідок того часу, історик, професор Наталія Полонська-Василенко писала: «Матеріальне становище Академії було жахливе. Жодна з влад не забезпечила її не тільки можливістю нормальної праці, ба навіть «прожитковим

мінімумом», потрібним для її співробітників, щоб не вмерти з голоду. Кримський від часу до часу здобував різного роду «натуральні» цінності: то якась вбрання, то — картоплю, то «пайок». Для співробітників Академії відводили терен, де вони могли розводити городи... їм давали дозвіл десь самим рубати дрова на зиму. В приміщенні, що його дістала Академія, — В. Володимирська, 54 (кол. Пансіон гр. Левашової) не опалювали, чорнило замерзло, і його доводилося відігрівати хуванням. Але тут, у зимних кімнатах, збиралися (голодні) ентузіасти української науки, в потертих плащах, з помороженими, порепаними руками; зігріті любов'ю до України, вони складали плани розбудови української науки...» Приклад подавав ентузіаст, академік, секретар Агатангел Кримський...

Прицак О. Агатангел Кримський // Шкільна бібліотека. — 2003. — № 5.

Доведіть, що з Агатангелом Кримським Близький Схід для нашої літератури став справді близьким.

Агатангел Кримський звернув пильну увагу української літератури на Близький Схід. До нього лише Іван Франко — автор філософських поем, а перед ним Пантелеймон Куліш — співець Магомета й Хадиджі — вряди-годи зверталися до східних мотивів, використовуючи легенди й філософські притчі мусульманського та буддійського світу. З Аг. Кримським Близький Схід для нашої літератури став справді близьким. Вже своїх поезіях, які він назвав з краплинкою іронії «екзотичними», Аг. Кримський описав мальовничі пейзажі Лівану, говорив про почуття араба і арабки. Країни піщаних пустель і палючого сонця, квітучих оаз і гірських кедрів, доти більше знані з біблійних оповідань, поставали зримо й відчутно.

Аг. Кримський перекладав, а часом переспівував турецькі пісні, і нам ставала зрозумілою душа молодого туркени та її коханого, як і почуття молодого сірійки, що виглядає милого.

Бабишкін О. Агатангел Кримський. Літературний портрет. — К.: Дніпро, 1967.

Схарактеризуйте Агатангела Кримського як видатного філолога.

Аг. Кримський був видатним філологом, який, крім праць з східної філології, залишив нам довгий список досліджень з питань слов'янської філології, зокрема української, староруської та порівняльної. Серед цих праць насамперед «Українська грамати́ка» в двох томах (понад сорок аркушів), написана разом з К. Михальчуком програма для збирання особливостей українських говорів, низка статей з питань українського правопису, статті про літературну мову, про старокиївську говірку, про «Деякі непевні критерії для діалектологічної класифікації староруських рукописів». Останньою працею Аг. Кримський уже впритул підходить до текстології — науки, початки якої в українській філології він заклав разом з Ів. Франком.

Бабишкін О. Агатангел Кримський. Літературний портрет. — К.: Дніпро, 1967.

Чи згодні ви з думкою, що вся наукова творчість Агатангела Кримського була спрямована на розквіт української науки?

Візьмімо сьогодні список праць, друкованих протягом 1919–1930 років під загальним грифом збірників історико-філологічного відділу Української Академії наук, і побачимо, що прізвище Аг. Кримського стоїть перед багатьма назвами і як автора, і як головного

редактора видань. Академія наук УРСР за ці роки видала українською мовою такі праці Аг. Кримського: «Перський театр, звідки він узявся та як розвивавсь», «Історія Персії та її письменства», Спільно з академіком О. Шахматовим Аг. Кримський друкує «Нариси з історії української мови», спільно з М. Левченком — «Знадоби для життєпису Ст. Руданського», за головним редагуванням Аг. Кримського виходять томи «Російсько-українського словника», «Російсько-український правничий словник», «Ювілейний збірник на честь академіка Д. І. Багалія», збірник діалектологічної комісії тощо.

Агатангел Кримський був нашою академією сходознавства, слов'янознавства, українознавства.

Бабишкін О. Агатангел Кримський. Літературний портрет. — К.: Дніпро, 1967.

Як ви розумієте напутнє слово до 3-го видання «Пальмового гілля» Агатангела Кримського у 1919 році?

Під отаким навислим гнітом, що тяжів надо мною літ з десятеро, і писалося «Пальмове гілля». Не було надії, що доведеться на білому світі довго животіти. Сухорлява мара-смерть, щодня присуваючись до мене серед густого, чорного туману, настирливо була простягала з тієї холодної туманної темряви свої кістляві зчорнілі пальці-ключки, щоб ними, мов кліщами, в'їстися мені в вічі, вуха, рот... І от тепер, видужавши, я аж надто добре бачу: як сильно воно все одбилося на цілому тоні «Пальмового гілля»! І яким архаїчним анахронізмом дихає найбільше отой «Заспів» до «Пальмового гілля», особливо тепер, за нових часів!... Адже ж у нас 1919 рік. Життя народу нашого пливе широким, бурхливим, могутнім потоком; сам народ кує свою волю й долю. Так чи повинні за такого часу виходити в світ давні, тендітні «екзотичні поезії», що їх колись, за періоду царської гнітючої хоробливої неволі, писала слаба, хворісінька людина, який було тоді три чисниці до смерті? Ні, треба одно з двох зробити: або зовсім не дозволяти до друку, або не міняти нічогосінько... Ет! Нехай усе залишається, як досі було друківано...

Кримський А. Вибрані твори. — К.: Дніпро, 1965.

Доведіть, що Агатангел Кримський — явище незвичайне і водночас закономірне в історії української культури?

Агатангел Кримський — явище незвичайне і водночас закономірне в історії української культури. Один з найбільших поліглотів свого часу, він знав кілька десятків мов (щось із шістдесят). Колись більше серйозно, ніж жартома, відповів на запитання, скільки він знає мов і які, — що йому легше сказати, які мови він не знає, ніж перерахувати ті, якими читає й говорить. Видатний історик Сходу, автор численних книг (друкованих і ще не друкованих) з історії Персії, Туреччини та інших східних країн і народів; історик східних літератур, перського театру; знавець східних і південних мов. Етнограф і фольклорист, відомий дослідник української мови та її діалектів, автор численних праць з історії української літератури різних часів, завзятий критик, непримиренний полеміст у питаннях наукових і політичних. Видавець творів Степана Руданського й головний редактор російсько-українського словника. Поет і прозаїк, перекладач з західних і східних мов, з слов'янських також. Друг і порадник Лесі Українки, її творчий побратим, а заодно друг Івана Франка. Професор

Московського університету й Лазаревського інституту східних мов. Перший неодмінний секретар Української Академії наук. Все це Агатангел Кримський.

Бабишкін О. Агатангел Кримський. Літературний портрет. — К.: Дніпро, 1967.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. **Назвіть дати** основних подій культурного і духовного життя видатного українського діяча.

2. **Покажіть на карті** місця, пов'язані з життям і діяльністю Агатангела Кримського.

3. На основі критичного аналізу та інтерпретації альтернативних джерел інформації **виділіть та поясніть характерні ознаки** культурної політики Агатангела Кримського, визначного українського вченого, письменника, сходознавця, історика української мови і літератури.

4. **Обґрунтуйте зв'язок між причинами, сутністю, значенням та наслідками державотворчих процесів та культурного розвитку і діяльністю Агатангела Кримського.**

5. Спираючись на загальнолюдські та національні цінності, **оцініть роль** видатної особи в розвитку науки, освіти і культури.

Урок 18 БОРИС ЛЯТОШИНСЬКИЙ

БІОГРАФІЧНІ ДАНІ (ЖИТТЄПИС)

Лятошинський Борис Миколайович (1894 – 1968) — відомий український композитор, диригент і педагог.

Народився у Житомирі 22.12.1894 (3.01.1895).

1918 — закінчив юридичний факультет Київського університету.

1919 — закінчив київську консерваторію у класі композиції Р. Глієра.

З 1920 — викладач Київської консерваторії.

З 1935 — професор (1935–1938 і 1941–1944 — професор Московської консерваторії).

Помер 15.04.1968 у Києві, похований на Байковому кладовищі.

Один із основоположників модерного напрямку в українській музиці.

ДОКУМЕНТИ, ЩО СВДЧАТЬ ПРО ПОГЛЯДИ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ Б. ЛЯТОШИНСЬКОГО

Яким було дитинство Бориса Лятошинського?

Борис Миколайович Лятошинський народився 3 січня 1895 року в м. Житомирі в інтелігентній родині. Його батько Микола Леонтіївич був вчителем історії. Крім педагогічної роботи, він займався науковою діяльністю в галузі історичних наук, а також як директор різних гімназій вів велику громадсько-освітню роботу в Житомирі, Немирові, Златополі. Мати добре грала на фортепіано й співала. Людина дуже освічена, Микола Леонтіївич дбав і про повноцінне виховання та освіту свого сина.

Вчився юний Лятошинський у житомирській гімназії, яку закінчив у 1913 році. З ранніх років хлопчик виявив велику музичну обдарованість. Вчився грати на скрипці і фортепіано. В 14 років написав кілька музичних творів, серед яких — мазурка і вальс для фортепіано, фортепіанний квартет. Перші твори молодого композитора з успіхом виконувалися в Житомирі.

Самохвалов В. Борис Лятошинський. — К.: Музична Україна, 1974.

Яке значення мав Р. Глієр у творчості Б. Лятошинського?

У 1913 році Б. Лятошинський переїхав до Києва, де почав навчатися на юридичному факультеті Київського університету. Одночасно він готувався до вступу в тільки-но відкриту консерваторію, беручи приватні уроки у Р. Глієра, а після запрошення останнього професором Київської консерваторії став студентом його класу.

З 1914 по 1920 рік Глієр був директором консерваторії і зробив чимало цінного у справі піднесення музичного життя на Україні. Серед учнів його класу в Києві були відомий український радянський композитор Л. Ревуцький, Юліан Скрибін, радянський музикознавець А. Альшванг та інші. Цінною рисою виховання композиторів Р. Глієра було піклування про розвиток індивідуальності кожного з них, вміння самостійно, оригінально мислити. При цьому він приділяв велику увагу вивченню класичної музичної спадщини. Таких різних за характером своєї творчості вихованців Глієра, як Б. Александров, А. Давиденко, М. Іванов-Радкевич, О. Мосолов, Л. Ревуцький та інші, об'єднує чітка прогресивність, безкомпромісність і принциповість творчості.

Для Лятошинського вчитель став справжнім другом на все життя. Після смерті Глієра Борис Миколайович закінчив та оркестрував концерт Глієра для скрипки, а в 1964 році присвятив його пам'яті симфонічну «Ліричну поему».

Самохвалов В. Борис Лятошинський. — К.: Музична Україна, 1974.

Яку прихильність виявив Лятошинський в ранніх творах?

Вихований у класі Р. Глієра, Лятошинський одразу став на шлях реалізму і вже в ранніх творах виявив прихильність до сфери образів та ідей класиків — Бородіна, Глазунова і частково Скрибіна.

У написаному в студентські роки Першому струнному квартеті (1915) вагомо прозвучала тема любові до батьківщини. Майже кожна музична тема тут пісенна, хоча композитор ніде не цитує народних мелодій. В ній тонко синтезуються характерні риси російських пісенних і танцювальних мелодій, теми інтонаційно й емоційно єдині, архітектонічно завершені. Але в розвиткові музичних тем неважко помітити зародки тих драматичних «спалахів», що так характерні для майбутніх творів композитора. Адже, як виявилось пізніше, творчій натурі композитора ближче була пристрасна емоційність Чайковського, поетична схвильованість Шумана, палкий романтизм Рахманінова.

Першу симфонію Лятошинський писав ще в період навчання в консерваторії. Перша її частина стала його дипломною роботою. Останні дві частини було закінчено у 1919 році. Перше виконання симфонії відбулося під керівництвом Р. Глієра у 1923 році на естраді Пролетарського (нині Першотравневого) парку у Києві.

Самохвалов В. Борис Лятошинський. — К.: Музична Україна, 1974.

Як розумів проблему сучасності композитор?

Проблема сучасності була дуже важливою проблемою того часу, і різні мистецькі об'єднання розуміли її по-різному. Так, представники АПМУ (Асоціація пролетарської музики України) вважали твір сучасним лише тоді, коли до нього включалася революційна пісня, майже не звертаючи уваги на розвиток художньої виразності. Інші діячі АСМ (Асоціація сучасної музики), навпаки, приділяли головну увагу розвиткові сучасної музичної мови, чим сприяли збагаченню музично-художніх засобів. (Лятошинський приєднується до творчої групи АСМ і від 1922 до 1925 року очолює її).

Для Лятошинського то був період напружених пошуків своєї тематики, свого стилю, своєї творчої концепції, нових засобів художньої виразності для втілення духовного (емоційного) світу людини, нової свідомості сучасного йому покоління. В цей час він працює в багатьох жанрах — від вокальних мініатюр до опери.

Календар знаменних і пам'ятних дат. — 2005. — I квартал.

Доведіть, що життєві позиції Б. Лятошинського були виваженими і однозначними.

Життєві позиції Лятошинського — громадянина, композитора і людини, завжди були виваженими і однозначними: «він не вмів і не хотів приймати чиясь думку, якщо не був впевненим у цьому, завжди залишався відданим своїм естетичним і моральним переконанням». Наполегливо відстоюючи свій кожен твір, Борис Миколайович «грався з вогнем» та все ж намагався зберегти життя своїй музиці. Такою була реакція, коли композитора примушували каятися після розгрому Третьої симфонії: «Ви вже знаєте все про ту розправу, котру вчинили над моєю Третьою симфонією. Я приймаю міри проти цього цькування і все-таки вірю в те, що симфонія... буде жити і звучати. Справді, вона вартує цього, а не домовини», і з обуренням додає: «Позавчора у мене був візитер — Л. М. Ревуцький, який сказав, що Ви написали йому лист з приводу моєї симфонії, і ось він прийшов до мене. Ви знаєте, що він мені запропонував? Він вважає, що мені потрібно писати покаяльного листа до всіх київських газет!!! Визнати свої помилки і тому подібне. Вражаюча нахабність!! І все це з виглядом глибокої щирості».

Варнава Р. Психологічний портрет Бориса Лятошинського в світлі різноманітних концепцій особистості митця // Нова педагогічна думка. — 2004. — № 4.

Доведіть, що дім був дійсно «фортецею» у нелегкому житті митця.

Між тим навіть на основі надрукованого епістолярію ми можемо з впевненістю сказати, що незважаючи на активне суспільне життя, спілкування з багатьма колегами-митцями і учнями Борис Миколайович дуже гостро відчував самотність і навіть відчуженість (більшою мірою з об'єктивних причин). У житті композитора було дві людини, яким він міг себе відкрити: Маргарита Олександрівна Царевич-Лятошинська та Рейнольд Моріцевич Глієр. Цими стосунками Лятошинський дорожив понад усе.

Найближчим другом Бориса Миколайовича була його дружина — Маргарита Олександрівна. Єдина і вірна супутниця в житті, талановита співачка, що володіла колоратурним сопрано, педагог, різнобічно обдарована людина — з її думками і порадами Лятошинський завжди рахувався. Маргарита Олександрівна допомагала

своєму чоловікові у підборі тематичного матеріалу для симфонічних творів, віршів для романсів і хорів. Як згадувала Т. Ніколаєва про це подружжя, «рідко можна зустріти на світі... таку духовну спорідненість».

Слід відзначити абсолютну конфіденційність особистих стосунків Бориса Миколайовича з дружиною, ніде не зустрічаємо якихось фактів з їхнього приватного життя. Однак, якщо композитор згадує в своїх листах Маргариту Олександрівну, то завжди з особливою повагою і турботою (наприклад, шкодуючи про її хворобу). Про тепло і родинний затишок сім'ї Лятошинських згадують також знайомі композитора, які були частими гостями у їхньому домі. Очевидно, що дім був дійсно «фортецею» у нелегкому житті митця.

Варнава Р. Психологічний портрет Бориса Лятошинського в світлі різноманітних концепцій особистості митця // Нова педагогічна думка. — 2004. — № 4.

Схарактеризуйте творчу діяльність композитора.

Ім'я Б. М. Лятошинського зв'язане з визначними творчими досяганнями українського радянського музичного мистецтва. Більш як за півстоліття своєї композиторської діяльності Лятошинський написав багато талановитих творів у різних жанрах. В його доробку дві опери, п'ять симфоній, чотири симфонічні поеми, три увертюри, чотири оркестрові сюїти, фортепіанний концерт, велика кількість камерних творів, дві кантати, музика до театральних постановок і кінофільмів.

Музику Лятошинського можна пізнати з перших тактів. Загально-інтернаціональні риси синтезуються з колоритом українського мелосу, а згодом насичуються елементами загальнослов'янського музичного фольклору.

Його думка суворі і стримана, коли композитор вдається до важливих філософських узагальнень. Його почуття палкі і безпосередні в момент душевної відвертості.

Музиці Лятошинського властиві героїка, піднесена патетика, емоційна насиченість.

Її відзначає високий професіональний рівень, глибока філософська зосередженість, могутнє симфонічне дихання. В узагальнених, але неповторно-своєрідних формах в ній відбилися найбільш характерні риси мислення й почування народу. Ось чому творчість Лятошинського, цього великого майстра нашого часу, є своєрідним показником рівня культури нашої республіки.

Самохвалов В. Борис Лятошинський. — К.: Музична Україна, 1974.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. **Назвіть** дати основних подій культурного і духовного життя видатного українського діяча.

2. **Покажіть на карті** місця, пов'язані з життям і діяльністю видатної особи.

3. На основі різних джерел інформації **опишіть біографію** Бориса Лятошинського.

4. **Схарактеризуйте погляди** Бориса Лятошинського, відомого українського композитора, диригента і педагога.

5. **Спираючись на загальнолюдські та національні цінності, оцініть роль** видатної особи в розвитку мистецтва.

Урок 19

ДМИТРО БАГАЛІЙ

БІОГРАФІЧНІ ДАНІ (ЖИТТЄПИС)

Багалій Дмитро Іванович (1857–1932) — визначний український історик, архівознавець і громадський діяч.

Народився у Києві 7.11.1857.

1876 — закінчив 2-гу Київську гімназію із золотою медаллю.

1876–1880 — навчався на історичному відділі історико-філологічного факультету університету Св. Володимира в Києві та у Харківському університеті.

1880 — залишений для підготовки до професорського звання (до 1883 — стипендіат при кафедрі російської історії університету Св. Володимира).

1882 — удостоєний вченого ступеня магістра російської історії за книгу «Історія Сіверської землі до половини XIV ст.».

1883 — обраний штатним доцентом кафедри російської історії Харківського університету. З цього року завідував Харківським історичним архівом.

1887 — захистив у Московському університеті дисертацію на здобуття вченого ступеня доктора наук за твір «Очерки из истории колонизации и быта степной окраины Московского государства».

1918 — один із перших академіків Української академії наук, голова історико-філологічного відділу Всеукраїнської академії наук (1918–1920, 1929–1930).

1920 — декан Академії теоретичних знань у Харкові.

1921–1927 професор історії України в Харківському інституті народної освіти.

1925–1932 голова Українського центрального бюро секції наукових працівників.

1926–1932 директор науково-дослідного інституту Т. Шевченка.

Помер 9 лютого 1932 року.

ДОКУМЕНТИ, ЩО СВДЧАТЬ ПРО ПОГЛЯДИ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ Д. БАГАЛІЯ

Як Дмитро Іванович Багалій в «Автобіографії» 1927 р. описує своє дитинство?

Дмитро Іванович Багалій народився 26 жовтня (7 листопада за новим стилем) 1857 р. у м. Києві у ремісничій сім'ї на вул. Спаській на Подолі. Маленький хлопчик був названий на честь святого Димитрія, святці якого припадають на 8 листопада. Хрестили його, за сімейними переказами, у Свято-Дмитріївському храмі. Із посиланням на думку О. О. Потєбні, вчений вважав своє прізвище тюркомовного походження та перекладав як «ясний» чи «дорогий».

Д. І. Багалій в «Автобіографії» 1927 р. докладно описує своє дитинство. Дід та прадіди, як свідчить сам Д. І. Багалій, посилаючись на архівні документи, були рибалками, батько займався лимарством. Мати померла, коли йому виповнилося чотири роки. Батько

одружився вдруге. А вихованням маленького Дмитра займалася рідна тітка, сестра матері. У багатодітній сім'ї Старицьких, де двоюрідні сестри разом зі своєю матір'ю займалися шитвом селянських кожухів, а двоюрідні брати Д. І. Багалія — золотарством та чоботарством, підліток Дмитро Багалій також знайшов свій промисел — рибальство на Дніпрі.

Д. І. Багалій писав, що у сім'ї Старицьких і серед бурсаків-квартирантів було прийнято розмовляти українською мовою (правда, дещо змішаною з російською) та співати українських пісень. Крім того, Дмитро Багалій, маючи від природи добрий тенорський голос, співав в аматорських гуртках, гімназичних хорах та у церковному хорі київського митрополита.

Богдашина О. М. Слобідський літописець історії України Д. І. Багалій // Український історичний журнал. — 2008. — № 1.

Яким був вплив прогресивних авторів на формування просвітницьких переконань Д. І. Багалія?

Гімназист Д. І. Багалій читав різноманітну літературу (часом заборонену) разом зі своїм однокласником, майбутнім революціонером Л. Г. Дейчем. В іншому місці «Автобіографії» Дмитро Іванович наводить перелік книг, які він читав у гімназійні та університетські роки. Серед авторів: В. Г. Белінський, Д. І. Писарев, М. О. Добролюбов, М. Г. Чернишевський, П. Л. Лавров (Міртов), В. В. Берві-Флеровський, Г. Спенсер, П. Прудон, Л. Бюхнер, К. Маркс та ін.

Пізніше про вплив прогресивних авторів на формування своїх просвітницьких переконань у 1870-х роках Д. І. Багалій напише так: «Тверде ж принципіальне обґрунтування ідеї необхідності для будь-якої освіченої людини так чи інакше сплатити свій борг рідному народові мені, як й іншим сучасникам моїм — українській молоді 70-х років, — дала тодішня визвольна література, критика та публіцистика». Ідея служіння простому народу була поширеною особливо серед різночинної інтелігенції. Достатньо згадати, що подібні ідеї викладені в знаменитих на той час «Історичних листах» П. Л. Лаврова та у статті «Моя сповідь» В. Б. Антоновича.

Після закінчення із золотою медаллю 2-ї Київської гімназії у 1876 р. Д. І. Багалій поступив на історичний відділ історико-філологічного факультету університету св. Володимира.

Богдашина О. М. Слобідський літописець історії України Д. І. Багалій // Український історичний журнал. — 2008. — № 1.

Схарактеризуйте активну участь Д. І. Багалія у реформуванні системи освіти та науки протягом 1920–1932 рр.

Протягом 1920–1932 рр. науковець постійно здійснював публічні реверанси перед новою владою, беручи активну участь у реформуванні системи освіти та науки. Так, Д. І. Багалій схвалив ліквідацію більшовицькою владою університетської системи вищої школи в Україні, чим зіпсував, наприклад, особисті відносини з академіком В. І. Вернадським. Зокрема, на початку 1920-х років він брав участь у спеціальній комісії при Наркоматі освіти УСРР, яка розробляла документацію реформи вищої школи. Як співробітник Особливої тимчасової архівної комісії при Всеукраїнському революційному комітеті брав участь в утилізації багатьох тонн архівних документів як макулатури на переробку (лютий

1920–1923 рр.). Д. І. Багалій очолив архівну секцію Харківського, а пізніше Всеукраїнського комітету з охорони пам'яток старовини та мистецтва (січень 1920 — вересень 1921 рр.). Вчений у 1923–1924 рр. фактично очолював Головне архівне управління УСРР. Він багато зробив для розбудови архівної системи у республіці, у видавничій справі, для підготовки кадрів архівістів та розробки теоретичних і практичних питань архівознавства...

Д. І. Багалій у 1921–1922 рр. очолював Харківську філію УТН. Він був членом бюро Всеукраїнського комітету сприяння вченим (ВУКСУ), зокрема головою комісії з преміювання наукових праць. Як один із трьох співкерівників Бюро ВУКСУ, він багато зробив для покращання матеріального становища вчених, зокрема, домогся штатно-тарифного окладу для викладачів та науковців, а також введення нової пенсійної системи для них. Саме завдяки Д. І. Багалію було відстояне право вчених рад, а не профспілок при-суджувати наукові звання.

Богдашина О. М. Слобідський літописець історії України Д. І. Багалій // Український історичний журнал. — 2008. — № 1.

У чому полягала певна еволюція поглядів Д. І. Багалія на історичний процес під впливом праць теоретиків марксизму та істориків-марксистів?

У радянський період відбулася певна еволюція поглядів Д. І. Багалія на історичний процес під впливом праць теоретиків марксизму та істориків-марксистів. Рефлексійними та ситуативними видаються постійні публічні твердження Д. І. Багалія 1920-х років про щирість і справжність його намагань оволодіти марксистською методологією у радянський період. Про ці спроби свідчать не тільки публічні заяви, а й тексти розвідок останніх років життя вченого. Але Д. І. Багалій насправді так і не став марксистом. Учений фактично залишився прихильником змодернізованих позитивістських ідей, засвоївши марксизм на рівні використання соціологічних схем і марксистської термінології. Про збереження класичних наукових принципів історичного дослідження свідчила, між іншим, дискусія між М. І. Яворським та Д. І. Багалієм. Головними недоліками праць провідного українського історика-марксиста Д. І. Багалій вважав недостатнє та необережне використання історичних джерел і велику кількість непідтверджених гіпотез.

Богдашина О. М. Слобідський літописець історії України Д. І. Багалій // Український історичний журнал. — 2008. — № 1.

Якими були оцінки суспільно-політичних та історичних поглядів Д. І. Багалія зі встановленням сталінської тоталітарної політичної системи з кінця 1920-х рр.?

Зі встановленням сталінської тоталітарної політичної системи з кінця 1920-х років змінюється підхід істориків-марксистів до вчених із дореволюційним «вантажем» наукових праць. Оцінки суспільно-політичних та історичних поглядів Д. І. Багалія були негативними: «економічний матеріаліст-метафізик» (Ф. А. Ястребов), «вульгарний матеріаліст» (М. Грищенко, В. І. Пічета), «буржуазний націоналіст» (Т. Т. Скубицький, Л. В. Черепнін), «ідеаліст-народник» (В. В. Дроздовський, М. Л. Рубінштейн). Тому наукова спадщина українського вченого радянськими істориками у кращому разі розглядалася як цінне зібрання історичних джерел та фактів, особливо з регіональної історії.

Богдашина О. М. Слобідський літописець історії України Д. І. Багалій // Український історичний журнал. — 2008. — № 1.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. *Застосуйте періодизацію вітчизняної та всесвітньої історії як інструмент для розуміння сутності та особливостей розвитку видатної особистості української культури 1917–1920 рр.*

2. *На основі критичного аналізу та інтерпретації альтернативних джерел інформації обґрунтуйте зв'язок між причинами, сутністю, значенням та наслідками державотворчих процесів та культурного розвитку і діяльністю Дмитра Багалія, українського історика, архівознавця, громадського діяча.*

3. *Спираючись на загальнолюдські та національні цінності, оцініть роль Дмитра Багалія в розвитку науки.*

4. *Проаналізуйте та критично оцініть різні точки зору щодо впливу видатного діяча на духовне життя населення.*

5. *Обґрунтуйте власну позицію з цих питань, викладіть її у формі усної відповіді.*

Урок 20

МИКОЛА ХВИЛЬОВИЙ

БІОГРАФІЧНІ ДАНІ (ЖИТТЄПИС)

Хвильовий Микола Григорович (1893–1925), справжнє прізвище Фітільов — видатний український письменник.

Народився 13 грудня 1893 року в селищі Тростянець Охтирського повіту Харківської губернії (тепер Сумської області) в сім'ї вчителів.

Вчився майбутній письменник в початковій школі, а потім у Богодухівській гімназії. П'ять класів гімназії — уся його систематична освіта.

Працював слюсарем у ремісничій школі, у канцелярії волосної управи села Рублівки, брав участь у роботі місцевої «Просвіти».

1916 — пішов до війська. Цей період життя по-різному трактують дослідники.

1918 — воював у повстанському загоні. Брав участь у антигетьманському повстанні, у боях з денікінцями.

Від квітня 1919 — член КП(б)У.

З 1921 — у Харкові.

Літературно-організаційна діяльність

1924 — вийшов альманах «Квартали», що його видала група «Урбіно» на чолі з Миколою Хвильовим.

20 грудня 1925 — талановиті письменники вийшли з літоб'єднання пролетарських письменників «Гарт», серед них Микола Хвильовий.

Січень 1926 — створення ВАПЛІТЕ (Вільної Академії Пролетарської Літератури). Микола Хвильовий — віце-президент.

Січень 1927 — створення ВУСПП (Всеукраїнської спілки пролетарських письменників).

28 січня 1928 — ВАПЛІТЕ ліквідувався. Вийшло 6 чисел двомісячника «ВАПЛІТЕ», фактичним редактором якого був Микола Хвильовий.

Грудень 1928 — журнал «Літературний ярмарок» (вийшло 12 книг). Редактор кожного числа інший.

1930 — створення організації та журналу «Пролітфронт».

Кінець 1930 — ліквідація Пролітфронту.

Творчість

1913–1915 — перші літературні спроби.

1922 — збірка поезій «Досвітні симфонії».

1923 — прозова збірка «Сині етюди».

1924 — «Повість про санаторійну зону».

1925 — початок роману «Граїда», опублікований на сторінках журналу «Життя й революція» (сам роман, очевидно, знищений).

Літо 1926 — роман «Вальдшнепи» (незакінчений).

30 квітня 1925 — у «Культурі і побуті» (додаток до «Вістей ВУЦВК») стаття «Про “сатану в бочці”», або про графоманів, спекулянтів та інших «просвітян». Це був початок літературної дискусії 1925–1928 рр.

ДОКУМЕНТИ, ЩО СВДЧАТЬ ПРО ПОГЛЯДИ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ М. ХВИЛЬОВОГО

Яким було дитинство Миколи Хвильового?

Народився Микола Хвильовий (справжнє прізвище Фітільов) 13 грудня 1893 року в селищі Тростянець Охтирського повіту Харківської губернії (тепер Сумської області) в учительській родині. Микола був первістком, крім нього в родині були ще донька Євгенія, син Олексій, доньки Людмила та Валентина. Сім'я не була міцною, розпалася через легковажність батька Григорія Олексійовича та його захоплення полюванням і горілкою. Надалі батьки жили окремо — мати, Єлизавета Іванівна, переїхала з дітьми на хутір Зубівку Богодухівського повіту до своєї сестри. Миколою опікувалися родичі по маминій лінії: Микола Смаковський та культурний, ліберальний земський діяч Савич (на жаль, його ім'я до нас не дійшло).

Саме ці добродії подбали про освіту Миколи. Із Зубівки його щодня возили до школи в селі Калантаєво. Після її закінчення Микола продовжує навчання у початковій школі у місті Красний Кут. Згодом навчається у Богодухівській чоловічій гімназії. Але з шостого класу гімназії хлопець був виключений, імовірно, за зв'язки з місцевою нелегальною організацією та бунтівливе ставлення до гімназійного начальства.

Муслієнко О. Мандрівка у пошуках «запаху слова» // Микола Хвильовий. Вибрані твори. — Харків: Ранок, 2008.

Схарактеризуйте першу книгу прози «Сині етюди» одного із найталановитіших поетів М. Хвильового.

Перша книга прози «Сині етюди», яка з'явилась друком у 1923 році, підняла високу хвилю читацьких захоплень і сколихнула вразливу на новаторські пошуки критику. Симптоматично, що обережний у сприйнятті творчих експериментів досвідчений літературознавець Михайло Могілянський високо оцінить цей прозовий дебют: «Один із найталановитіших пролетарських поетів М. Хвильовий явився зараз новатором у галузі художньої прози у своїх свіжих і сильних “Синіх етюдах”»...

Захоплювала і вражала романтична експресивність стилю прозаїка, емоційна чутливість образного мислення до відтворення почуттів, переживань, думань, якими була наповнена «буремна доба горожанських воєн», нестримне поривання передати у системі

художніх образів «запах епохи», віра в ідейно-естетичну місію слова як ефективного засобу вдосконалення світу. Микола Хвильовий сподівався, що його слово, гаряче від співпереживання долі революції як жертвовного очищення від гріховності, зла і фальші, наповнить суспільні настрої і почуття вітальною силою і допоможе завершити цю кардинальну ломку людини і світу гармонізацією стосунків між особистістю і навколишньою дійсністю.

Жулинський М. Романтик «В діадемі червоного страждання» // М. Хвильовий. Санаторійна зона. — Харків: Основа, 2009.

Чи був Микола Хвильовий «найщирішим комуністом»?

Чи був Микола Хвильовий «найщирішим комуністом»? У його розумінні — так. Був українським комуністом, вірніше соціалістом за переконаннями, який виношував, утверджував зброєю і словом ідеали соціальної рівності, національної справедливості, гармонійної світобудови, «світової пролетарської революції», переконував читача, що чує, як «по нашій республіці ходить комуна, урочисто переходить з оселі в оселю і несе щастя»...

Як його манила і заворожувала революція — ця досвітня симфонія, яка натхненно зазивала романтичного юнака у «замрійну далеку далину», як ідеали свободи, рівності та справедливості нарощували його творчу енергію і вона буквально вибухала символічно-алегоричними образами!

Жулинський М. Романтик «В діадемі червоного страждання» // М. Хвильовий. Санаторійна зона. — Харків: Основа, 2009.

Що таке, на вашу думку, «хвильовізм»?

Сьогодні важко собі уявити амплітуду емоцій, якими супроводжувалося літературне життя 20-х років на Україні із центром у Харкові, тодішній столиці. Якою повинна бути література молодій радянській державі — «елітарною» чи доступною широким масам? Що таке література — засіб пізнання життя? Хто може бути письменником — кожен, хто забажає, більш-менш грамотний та ідейно «правильний», чи людина, позначена іскрою Божою, тобто талановита особистість?

Врешті, що таке пролетарська література? Чи існує пролетарська українська література? Якщо існує, то як їй розвиватися — самостійно, з орієнтацією на Європу, чи узалежнено від російської літератури та її орієнтацій? Всі ці проблеми були предметом обговорення під час літературної дискусії упродовж 1925–1928 років. Центральною постаттю в цій всеукраїнській «гарячці» був Микола Хвильовий. Він одним з перших розпочав дискусію, потім його гасла та ідеї підхоплювалися супротивниками і багаття палало, хоча Микола Хвильовий намагався розставити крапки над «і». Після розгрому ВАПЛІТЕ та провалу «Вальдшнепів» літературні гасла Миколи Хвильового, як-от «олімпійське мистецтво», «дайш інтелігенцію», «геть від Москви» отримують назву «хвильовізму» — напрямку, що суперечить пролетарському мистецтву. Клич «Геть від Москви», незважаючи на підкреслення Миколи Хвильового, що тут не ідеться про економічну сферу, був перетягнутий штучно у сфери політики, ідеології, а автор пізніше отримав з боку влади наличку фашиста.

До 1930 року Микола Хвильовий відмовився від усіх ідей, які із піною на губах захищав упродовж 1925–1928 років.

Кривенко М. Фехтуючи полемічною шпагою. Усе для школи. Українська література. Микола Хвильовий. — К.: Всеуито, 2001.

Чому, на вашу думку, так закінчив своє життя великий письменник?

...13 травня 1933 року Микола Хвильовий запросив до себе в квартиру в письменницькому будинку «Слово» своїх друзів-письменників Майка Йогансена, Миколу Куліша, Григорія Епіка, Івана Дніпровського, Івана Сенченка, Юрія Смолича начебто для читання нових розділів роману «Іраїда». Пили чай, говорили, господар узяв гітару і почав співати, декламувати «Беси» О. Пушкіна. Раптом вийшов в іншу кімнату. Пролунав постріл.

Дехто із письменників, зокрема Юрій Смолич, устиг прочитати залишену на столі передсмертну записку:

«Арешт Ялового — це розстріл цілої Генерації... За що? За те, що ми були найщирішими комуністами? Нічого не розумію. За Генерацію Ялового відповідаю перш за все я, Микола Хвильовий. «Отже», як говорить Семенко... ясно.

Сьогодні прекрасний соняшний день. Як я люблю життя — ви й не уявляєте. Сьогодні 13. Пам'ятаєте, Як я був закоханий в це число? Страшенно боляче.

Хай живе комунізм.

Хай живе соціалістичне будівництво.

Хай живе комуністична партія.

P. S. Все, в тому числі й авторські права, передаю Любові Уманцевій. Дуже прошу товаришів допомогти їй і моїй матері.

13/V-1933 р. Микола Хвильовий».

Жулинський М. Романтик «В діадемі червоного страждання» // М. Хвильовий. Санаторійна зона. — Харків: Основа, 2009.

Як український літературознавець і педагог Олександр Дорошкевич (1889–1946) характеризує творчість Миколи Хвильового?

Серед сучасних наших молодших белетристів ми Хвильового, не вагаючись, можемо назвати найвидатнішим. Широкий розмах його творчості, що базується на художній синтезі нового оточення, раз-у-раз виступає поруч з упертим, глибоко зворушливим і талановитим шуканням нової словесної форми, нових стилістично-композиційних можливостей. Ось чому Хвильовий у своїй прозі видається нам правдивим реформатором, може навіть — революціонером, що сміливо рве, хай і за іншими поетичними зразками, традиції й утерті довершення української літератури.

Герої Хвильового, при всій своїй реальності, інколи навіть цинічності, нечіткі в своїх психологічно-побутових контурах, вони, в основі символічні, рішуче позбавлені кайданів деталізованого натуралізму...

Дорошкевич О. Історія української літератури. Усе для школи.. — К.: 2001.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. **Назвіть** хронологічні межі періоду економічної та соціальної стабілізації в Україні та співставте їх з аналогічним періодом діяльності видатної особи.

2. **Покажіть на карті** місця проживання видатної особистості України у 1921–1928 рр.

3. **Проаналізуйте і підсумуйте основні факти** щодо діяльності Миколи Хвильового.

4. *Схарактеризуйте* погляди Миколи Хвильового, українського письменника, публіциста.

5. *Визначте та обґрунтуйте* зв'язки між політикою НЕПу, входженням України до складу СРСР, політикою українізації та основними тенденціями розвитку культури і духовного життя видатного діяча.

Урок 21

ОЛЕКСАНДР ДОВЖЕНКО

БІОГРАФІЧНІ ДАНІ (ЖИТТЄПИС)

Довженко Олександр Петрович (1894–1956) — кінорежисер, письменник, художник.

Народився у с. Сосниця на Чернігівщині в родині неписьменних селян. Батьки мали 14 дітей, із них вижило тільки двоє — Сашко і Поліна.

1911–1914 — навчався у Глухівському учительському інституті, після закінчення вчителював у Житомирі, Києві.

1917–1919 — навчався у Комерційному інституті (економічний факультет) та Українській академії мистецтв у Києві.

1918–1919 — вояк УНР, служить у петлюрівській армії.

1920 — вступ до КП(б)У.

1921–1922 — дипломатична служба у Польщі, Франції, Англії, Німеччині (удосконалює майстерність у художньому училищі в Берліні у професора Е. Геккеля).

1923–1926 — працює художником-ілюстратором у газеті «Вісті ВУЦВК» у Харкові, стає одним із засновників ВАПЛІТЕ.

1926–1928 — режисер і сценарист Одеської кіностудії. Фільми «Вася — реформатор», «Ягідки кохання», «Сумка дипкур'єра», «Звенигора».

1929–1941 — режисер і сценарист Київської кінофабрики. Стрічки «Земля», «Іван», «Аероград», «Щорс», «Арсенал».

1943–1945 — документальні фільми «Битва за нашу Радянську Україну», «Перемога на Правобережній Україні». Кіноповість «Україна в огні» (Й. Сталін заборонив друкувати її та ставити за нею фільм).

З 1946 — режисер і сценарист кіностудії «Мосфільм».

1948 — п'єса «Життя в цвіту» (за нею знімається фільм «Мічурін»).

1954–1956 — кіноповісті «Зачарована Десна», «Поема про море».

1956 — помер, похований у Москві на Новодівичому кладовищі.

1959 — посмертно присуджено Ленінську премію за сценарій «Поєми про море».

ДОКУМЕНТИ, ЩО СВДЧАТЬ ПРО ПОГЛЯДИ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ О. ДОВЖЕНКА

Як Олександр Довженко згадує своє дитинство?

Олександр Петрович Довженко народився 11 вересня 1894 року на околиці великого повітового містечка Сосниці на Чернігівщині в селянській сім'ї. Батьки його

були неписьменними. В сім'ї було чотирнадцять дітей, але, крім Олександра і його сестри Поліни, всі вони померли в дитячому та юнацькому віці. В автобіографії О. Довженко писав: «І коли я зараз пригадую своє дитинство і свою хату, і завжди, коли б я їх не згадав, в моїй уяві — плач і похорон... А я досі не можу дивитися на похорони. А тим часом вони проходять по всіх моїх сценаріях, по всіх картинах.

У всіх моїх фільмах є розлука. Герої прощаються, поспішаючи кудись далеко, вперед, в інше життя — невідоме, але принадне, краще. Вони прощаються покvapливо і недбало і, відірвавшись, не оглядаються, щоб не розірвалося серце, а плачуть оті, що залишаються. Це — моя мати. Народжена для пісень, вона проплакала все життя, проводжаючи назавжди. Так питання життя і смерті вражали, очевидно, мою дитячу уяву, що й залишилися в мені на все життя, пронизуючи в найрізноманітніших виявах мою творчість.

Кутковець К. Т. Громадянин і митець. Олександр Довженко. Вибрані твори. — Львів: Каменярь, 1980.

Схарактеризуйте діяльність О. Довженка у 1917–1923 роках.

1917–1918 рр. — це час формування марксистського світогляду митця, прозріння інтелігента, який уже свідомо, а не стихійно сприймає ідеї Великого Жовтня, боротьбі за їх перемогу віддає свої сили і здібності. У 1920 р. О. Довженко повертається в Житомир, під час вторгнення білополяків веде роботу у підпіллі — виконує обов'язки зв'язкового між житомирськими і київськими більшовиками. Після визволення Києва і остаточного встановлення Радянської влади на Україні О. Довженко працює секретарем Київського відділу міської освіти, комісаром театру ім. Шевченка. За дорученням партійної організації часто виїжджає у села Київщини для організації влади на місцях. Згодом його направляють до Харкова у розпорядження Наркомзаксправ УРСР. У 1921–1923 рр. Довженко — на дипломатичній роботі у Варшаві і в Берліні. Аж тепер, нарешті, здійснюється його юнацька мрія: на стипендію Наркомосу України він вчиться живопису у відомого берлінського художника професора Еккеля.

Кутковець К. Т. Громадянин і митець. Олександр Довженко. Вибрані твори. — Львів: Каменярь, 1980.

Проаналізуйте діяльність О. Довженка як художника-ілюстратора.

Влітку 1923 р. він повертається в Харків, працює в редакції газети «Вісті ВУЦВК» як художник-ілюстратор; з'являються його перші карикатури до сатиричних віршованих памфлетів В. Блакитного, веселі дружні шаржі на О. Вишню, В. Сосюру, П. Панча та інших радянських письменників. Свої дотепні, гострі карикатури, фейлетони, памфлети О. Довженко підписував ім'ям Сашко. У них художник з великою викривальною силою виступав проти прихованих і відвертих ворогів Радянської держави, проти всіх тих, хто намагався повернути колесо історії назад.

У 1923–1926 рр. О. Довженко ілюстрував кращі літературно-мистецькі видання того часу. М. Рильський захоплювався «гострим олівцем», тонкою кмітливістю, спостережливістю Сашка, з кого «міг вирости справжній високої міри майстер образотворчого мистецтва». Одночасно з новаторськими пошуками в живопису і графіці, з роботою в газеті «Вісті ВУЦВК» у митця визрівало бажання спробувати свої сили у кіномистецтві...

Кутковець К. Т. Громадянин і митець. Олександр Довженко. Вибрані твори. — Львів: Каменярь, 1980.

Яким був початок роботи в кіно видатного художника?

...Починаючи роботу в кіно, він вирішив присвятити себе комедійним фільмам. Саме так і були задумані перші сценарії «Вася-реформатор», «Ягідки кохання», але вони не сподобались керівництву кінофабрики. Проте це не знеохочує, не розчаровує О. Довженка. Його пошук триває і завершується успіхом — фільмом «Сумка дипкур'єра», в основу якого було покладено реальний факт — убивство радянського дипломатичного кур'єра Теодора Нетте 5 березня 1926 р.

Фільм «Сумка дипкур'єра» — твір про велику любов і відданість Радянській Вітчизні, про міжнародну революційну солідарність трудящих. У ньому з великою симпатією змальовані образи зарубіжних робітників, захоплених мужністю радянського дипкур'єра. Після трагічної загибелі комуніста-дипломата вони передають його портфель з важливими документами морякам, які відпливають до Ленінграда. І хоч тогочасна критика підкреслювала деяку прямолінійність, плакатність образів, переобтяженість детективним елементом, фільм «Сумка дипкур'єра» засвідчив зростання О. Довженка як режисера-новатора, який чудово володів майстерністю композиції, значно повніше і ширше використовував можливості кіно операторського мистецтва, вдало застосовував прийом психологічної паузи.

Кутковець К. Т. Громадянин і митець. Олександр Довженко. Вибрані твори. — Львів: Каменяр, 1980.

Доведіть, що кінофільм «Арсенал» (1929) був новим етапом у творчості О. Довженка.

Новим етапом у творчості О. Довженка були сценарій і постановка кінофільму «Арсенал» (1929), який М. Бажан назвав «поемою про українського робочого. О. Довженко писав: «Я поставив собі за мету показати класову боротьбу на Україні в період громадянської війни... Фільм «Арсенал» був великою подією в моєму житті».

Конкретні історичні події — повстання на київському заводі «Арсенал» у січні 1918 р. проти петлюрівців і гайдамаків О. Довженко змалював поетично, з епічним розмахом. В «Арсеналі» вперше виступає великої узагальнюючої сили образ українського робітника Тимоша Стояна, який символізує безсмертя робітничого класу.

«Три залпи дали по ньому гайдамаки і, бачачи марність нікчемних пострілів своїх, закричали, приголомшені: Падай! Падай! І самі зникли. Стоїть Тиміш — український робітник».

Момент, який не можна забути, — писали про цей епізод критики, — момент, який залишається у пам'яті, будить класову свідомість. Тільки велике розуміння класових завдань змогло так ідейно наситити цей невеликий епізод. Тимоша Стояна «смерть не бере» — це надзвичайно майстерна і зрима метафора, сповнена глибокого і філософського змісту. У цьому творі О. Довженко піднісся до глибоких соціальних узагальнень, він сам назвав «Арсенал» політичним фільмом, а себе — «політичним бійцем».

Кутковець К. Т. Громадянин і митець. Олександр Довженко. Вибрані твори. — Львів: Каменяр, 1980.

Який зміст вкладає О. Довженко в слово «інтелігент»?

Ми єдина в світі країна побудованого соціалізму, в якій слово «інтелігент» звучало (колись) як зневажливе слово. У нас було заведено поняття «гнилий інтелігент». А між

тим інтелігент ніколи не був у нас гнилим. Навпаки, він був полум'яним, чистим, передовим. Гнилою у нас була не інтелігенція, а міщанство. Воно осталося гнилим і нестерпно смердючим і зараз, не дивлячись на високі державні посади, що воно їх посідає.

Сьогодні інтелігенція «завоювала» собі честь стояти на третьому місці після робочих і селян. Знаменний розподіл. Кажу собі: людину, пам'ятай — вища твоя мета — стати на третьє місце, на місце найвище, найдостойніше, найпрогресивніше. Люби се слово, хай буде воно твоїм символом — людина-інтелігент, бо не може бути радості життя сьогодні у країні, де тебе немає, де ти занедбана, третьорядна, фальшива чи підроблена, які б високі слова не написала на кам'яних скрижалях рука великих інтелігентів Маркса, Енгельса і Леніна.

Довженко О. Довженкові думи. — К.: Молодь, 1968.

Що, на думку кінорежисера, потрібно, щоб хвилювати глядача?

Без трепету людських почуттів фільм мертвий, як планета без атмосфери. Бувають не тільки сценаристи і режисери, але художники і скульптори, у яких всі фарби, каміння і глина — мертві. Все є: майстерня, високе звання, академія, розум. Лише одного немає — хисту до перетворення мертвої природи в живу. Немає емоцій, таланту, а без людських емоцій, як говорив Ленін, ніколи не було, немає і не може бути людського шукання істини. Там, де немає боротьби людських пристрастей, немає мистецтва. Щоб хвилювати глядача, треба не тільки артистам-виконавцям, треба й авторові бути схвилюваним. Щоб зворушувати, треба бути зворушеним. Щоб радувати, просвітлювати душевний світ глядача і читача, треба нести просвітленість у своєму серці, треба правду життя підносити до рівня серця, а серце нести високо.

Довженко О. Довженкові думи. — К.: Молодь, 1968.

Як Олександр Довженко характеризує свою біографію?

Моя біографія — важка біографія. Всі роки своєї роботи я створював фільми з надією, що це я створюю свій партквиток. Надія ще не здійснилася, бо кожен фільм заподіював мені величезних ран. В цьому значною мірою я сам винен. Мрія про справжній, великий, більшовицький, тенденційний, здоровий змістом, глибокий і сильний фільм є й досі моєю найбільшою мрією. Гадаю, що яким би не був мій шлях, я повинен до кінця залишатись тим, ким я є. Якщо у своїй подальшій роботі я такою мірою вдосконалю своє вміння, поглиблю його, що це дасть якісь результати, я буду щасливий. Та коли моя робота, моя щирість не дадуть потрібних результатів, я прийму це як свою трагедію.

Довженко О. Довженкові думи. — К.: Молодь, 1968.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Застосуйте періодизацію загальносвітового та європейського історичного процесу як інструмент для розуміння особливостей діяльності видатної особистості УСРР у 1921–1928 рр.

2. Використайте карту як джерело інформації для з'ясування місць життя та діяльності Олександра Довженка.

3. На основі критичного аналізу та інтерпретації альтернативних джерел інформації виділіть та поясніть характерні ознаки процесів розвитку культурного та духовного життя Олександра Довженка.

4. Спираючись на загальнолюдські та національні цінності, оцініть здобутки та проблеми культурного і духовного життя видатної особи в Україні у 1921–1928 рр.

Навчальне видання

Чубукова Тетяна Олександрівна

Історія першої половини ХХ століття в особах

Навчальний посібник для профільних класів
суспільно-гуманітарного напрямку

Редактор Патола Н. Б.
Верстка Патоли Н. Б.
Обкладинка Резніков П. В.

Підписано до друку 07.11.2012 р. Формат 70×100 1/16.
Гарнітура NewtonС. Друк офс. Папір офс.
Ум. друк. арк. 10.4
Наклад 300 пр.

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено.

Видавництво «Педагогічна думка»
04053, м. Київ, вул. Артема, 52-а, корп.2;
тел./факс: (044) 484-30-71
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовників
розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 3563 від 28.08.2009 р.